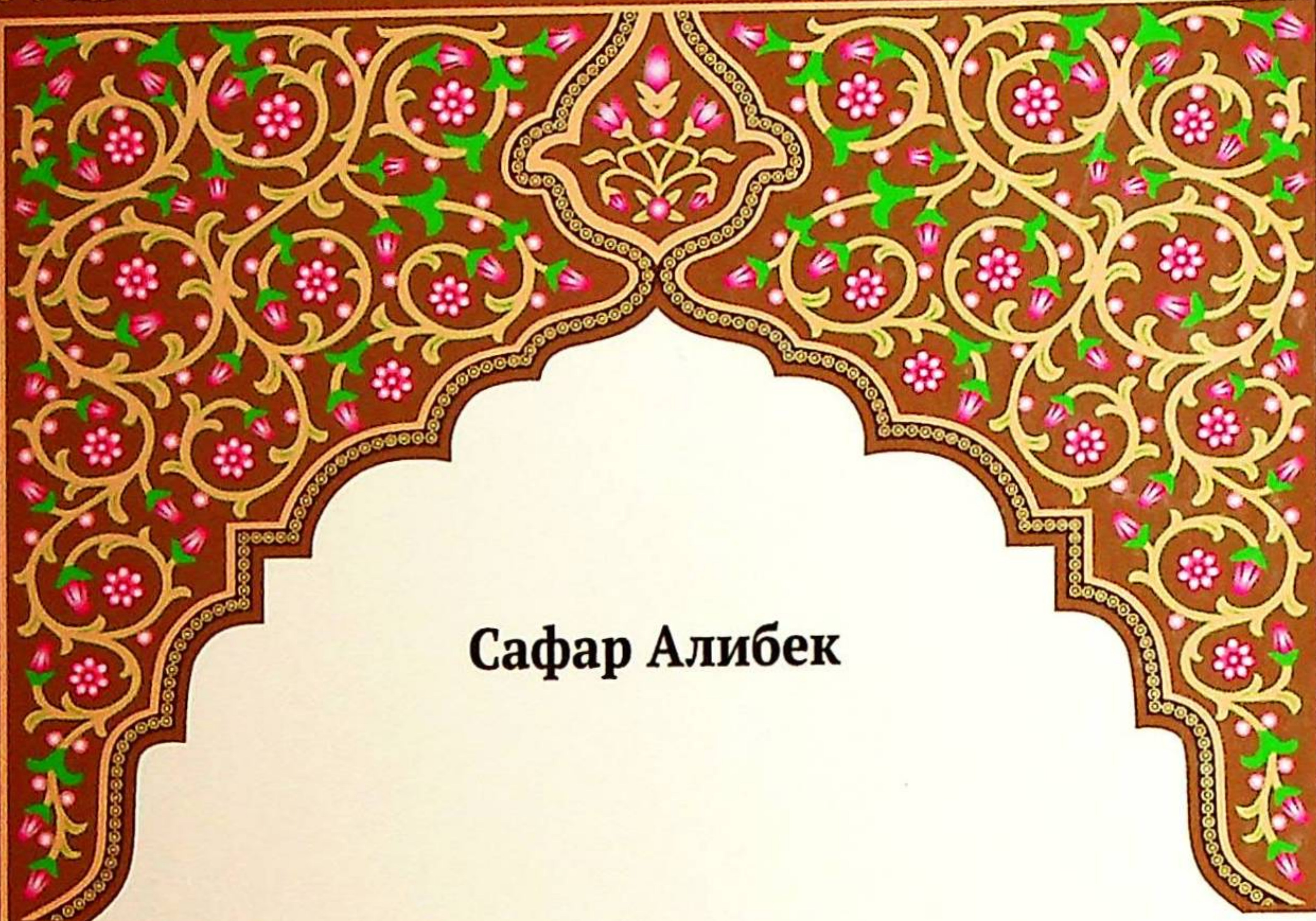
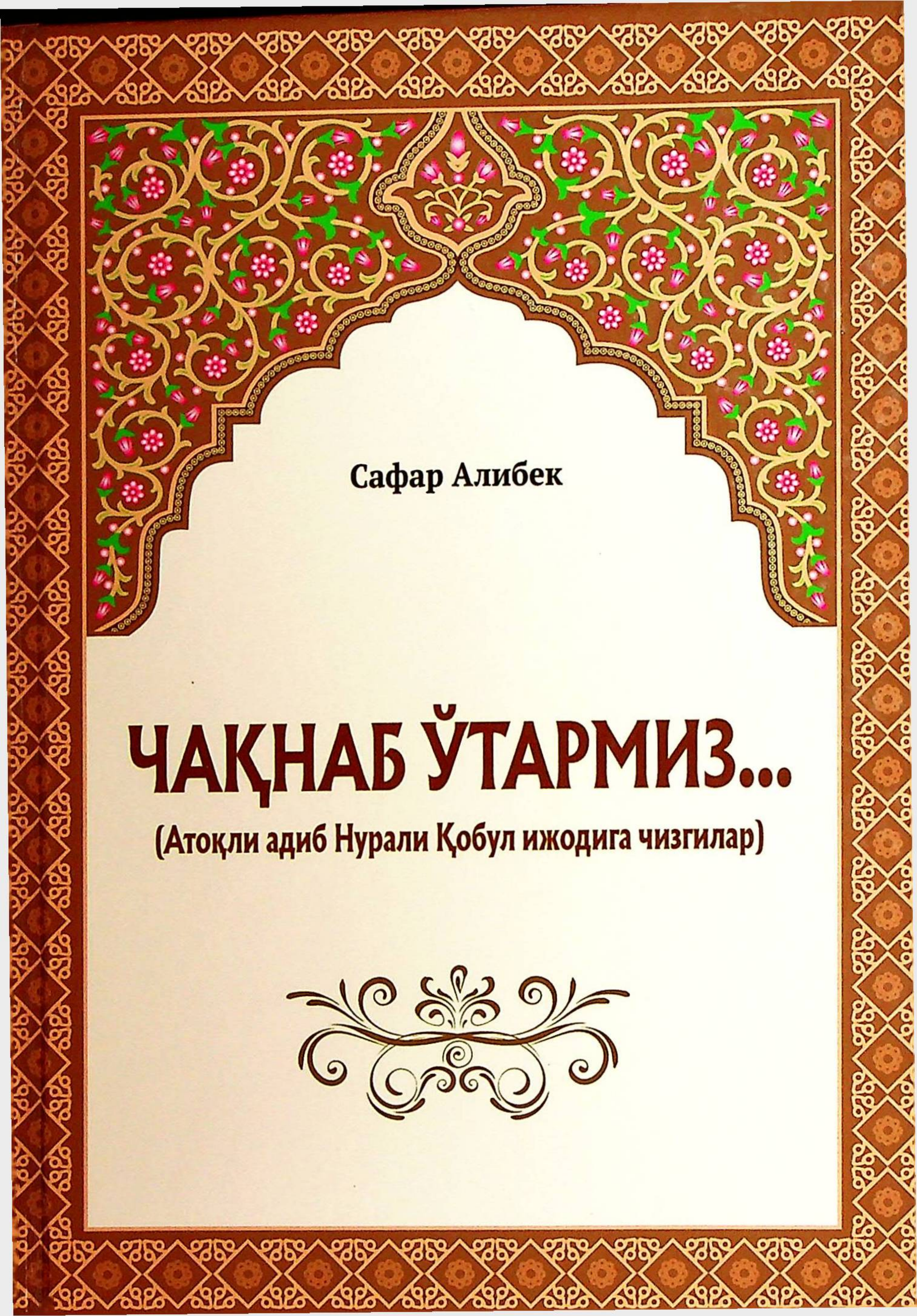
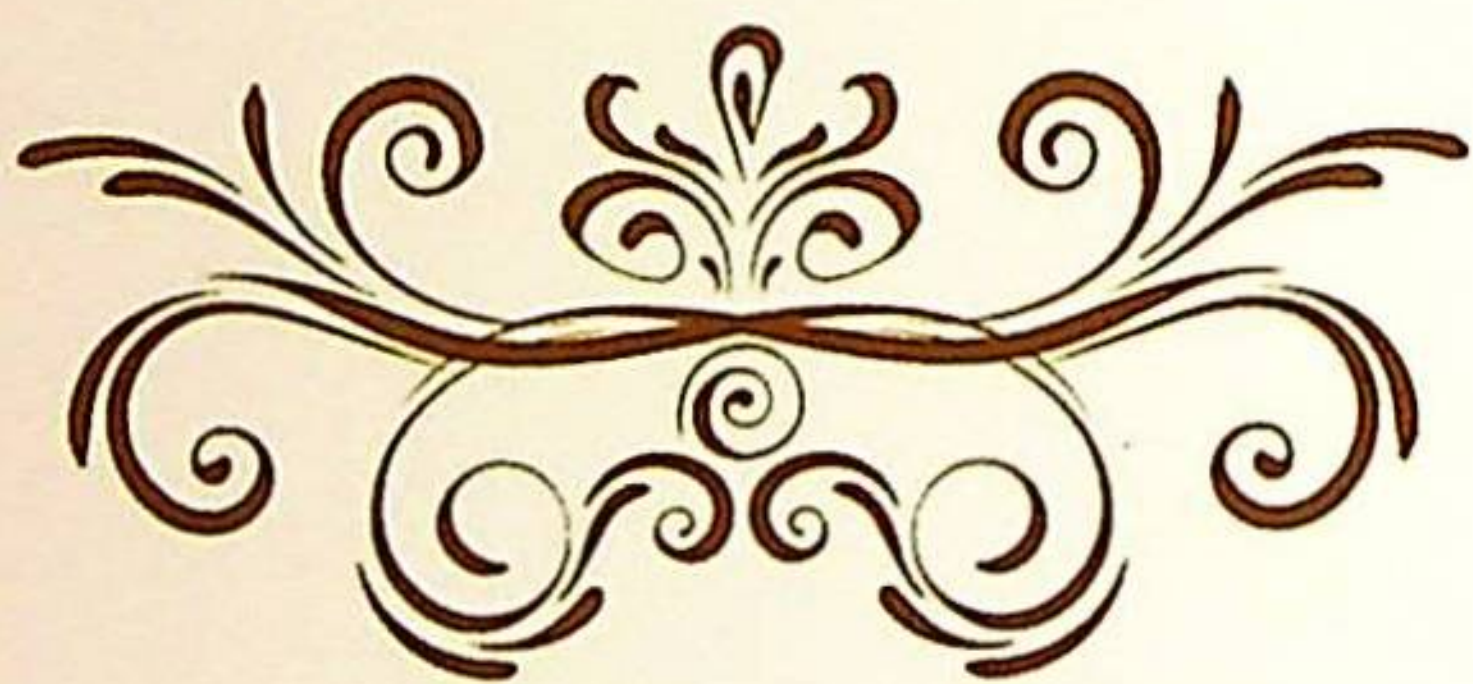

Сафар Алибек

ЧАҚНАБ ЎТАРМИЗ...

(Атоқли адиб Нурали Қобул ижодига чизгилар)

САФАР АЛИБЕК

ЧАҚНАБ ЎТАРМИЗ...

(Атоқли адиб Нурали Қобул ижодига чизгилар)

**“BOOKMANY PRINT”
ТОШКЕНТ – 2024**

УЎК: 894. 375
КБК: 83.3 (5 Ўз)
А 49

Сафар Алибек.

Чакнаб ўтармиз... (Атоқли адиб Нурали Қобул ижодига чизгилар) [Матн]: тўплам / Сафар Алибек. – Тошкент: Bookmany Print, 2024. – 128 бет.

Мазкур тўпламга атоқли ўзбек ёзувчиси Нурали Қобул ижод намуналари ҳақида ёзилган мақолалар жамланган. Китобда адибнинг “Темурийлар” эпопеяси, роман-памфлетлари ва ижодкор шахси ҳақида ёзилган муаллифнинг ўзига хос тадқиқотлари берилган. Мазкур битиклар ўзбек адабиётида ёзувчи ижоди бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар кўламини янада бойитишга хизмат қилади.

Муаллиф – Сафарали Мамиров кўп йиллардан буён Бахмал туманидаги 2-умумтаълим мактабида ёш авлодга таълим-тарбия бериб келмоқда. Оддий мактаб ўқитувчисининг адабий ўйлари, мураккаб мушоҳадалари китобсеварларни бефарк қолдирмайди, деган умиддамиз. Китоб тадқиқотчилар, қобулшунослар ҳамда ёзувчи ижоди билан қизиқувчи адабиёт ихлосмандларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

Обидахон Файзуллаева – филология фанлари доктори, профессор

Тўплаб, нашрга тайёрловчи:

Абдунаби Тўйчиев – филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

ISBN 978-9910-06-331-2

© Мирзаев Й.Я., 2024.

© “Bookmany print” нашриёти, 2024.

I. “ТЕМУРИЙЛАР” ЭПОПЕЯСИ ҲАҚИДА

АНҚАРА ТЎҚНАШУВИ: ҲАҚОРАТОМУЗ МАКТУБ ВА ПУШАЙМОНЛИК

Ҳаётий кузатишлардан маълумки, агар одам хато қилса, битта оила азият чекади. Агар подшо хато қилса, бутун бир мамлакат жабр кўради, ҳатто инсоният тақдири, дунёнинг жўгрофик минтақаси ўзгариб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам ўтмишда салтанат соҳиби олийжаноб, камтар, адолатли бўлиши ва айниқса ўзидан бошқаларни ҳурмат қилиши лозим бўлган. Ўзга халқларнинг шаъни, кадр-қиммати, обрў-эътиборини ҳурмат қилмаган, кибру-ҳавога берилган подшонинг тақдири фожиаи якун топиши тарихда исботланган.

Таниқли адиб Нурали Қобул қаламига мансуб “Темурийлар” эпопеясининг бешинчи жилди “Жаҳон мулкининг султони ёхуд Фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид”¹ дея номланади.

Мажозий ибора билан айтганда, ёзувчи бамисоли асаларига ўхшайди. Арилар бир қошиқ асал тайёрлаш учун минглаб гуллар ширасини йиғади ва қайта ишлайди. Асалнинг айнимаслиги сабаби шундадир. Ҳар қандай ижодкор тарихий мавзуда асар ёзишдан олдин кўплаб манбаларни ўрганади, саралайди. Сараланган манбалардан ҳақиқатга яқин маълумотларни олади. Бадиий асар яратиш жараёнида ҳақиқатни ойдинлаштириш учун воқеа-ходисалар, табиат манзаралари шунингдек, халқнинг жонли тилидан фойдаланади.

Очиғини айтиш керак, икки қондош турк ўрдусининг Анқара яқинидаги тўқнашуви ва буюк султонлар Амир Темур билан Йилдирим Боязид учрашуви ҳақида Туркия, шунингдек, Европа давлатларида бармоқ билан санарли бўлса-да, асарлар ёзилган, драмалар яратилиб сахналаштирилган. Бундан ташқари Шарафиддин Али Яздий,

¹ Н.Қобул. Жаҳон мулкининг султони ёхуд Фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. – Т.: Камалак, 2016. – Б. 440. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

Низомиддин Шомий, Ибн Арабшоҳ каби тарихчилар ёзиб қолдирган битиклар ҳамда таниқли тадқиқотчиларнинг ўнлаб мақолаларида ҳам Анқара тўқнашуви ёритилган.

Ушбу мавзуда роман ёзишни режалаштирган адиб олдида муҳим вазифа турарди. Ёзилажак асар ўзидан олдин яратилган китобларнинг такрори бўлиб қолмасмикан? Анқара тўқнашувини ёритишда қандай ёндашувлар муваффақият келтиради? Эзгу ниятлар йўлдош бўлиб, миллий насримиз устаси Нурали Қобул Туркияга сафар қилиб, тарихий жанг майдони Чуобук овасини ўз кўзи билан кўради. Музейлар, тарихий ёдгорликлар, диққатга сазовор жойларни зиёрат қилади. Ҳатто, уч ой Истанбулда яшаб, ижод қилганидан хабаримиз бор. Мана шу тайёргарликлар самараси ўлароқ 440 саҳифалик йирик роман майдонга келади. Шапалокдек келадиган маълумот асосида йирик асар ёза билиш осон эмас. Китобсевар асарни мутолаа қилганда Туркиянинг нафасини, жўғрофик табиатини ҳис қилиши лозим. Хоқон Амир Темурнинг олиб борган ҳарбий кўникмаларини бутун маҳобати билан жонлантира билмоқ керак. Туркия султони Йилдирим Боязиднинг сарой фитнасига учиб хато қилгани, пушаймонлик онларини тасвирлаш учун ижодкордан катта маҳорат талаб қилинади.

Адиб ўз олдида қўйган мақсадга эриша олди ва энг муҳими, бу китобни ўқиганлар ғаройиб воқеаларни кузатади, қизиқарли маълумотларга эга бўлади, шунингдек, умуман зерикмайди. Роман воқеалари Анқара тўқнашувидан олдинги Амир Темур ва Йилдирим Боязиднинг бир-бирига ёзган мактуби ва элчиларнинг ўзаро англашмаларидан бошланади. Ёзишмалардан олдин, соҳибқирон Кемох қалъасини ишғол этишга мажбур бўлганди.

Бизга маълумки, буюк турк султони Йилдирим Боязид 1396 йилнинг 25 сентябрида Никопол жангида насронийларни енгади ва оқибатда бутун Европа халқлари, шунингдек, Рим папаси ҳам қаттиқ хавотирга тушади. Бу пайтга келиб соҳибқирон Амир Темур ҳам енгилмас саркарда сифатида

майдонга чиққан, Олтин Ўрда, Ҳиндистон, Осиё мамлакатларини ўз тасарруфига киритган ва қудратли салтанат барпо этганди.

Амир Темур ва Йилдирим Боязиднинг тарихий ёзишмалари сақланган. Романда турк султони Боязид Йилдирим муншийга қараб ушбу сўзларни ёздиради: “Агар сен биз томонга келмасанг, сенинг хотинларинг уч талок бўлсин! Агар сен менинг юртимга келсанг, мен сенга қарши уруш қилмай қочсам, у вақтда менинг хотинларим узил-кесил уч талок бўлсин”.

Бу мактуб мазмунини эшитган соҳибқирон Амир Темур элчи Темуртошга қараб шундай дейди: “Биз унинг сўзига ва самимийлигига ишонмок учун Қора Юсуф хонадонини юборишни сўрагандик, Уларга ҳеч қандай ҳеч бир зиён заҳмат етказилмас эди”.

Элчилар Темуртош ва Чимбой Элчик икки султонни савашмок ниятидан қайтара олмайди. Амир Темур турклар султонидан қорақуюнли туркманлар сардори Қора Юсуф ҳамда Ироқ, ва Эрон султони Султон Аҳмад Жалойирни мамлакатдан чиқариб юбориш талабини кўйган эди. Аммо, Йилдирим Боязид бу талабни рад этади ва юқорида қайд этганимиздек, ҳақоратли жавоб мактуби юборади. Ҳатто, хоқон Темурни “қари кўппак” дейишдан андиша қилмайди. Ва алал оқибат 1402 йилнинг 20 июлида жаҳон тарихида йирик воқеа: Анқара тўқнашуви юз беради.

Адиб Нурали Қобул жанг олдида Амир Темур кўллаган ҳарбий чора-тадбирларни батафсил тасвирлайди. Аввало, султон Боязиддан норози бўлган саркардалар ва аскарлар билан яширин алоқа олиб боради. Айниқса, Сивос ўлкаси амири Фозилбей ҳузурига Шайх Нуриддин Кўноҳхонни элчи қилиб юборади ва уларнинг жангда қатнашмаслик розилиги олинади. Иккинчидан: турк қўшинларини ҳолдан тойдириш. Бунинг учун сохта чекинишлар ташкил этилади. Учунчидан: қўшиннинг асосий қисмини Чубуковаси(водий)нинг кунчиқиш қисмига жойлаштиради. Ракиб

томонни кўриш ва керакли зарбаларни беришга қулайлик туғдиради. Романда жанг пайтида фил устига мослама ўрнатган мерганлардан фойдаланиш, саркардалар ва байроқдорларни нишонга олиш, поракандалик юзага келтириш, отлиқ аскарлар ёрдамида туркларнинг орқа томонидан хужум қилиниши каби баъзи ҳарбий кўникмалар ҳам қаламга олинади.

Ишончли манбаларга таянган ҳолда, Амир Темур Анқара жанги олдидан Византия императори элчисини қабул этганини қайд этади. Табиийки, элчи Йилдирим Боязиднинг жабр-зулмидан шикоят қилади ва иттифок тузиб, ҳарбий кўмак беришга тайёрлигини билдиради. Аслида бу Темур қароргоҳидаги фитна эди. Бу фитнани сал олдинроқ Самарқандга борган овруполик савдогар ниқобидаги жосуслар бошлаб берганди. Йилдирим Боязид саройида эса Қора Юсуфдан ташқари Тўхтамишхон элчилари ҳам фитна оловини алангалатган эди.

Адиб жанг манзараларини, Темур бобомизнинг ҳарбуарбни ташкил этиш жараёнларини моҳирлик билан ҳикоя илади. Ва ниҳоят, ҳоқон ижозати билан Султон Маҳмудхон мағлубият туфайли қочиб кетаётган Йилдирим Боязидни асир олади. Хорижий манбаларда Амир Темур турк султони Йилдирим Боязидни қафасда сақлаганига ишорат қилинади. Бу маълумотлар ёлғон бўлиб, Ғарб мафкурасининг мақсади икки қондош, отадош халқ орасига нифок солишдир. Тарихчи Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асарида Амир Темур бобомиз Йилдирим Боязидни тутқунликдан озод қилгани ва меҳр-мурувват кўрсатгани қайд этилади.

Адиб Нурали Қобул ўз романида бу ҳаяжонли лавҳаларни ниҳоятда таъсирчан тасвирлайдики, беихтиёр икки буюк ҳукмдорнинг афсус, надоматларига шерик бўласиз, вужудингизни раҳм-шафқат туйғуси қамраб олади. Анқара фатҳидан сўнг Амир Темур амирзода Халил Султонга қарата шундай дейди:

– Шу боис, бугундан бошлаб, Боязиднинг гайридин душманлари бизнинг душманларимиздир. Аждодларимиз бу ўлкаларни осонликча кўлга киритмаганлар. Уни кўлдан чиқариб бўлмайди. Усмонли авлоди султон бўлсин, бек бўлсин бундан сўнгра бу мағлубият учун ҳеч қачон бизни кечирмайди.

“Сал кейинроқ Амир Темур турк ҳукмдори Йилдирим Боязидни яхши тузатилган дастурхон қаршисида меҳмон қиларкан, афсус-надоматларни айтиб ўтади.

– Муҳтарам авлодим Йилдиримбек! Бўлиб ўтган воқеалардан иккимиз ҳам таассуфдамиз. Мен сизнинг ўзимга нисбатан қилган барча ноҳақ гап-сўзларингиз, хатти-ҳаракатларингиз устига авф чизигини тортдим. Сиз ҳам мендан хафа бўлмоққа ҳақлисиз. Бирок гина-кудуратни йиғиштирмоқдан ўзга чорамиз йўқ. Неки содир бўлса Оллоҳдан ва феъли-атворимиздан...”.

Бунга жавобан Йилдирим Боязид: “Биз хатоларимиз жазосини чекмоқдамиз. Бундан буёнги ишлар хусусида улуг ҳокон не десалар шу бўлғусидир”, дейди.

Романдаги кейинги воқеалар китобсевар учун қизиқарлидир. Йилдирим Боязид ўз хоҳишига кўра Окшаҳарда яшайди. Амир Темурнинг чорлови билан баъзи суҳбатларда қатнашиб туради. Зиёфатларнинг бирида Йилдирим Боязид раққосалар орасидан ўзининг араб, саклаб, юнон, эрон, мўғул элатига мансуб жория ва канизакларини кўриб чуқур қайғуга тушади ва соҳибкиронга тегишли хотинларни мактуб орқали ҳақорат қилганидан пушаймонда бўлади. Унинг ўғли Мусо Боязиднинг тавба-тазарруси ҳамда Шаҳзода Сулаймонинг аросатда қолиши маҳорат билан тасвирланади..

Бурса, Анадўлу, Кўния, Измир каби бир неча шаҳарларнинг фатҳ этилиши, Анқара қалъаси қутволи Яқуббек, элчи Шайх Рамазон, Мусо Боязид, Амир Боботурк каби қаҳрамонлар кечмиши, марокли суҳбатлари, шунингдек, Марина исмли насроний аёл соҳибкирон даъвати билан исломни қабул қилиши кенг қамровли тарзда ҳикоя қилинади.

Султон Боязид дамқисма касалига дучор бўлганлиги сабабли тез орада вафот этади. Бундан ҳам даҳшатлиси тўрт кундан сўнг Соҳибкироннинг набираси валиаҳд 29 ёшли Муҳаммад Султон ҳам жон қазосини топширади. Муҳаммад Султон ўз касаллик сабабини усмонли турк халқи томонидан айтилган “қарғиш” дея изоҳлайди.

Бу лавҳаларни ўқиган китобсевар чуқур изтиробга тушиб қолиши аниқ.

Роман мутолааси жараёнида шундай фикр тугилдики, буни айтмасак бўлмайди. Таникли адиб Беғижон Аҳмедов ўз битикларида Нурали Қобулга “ёнимиздаги океан” дея таъриф берганди. Ҳақиқатан ҳам, бу океан шу қадар кенг ва сир-асрорга тўлаки, уни англаб етмоқнинг ўзи мушкул. Биз мулоҳаза юритаётганимиз романнинг атиги юз саҳифасини таҳлил этдим. Буни таҳлил деб бўлмайди, балки воқеалар тафсилоти холос. Катта адабиётшунослар сингари олимона фикрлай олмаслигимни биламан. Яна уч юздан ортиқ саҳифалардаги воқеа-ҳодисалар, фалсафий мушоҳадалар, қаҳрамонларнинг ғаройиб кечмиши, айтивлар, мақолу маталлар, тарихий маълумотлар борким, бу ҳақда фикр юритадиган бўлсак, давомли мақолалар ёзишга тўғри келади. Адиб асарларида Лев Николаевич Толстой, Фёдор Достоевский ижодида кузатганимиз “кўп сўзлилиқ” бор. Аммо, бу кўп сўзлилиқ китобсеварни зериктирмайди.

Албатта, романдан романга кўчиб юрувчи баъзи мақоллар, фалсафий мушоҳадалар борким, буни китобсевар сезмайди, балки хотирасини чархлайди. Бу ҳолатни қусур эмас, балки “эпопея”нинг шартли тасвир воситалари деб қаралса тўғри келади. Романда мавжуд баъзи мақолу маталлардан кўчирма келтираман: “Эл ўғрисиз, тоғ бўрисиз бўлмас”, “Енгган султон, енгилган ўғри”, “Дўст сотиши мумкин, бироқ отақадрдон сотмайди”, “Ярадор илон соғидан кўра хавфлироқдир”, “Умид ўрга, ноумид гўрга тортади”, “Ёқма пишасан, қазма тушасан”, “Бир йиқилсанг ўнггача, туролмайсан сўнггача”, “Ошнанг эшак бўлса, ағнаганинг

култўда”, “Мард каритмас хотинин, эр каритмас отини”, “Дев ҳам гадони уради” ва ҳоказолар. Нурали Қобул вояга етган Ойқор тоғи этагидаги туркий кавмлар шундай мақолларни ишлатадики, бу мақоллар авлоддан авлодга ўтиб келади, китобларда учратмайсиз. Мақоллар бадий асар ўқимишлигини оширади.

Романда Тоҳир тарихчи томонидан Харакана, ҳозирги Бахмал тумани яқинидаги Қорақишлоқ тарихи қизиқарли тарзда ҳикоя қилинади. Дарҳақиқат, Қорақишлоқ араблардан олдин Буграҳон, Қораҳон, Қорабуграҳон каби турк ҳоконларининг қароргоҳи бўлган. Халифа ал-Муътасим даврида Рум подшосини тиз чўктирган ватандошимиз буюк ва афсонавий саркарда Ҳайдар Ибн Ковуснинг қисмати ҳам ҳикоя қилинадики, бу биз учун қимматли маълумотлардан бири деб айта оламиз.

Асар қаҳрамонларидан бири Амир Боботурк Туркистон тоғ тизмалари бағридаги Ўсмадан бўлганлиги учун болалик хотираларига тез-тез қайтиб туради. Ҳозирги Богимозордаги мақбарада Амир Темур пири Мир Саид Бараканинг кичик қардоши Мир Саид Халилуллоҳнинг дафн этилганлиги ва бу хушманзара маскан ҳаётлик вақтида суюргол этиб берилганлиги айтилади. Адиб ўз асарлари оркали Жиззах, Ўсмад тарихига мурожаат этиб туриши мени қувонтиради.

Китобсевар мухлислардан шундай савол туғилиши мумкин. Нурали Қобулнинг ушбу романида камчиликлар йўқми? Анқара тўқнашувидаги баъзи воқеалар, лавҳалар Ибн Арабшоҳ ёки Шарафиддин Али Яздийнинг битикларида ёритилган-ку, дейишлари мумкин.

Ҳар қандай ижодкор тарихий асар ёзар экан, ўзидан олдин мавжуд бўлган муҳим манбалар, воқеа-ҳодисалар тасвири, халқ оғзаки ижоди намуналаридан ижодий равишда фойдаланади ва бадий бўёк берилади. Бу жаҳон тарихнавислари тажрибасида бор. Энг муҳими, ижодкорнинг ўз қарашлари, ёндашувларига эътибор қаратиш лозим. Бу ёндашувлар

ҳақиқатга тўғри келиши, халқимизнинг миллий қарашлари, анъаналарини намоён қила билиши асосий мезон ҳисобланади.

Ушбу мақоланинг якунида романда берилган Шох Қаландар айтивларидан бирини эътиборингизга ҳавола этамиз:

Юртим, дарё, булокларинг,
Юракдаги қоним менинг.
Босганингиз азиз тупроқ,
Ватан деган таним менинг.

Кечмишим кўзу қошимда,
Эрк, адолат, шоним менинг.
Бошга минг бир қилич келсин,
Ҳақ сўйламак оним менинг.

Феъли атвордин насиба,
Ярим, бутун ноним менинг.
Ёру дўст, хайрихоҳ лоқайд,
Рақиб тўла ёним менинг.

Жоҳилу нодон қаҳридин,
Ки, тўлмади хуним менинг.
Ҳаёт-азоб, Шох Қаландар,
Бул ўлмаган жоним менинг.

Бундан бир неча йил олдин ёндафтаримдаги битикларда ушбу сўзлар ёзилган экан: “Учинчи уйғониш даври ўзбек адабиёти Нурали Қобулнинг “Темурийлар” эпопеясидан бошланади”.

САЛТАНАТ АРИҒИНИ ЛОЙКАЛАТГАН МУТААССИБ ЁХУД ЎЗИМ-ЎЗИМ ДЕБ ЎЗАҒИНИ ЎЗГАНЛАР

Жамиятда теран фикрловчи, миллат келажаги учун курашадиган, ватансевар ойдин шахслар жуда кам бўлади. Улардаги ҳақиқатгўйлик, ҳаллолик, самимийликни тор фикрли одамлар кечирмайдилар, балки жазолайдилар. Миллат ойдинларининг илму маърифат йўлидаги кечмиши ҳавас қиларли даражада бўлмаганини яхши биламиз. Чунки сохта ҳақиқат ва ёлғонларга кўр-кўрона ишониб келувчи қавмлар барча замонларда бўлган.

Улар орасида энг хавфли шахслар мутаассиб диндорлардир. Бу тоифадаги кишилар юзлаб кишиларни йўлдан оздириб, салтанат устунига болта урадилар, халқ орасида нифоқ чиқарадилар. Қуръони Карим ва ислом шариатини ғайриилмий талқин этадилар, ўзлари жорий этган акидалар, тартиб-қоидаларга авом одамларни ишонтиришга уриниб келадилар.

Ҳукуматни ёлгон емиради, деганларидек, амал соҳиблари орасида ёлгонни қурол қилиб юрганлар оз эмас. Улар халққа сохта ҳақиқатларни таълимот сифатида тақдим этадилар. Бу сохталик фош бўлишидан ўлардек кўркадилар. Чунки, бу таълимот орқали разил башараси, жиноятларини яшириб келадилар. Ўзгача фикрлай олмайдиган жоҳил кимсалар бу саробдан иборат таълимотни жон-жаҳди билан ҳимоя қиладилар...

Ватан тимсолига айланган соҳибқирони аъзам Амир Темур бобомиз ҳақида китоб ёзиш учун адиб нафакат тарихий манбаларни чуқур билиши, балки Тангри таоло юқтирган катта истеъдод эгаси ҳамда эзгу фазилатли инсон бўла билиш лозим. Севимли адибимиз Нурали Қобул 25 жилддан иборат “Темурийлар” эпопеясини яратиб адабиёт ихлосмандларини ҳайратга солди. Нафакат ҳайратга солди,

балки бу ютуқни кутилмаган янгилик ва адабий кашфиёт сифатида баҳоладилар.

“Темурийлар” эпопеясининг олтинчи жилди “Жон ва шон талвасаси”² дея номланган. Бу роман бошқа жилдларга қараганда фалсафий мушоҳадаларга бойлиги билан ажралиб туради. Адибимиз макон ва замон, жамият ва шахс, тожу тахт оҳанрабоси, қалби, кўзи, мияси сўкир одамлар ҳақидаги кенг қамровли фикрларни асар қаҳрамонлари ўй-хаёлида мужассам эттиради. Шунини унутмаслик керакки, адибимизнинг барча асарлари жангу жадал, сўғишу савашлардан иборат эмас. Бир хил мазмундаги асар китобсевар дўстларимизни зериктиради. Шунинг учун ҳам бу асар кишини фикрлашга, мулоҳаза юритишга, ҳаёт ҳақиқатини англашга мажбур этилади.

“Жон ва шон талвасаси” романида одатдагидек, соҳибқирон Амир Темур, Бибихоним, Мирзо Улугбек, Амир Шохмалик, Амир Боботурк, Ражаб Турдиқора, Эрбек юртчи, Эртўғрул Турон, Бек Сарик ўғлон каби кўплаб қаҳрамонлар тимсолида ватан қайғуси билан яшайдиган орифу комил шахслар билан юзма-юз келамиз.

Олий адолат соҳиби Амир Темур Деҳли (Ҳиндистон) ғатҳидан сўнг Амир Боботуркка муҳим топшириқ билан бошкент Самарқандга қайтишга ижозат беради. Амир Боботурк йўл-йўлакай мингбоши Эртуғрул Турон билан от устида суҳбатлашиб кетади. Теран фикр, фалсафага бой бу суҳбатда Чингизхон, Тўхтамишхон, Муҳаммад Ўзбекхон, Султон Боязид каби бир неча подшолар кечмиши, мафкураси, тўра тузуги ҳақидаги қизгин ва қизиқарли мулоҳазалар билдирилади. Бу ҳақда фикр юритишдан олдин Амир Темур бобомиз билан боғлиқ воқеага эътибор қаратмоқчимиз. Мутаассиб диндорлар саййидзода Абу Исҳоқ ва мулла Абдусодик Абдулрашидлар бағоят илму маърифатли, дунёвий фикрлайдиган уламо Анғит Алкуҳулий ва унинг

² Н.Қобул. Жон ва шон талвасаси. – Т.: UOD-PRESS, 2016. – 416 б. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

шогирдларига нисбатан тухмат тошларини отади. Бундан хабардор бўлган хокони олам жазо чорасини кўради. Абу Исҳоқ саййидзоданинг пайғамбар авлодидан бўлгани учун гуноҳидан кечади, танбеҳ беради, аммо, мутаассиб Абусодик Абдулрашидни Мўлтон (Ҳиндистон) вилоятига бадарга қилади. Хокон фикри равон, ойдин кишиларни хору зор қилган мутаассиб кишиларни кечирмайди.

“Хокон дунёвий фикрловчи ойдин шахсиятларни насл-насаби, дину миллатидан қатъи назар ҳар қандай диний арбоб ва уламодан устун қўярди. Ислом уламолари ўз соҳаларида не қадар илм ва билим соҳиби бўлмасинлар, улар ҳаётга, борлиққа тор, фақат бир фалсафа нигоҳи, нуктаи назаридан бокадилар. Шул боис, улуғ хокон илмнинг фазилати, ибодат фазилатидан устундир деган нақлни тез-тез такрорлайди”, – дея ёзади адибимиз Нурали Қобул.

Афсус-надоматлар бўлсинким, бундан юз йил олдин миллат ойдинлари қайта-қайта айтиб келаётган ҳақиқатлар ҳаётда ўз аксини топмоқда. Ҳали ҳам мутаассиб муллалар масжидда, жамоат жойларида таҳорат одобию, соқол қўйиш-қўймаслик, аёллар ҳижоби ҳақида баҳсу мунозара этадилар.

Кейинги пайтларда Қуръони Каримни ўрганиш орқали илму фанга алоқадор кашфиётлар сири аниқланмоқда. Илму фанни динсиз тасаввур этиб бўлмайди. Асар қаҳрамони Амир Боботурк айганидек: билимсиз дин кўрдур, динсиз билим оқсоқдур. Аммо, мутаассиб кишиларга кўр-кўрона эргашиш, исломда буюрилмаган кўникмаларни адо этиш ноҳуш оқибатларга олиб келади. Маълумки, диндорлар Қуръон ва ҳадис, ислом фалсафаси асосида мусулмонларни ҳидоятга бошлайди. Аммо, улар орасида дунёвий фикрлайдиган шахсларнинг юзага келиши камдан-кам учрайдиган ҳодисадир. Шу боисдан ҳам соҳибқирон бобомиз илм-маърифат аҳли, олиму донишмандларни қадрлаган. Акс ҳолда, Темурийлар даврида иккинчи уйғониш даври юзага келмаган бўларди.

Адиб қахрамонларни ҳаётдан олади. Уларнинг прототиплари ҳам бор. Романнинг бошида Нарзикул боғчивон тимсолига дуч келасиз. У ҳаётда бор шахс бўлиб, уни боғдорчилик, деҳқончиликнинг пири деб аташ мумкин. Айниқса, унинг “Биз бўлганимиз каби кўринадурмиз”, дейиши Амир Боботуркка хуш ёқади. Боғчивоннинг боғдорчилик билан боғлиқ сўзларини келтирамиз: “Наврўздан кейин ҳам бир-икки шамол бўлиб, қор ёғади. Буни ўрик гулининг қори деймиз. Агар шу қор билан бирга қаттиқ совуқ келса, худо урди деяверинг. Чечак очган мевали оғоч, Наврўздан олдин ўригу ёнғок, хурмою нок кетади. Наврўздан олдин келган ҳамалга ишониб бўлмайди. Асл ҳамал наврўздан ҳафта-ўн кун ўтиб келади. Буни бизда бир лайлак билан баҳор келмайди, дейдилар”. Гарчанд, Боғистон қишлоғи ҳавоси ҳақида гапирган бўлса-да, аслида бу Ойқор тоғи (Бахмал) ҳавосига ҳам ишорадир.

Романнинг тўртинчи бобида Муҳаммад Шайбонийхоннинг ушбу сўзларидан иқтибос келтирилади: “Гарчи бизни ўзбак атасалар-да, аслимиз туркдир”.

Олтин Ўрда хони Муҳаммад Ўзбекхон тузган салтанатда кўплаб туркий қабилалар “ўзбек” дея атала бошланди. Мана шу жараён ҳақида фикр ва мушоҳадалар бериладик, тафаккур оламингиз кенгайиб боради. Мажористонлик жосус Ҳерман Вамбери ўзининг тарихий битикларида Муҳаммад Ўзбекхон давридан кейин юзага келган “ўзбек улуси” атамаси сиёсий ном бўлиб, этник ном эмаслигини айтиб ўтган. Бунга сабаб шуки, Чингизхон ва унинг ўғиллари, шунингдек, Шайбонийхон кўшинлари сафида туркий қабилалар кўпчиликти ташкил этган. Таникли бошқирд олими Аҳмад Заки Валидий аниқлаган насабномани келтирмоқчимиз: “Ўзбекларда 92 қабилавий бир “Насабнома” бордир. “Насабнома”нинг XVI-XVII асрларда ёзилган нусхалари билан янги нусхалари орасида фарқ жуда оз. (Масалан, Охунд Қурбонали ва Хаников ҳамда Шайх Сулаймон нашрлари). Шубҳа йўқдирки, “Насабнома” ўзбекларнинг

Олтин Ўрда замонидаги янги Мангит-Нўғой ва козоклар айрилмасдан илгариги ҳаётига оиддир. Бу қабилалар шулардир:

Минг, Юз, Қирқ, Унгажит, Дайман, Қипчок, Аргин, Бурлок, Буслок, Чемарчин, Бўзай, Қатай (Хитой), Жит, Жуют, Салжовут, Мангит, Қангит, Оймавут, Улажи, Гулеген (?), Қишлик, Томо, Мечет, Кирдери, Рамадан, Жуйрат, Бўзажи, Уйсун, Татар, Тилов, Ширин, Агир (Огиран), Бузан, Бузак, Барин (Баҳрин), Мўғул, Нукус, Жалойир, Сарой, Ўнғ, Қўнғирот, Олчин, Чичок, Қалмок, Ойрат, Қорлук, Тургавут, Қатағон, Килечи, Кенагас, Бўйрак, Қиёт, Қангғли, Ўзже бўлужи, Упулачи, Гулун, Боёвут, Ўтарчи, Арлот, Керайит, Ўнгғкут, Қачат, Меркат, Буркут, Қуралаш, Қарлоп, Ўғлон, Кудей, Туркман, Дўрмон, Тобин, Мумун, Адай, Тўксаба, Қирғиз, Уйружи, Жўрга, Баташ, Қўйсун, Сулдуз, Тумай, Кўрлавут, Жилкаш, Югур, Ёбу (Еқабу), Мўйтан, Мажор, Қўжалик, Чўран, Чурчут.

Бу айтилган қабилалар исмларининг 33 кадар мўғул қабилаларининг, бошқалари эса Жўжи улусидаги бутун машҳур турк қабилаларининг бир қисмидир. Бизга бугун номаълум бўлган қабилаларнинг номидир”.

Эътибор беринг, қайд этилган номлар туркий қабилалар бўлганига ишора қилинмоқда. Яна бу қабилалар Туркистонга келган пайтда туб жой аҳоли бўлган асил туркийлар, барлос, қавчин, калтатой, мусобозори каби қабилалар насабномага кирмай қолган. Адиб ниҳоятда қадимий элат бўлган “ўзбек” номи билан боғлиқ кўплаб қизиқарли маълумотлар, афсона ва ривоятларни келтиради ва хулоса қилишни китобсеварлар ихтиёрига қолдиради.

Кейинги юз йилликда баъзи Ғарб ва ўрис олимлари томонидан туркий халқлар орасига нифоқ солиш мақсадида бизнинг тарихимиз атайин сохталаштирилганини унутмаслик лозим. Мазкур “Темурийлар” эпопеяси тарихий сохталик, ёлғонга қарши улуг мужодаладир. Адиб эски туркларнинг пайдо бўлиши ва қадимий ўзбек қавми ҳақида жуда кўплаб

манбаларни ўрганиб чиққан. Масалан, Лев Гумилевнинг “Қадимги турклар”, Ўлжас Сулаймоннинг “АЗ и Я”, Мирзо Улугбекнинг “Тўрт улус тарихи”, “Қадимги турк асотирилари” ва бошқалар.

Халқимиз орасида қабилалар кечмиши ҳақидаги баъзи мунозараларга ойдинлик киритиш мақсадида алоҳида роман яратиш нияти туғилган бўлиши мумкин. Амир Бобо Туркнинг Самарқандга қайтиши, Табриз, Нисо, Марв қарвонсаройида қўноқ бўлиши, Эртўғрул Турон, Бек Сарик Ўғлон, Жўра Қарвон қаби бир неча қаҳрамонлар билан суҳбатларида тилга олинган турли афсонаю ривоятлар, қизиқарли маълумотлар билан тарихга ҳолисона муносабат билдирилади. Айниқса, қадимда Аттила, Испака қаби оламга донғи кетган ҳарбий қўмондонлар кечмиши ҳақидаги ҳикоялар бағоят қизиқарлидир.

Асарда Амир Боботуркнинг мингбоши Эртўғрул Туронга тожу тахт илинжида юрган кимсалар ҳақида айтган фикрлари диққатингизни жалб этади: “Кечмишда асиру қул, аскарлар чўпонлардан машҳур султонлар етишиб чиққан, буюк салтанатлар дунёга келганлиги боис ҳукмдор саройи қопусидаги қаровул ҳам ўзича тожу тахт орзусида яшайди. Бу дунёда ҳеч кимса ўзини ҳеч кимдан кам деб ўйламайди. Қул ҳам ўзини қиролдан ақлли санаб, мен бўлганимда шу ишни ундай эмас, бундай қилардим, дейди ичида. Хом сут эмган бандаси шундай яралган ва шундайлигича қолади. Ундан жуда буюк адолат ва чексиз марҳаматни кутмаслик керак. Ёдда тутингким, не қадар илмлию билимли, мансабу мартабали бўлмасин, Оллоҳ бандаларига холисаниллоҳ яхшилик қилмоқ туйғусидан, йўқсуллар инсонийликдан насибасини олмаганлардир. Эгаси қулларга кўмак этсин, уларни золимлар илкига топшириб қўймасин дея бошқа бир бандасининг қўлини узун, ризкини улуг қилади. Бир кишини бир кишига меҳрибон қилиб қўяди. Агарки, у бунга англаб етмаса, олий ирода кучи билан ўша, ўзи шафқату мурувват кўрсатмаган банданинг ҳолига тушади”.

Халққа яхшилик килиш, йўқсулларга меҳрибон бўлиш, адолатга, эзгуликка, ватанга садоқатли бўлиш ўрнига ўзим-ўзим деб ўткинчи дунё орзу-ҳавасларига берилган кимсалар охир-оқибат ўзагини узганини сезмай қоладилар.

Тақдир тақозоси билан Амир Боботуркнинг рафикаси Салима Султон бегим Ҳиндистонда қолиб кетганди. У эгизак ўғил фарзанд кўргач, жон қазосини топширади. Етти ёшли Бобоҳасан ва Бобоҳусайнни Самарқандга юборадилар. Улар ўн бир ёшли Мирзо Улуғбек яшайдиган саройга келадилар ва маҳди улё Бибихоним билан дийдорлашиш бахтига муяссар бўладилар. Амир Боботурк ўғиллари билан ота юрт Қоракишлоқ(ҳозирги Бахмал)да кўришадилар. Бу воқеа-ҳодисалар ниҳоятда таъсирчан тасвирланадики, беихтиёр ҳайратга чўмаман, юрагим тўлқинланиб кетади. Бу макон фарзанди бўлганим учунми, Ватанга бўлган илоҳий муҳаббатим қайта жонланади, кўз ёшларимни тўхтата олмайман...

ИЖОБАТ ЎЛМАЯЖАК ДУОГА ОМИН ДЕЙИЛМАС ЁХУД ҲАДДИНИ БИЛМАГАН ҲАЛОК БЎЛУР

Уларга хонлик, бизга эса Ватан керак.
Амир Темур

Ижобат ўлмаяжак дуога омин дейилмас.
Машойихлар ҳикмати

Ер юзида ақл учиб кетса ҳам,
Ҳеч ким билмас экан ўзини нодон.
Саъдий Шерозий

Жаҳонга машҳур файласуф Жалолиддин Румий ҳазратлари ўз битикларида инсон фаришта билан шайтон орасидаги маҳлукдир дея огоҳ этганди. Ҳақиқатдан ҳам инсон сирли жумбоқ. Бу жумбоқ неча асрлардан буён аҳли донишмандларни ўйлантириб келади. Ота-боболаримиз муқаддас деб билган “Авесто” китобида эса бу оламда энг яхши инсон — қалби тоза инсон деган мазмундаги битикка нигоҳим тушганди. Афсуски, қалби тоза инсонлар ҳаётда жуда оздир ва улар беғуборлиги ва самимияти учун ҳамиша жазоланиб келганлар.

Халқимиз бежизга “яхшига юрум йўқ” демаган. Улардан фарқли ўлароқ юрагида “кўмири” (Абдулла Орипов ибораси) борлар кўп учрайди. Бу кўмир қаёқдан пайдо бўлади? Менинг назаримда, шахсий манфаатлар тўқнашувидан келиб чиқса керак. Амал, мансаб, бойлик, шону шуҳрат инсонлар орасида ҳасад оловининг аланга олишига олиб келади. Биз фикр юритмоқчи бўлганимиз энг ноёб туйғу — чин маънодаги дўстлик ҳаётда бор нарсаси. Камтар, беозор, ўқимишли ва халққа яхшилик соғинадиган кишилар кўпинча “Оллоҳдан бошқа дўстим йўқ” дея иқроф бўлишларини кузатганмиз. Биров амалингга, биров бойлигингга, биров эса хотинингга дўст бўлади. Аксинча, ҳеч кимса бўлмаганингга ёнингда

колган дўст – ҳақикий дўстдир. Кўз очиб кўрганимиз ҳаёт шундай сабоқ беради.

Тоҷу тахт, салтанат, амалу мансаб тулпорига минган, оғиз бурун ўпишган дўстлар қуёш ботиб, тонг отгунча бир-бирига душман қиёфасида намоён бўладилар. Балким, ораларига кимдир нифоқ солгандир? Балким, юрагидаги кўмир безовта қилгандир? Балким, тангри таоло берган ризқу насибага қаноат қилмаётгандир? Келинг, яхшиси тарихдан хабар берувчи бир яхши асар саҳифаларини вараклаймиз...

Нурали Қобулнинг “Темурийлар” эпопеяси XI жилди – “Султон қаршисидаги шайтон”³ номли романини мутолаа этарканман, юқорида қайд этган дўстлик туйғуси юзага қалкиб чиқаверди. Албатта, тоҷу тахтнинг ёки амалу мансабнинг дўстлиги бўлмайди ва ҳеч бир бандага вафо қилмаган.

Темурийлар салтанатининг улуг ҳукмдори ҳокони сайд Шохрух Мирзо макру хийла билан амирзода Халил Султондан Самарқанд тахтини тортиб олганди. Аслини олганда, Халил Султон ақлли подшоҳ ва жасур саркарда. Ҳеч бир шахзодаю амирзода у билан савашмоқни истамайди. Савашган тақдирда ҳам мағлубият ва шармандалик куйини чалишга мажбур бўларди. Халил Султоннинг анча ёш пайтидаёқ соҳибқирони аъзам Амир Темур бобоси билан Ҳиндистон юришида қатнашгани ва унинг бир хайрли тадбири туфайли Дехли остонасига қадам қўйилганди. Яхши биламизки, Халил Султон оддий ҳунарманд кизи Шод Мулкка уйланоқчи бўлганида, бобоси Амир Темур рўйхуш бермаганди. Малика Сароймулкхоним аралашуви билан етти иклим ҳоконидан розилик олинганди. Халил Султон Самарқанд тахтига бор йўғи тўрт йил ўтиради. У хотини малика Шод Мулк ва Бобо Турмишга ўхшаган нопок вазирнинг сўзига кириб лаёқатли шахсларга паст юмушларни, лаёқатсиз, лаганбардор, чаласавод, кўча безориларга юқори мансабни раво кўради. Айникса, соҳибқироннинг беваси Туман оғани

³ Н.Қобул. Султон қаршисидаги шайтон . – Т.: IJOD-PRESS. 2018. – Б. 416.

Шайх Нуриддинга хотинликка бериб юборади. Ниҳоят, Амир Худойдод билан бўлган жангда асир тушади ва Самарқандга келтирилади.

Шайх Нуриддин воситачилигида Халил Султон ва Шохрух Мирзо ўзаро битим тузади. Бу битимга кўра, Халил Султон Мовароуннаҳр тахтидан воз кечади. Зиндон тупроғини ялаган Халил Султон севикли хотини Шод Мулк билан бирга Ҳиротга, яъни Шохрух Мирзо саройига келтирилади. Хокони сайд асир мақомидаги Халил Султонга анча мурувват кўрсатади ва Ажам Ироқи ва Озарбайжон томон кетишига ижозат беради. Халил Султон йўл-йўлакай содиқ амири Нўширвон Барлоснинг насиҳатларини тинглайди, кечмиш тарихий воқеаларни сўраб суриштиради.

“Хом сут эмган одам боласининг табиати шундай. У ҳеч қачон ва ҳеч кимнинг ақл бовар қилмас ғалабаси, юксаклигию, муваффақиятини ҳазм эта олмайди. Нафақат ёшу бегона, ҳатто жон жигарларингиз ҳам. Куни учун кул ташлаган халойиқ деб аталган оломон давлат бошига нодон ва золимнинг эмас, ҳақиқий ақллию дононинг келишидан кўрқади. Боиси, доно ва оқил шахс ва ҳукмдор бу эшагу ҳачир ўғриларининг кимлигини жуда яхши билади.

Нодон ва абдол эса ўзига ўхшаган бир-бирини қоронгида танийдиган кимсанинг тепасида туришини хоҳлайди. Яхши подшоҳларни ҳам улус олдида разил этадиган, элга олабўжи қилиб кўрсатадиган омил уни ўраган еб тўймас, такаббур қавми қариндоши, тубан ва пасткаш амиру вазирларидир. Бу юксак зирвада турмоқнинг бирдан бир йўли, буюк бобонгиз, султони ғозий ҳазратлари каби куч-қудратли бўлмоқдир”, – дея Халил Султонга насиҳат қилади амакиси Нўширвон Барлос.

Воқеалар жараёнида бир мудҳиш хабар Халил Султонни довдиратиб қўяди. Нўширвон Барлоснинг хабарига кўра, Шерозда амирзода Пирмуҳаммад Мирзонинг душманлари Хожа Ҳусайн, укаси Хожа Али ва жияни Жўра жаллодлар томонидан қатл этилади. Темурийлардан бешинчи

амирзоданинг вафоти Ҳирот салтанати ва кишиларни чуқур қайғуга солади. Кейинчалик амирзода Искандар Форс мамлакати тахтига ўтиргач, Пирмуҳаммад Мирзониинг қотили Хожа Алини қўлга туширади. Шерозда қотилга аёллар кийими кийдирилади ва қора ҳўкизга минади. Амирзода Искандар бу қотилни таҳқирлаш билан кифояланмасдан, ўнг кўзини пичоқ билан ўяди ва бошини кесдириб, Исфаҳон шаҳар майдонига илиб қўйишни топширади.

Хокон Шохруҳ Мирзо амирзода Искандар Мирзога ёзган мактубида инсон учун гоёт хайрсиз бўлган тўртта кулфатни тилга олади: жоҳиллар билан суҳбат, ноқаслар ила дўстлик, сурбет кимсалар сўзига қулоқ солмоқ ва аёллар гапига амал қилмоқ. (Олим ва шоир Абдуллоҳ Ансорий ҳикмати). Роман мутолаасидан англаш мумкинки, амирзодаларнинг мулку давлатдан мосуво бўлиши сабаби ҳам мана шу тўртта қусурга бориб тақалади.

Роман воқеалари дунёнинг сайкали дея таърифланган Самарқанд заминида кўчади. Султон Шохруҳ Мирзо 16 ёшли ўғли Мирзо Улуғбекни Мовароуннаҳр ноибни этиб қолдирган бўлса-да, аслида бу мамлакат бошқаруви отабеги Амир Шохмалик қўлида эди. Соҳибқирон Амир Темурнинг сўнгги амирул умароси ва Амир Шохмалик, Султон Улуғбек билан жангу жадал заҳматин чеккан, садоқатли бўлишга онг ичган Шайх Нуриддиннинг феъл-атвори бирданига ўзгариб, Самарқанд тахтига кўз олайтиради. Халил Султон асир мақомида, Шохруҳ Мирзо эса Ҳиротда. Самарқанд тахтиниинг жиловни эса амир Шохмалик қўлида. Саброн атрофидаги музофотларга қаноат қилмаган, ҳасад оловида ёнган Шайх Нуриддин туз-насиба, садоқат риштасини унутиб Самарқанд кўктошига осонгина ўтираман деб ўйлайди. Буюк муҳаддис ва фикҳшунос олим Бурҳониддин Марғинонийнинг ўғли Хожа Комилиддин Абдуллабвал Самарқанд шаҳри ҳимоясида қолади. Ясовулбоши Ражаб Турдикора Саброн сари Шайх Нуриддинга қарши жангга отланаркан, йўл- йўлакай Султон Улуғбекка шайхулислом Хожа Абдуллабвалнинг Қуръондаги

“Хужурот” сурасининг 12 ояти шарҳини тинглаганини ҳикоя қилади ва етти тоифа кишиларга ўз хизматлари учун йўл бермасликни айтиб ўтади. Улардан биринчи тоифани келтиришни лозим топдик:

“ – Демак, биринчиси, ҳасад килувчиларга, чунки ҳасад шундай заҳардирки, ҳеч бир дори билан даволаб бўлмас, ҳасадчининг ранжи ҳеч бир даво билан шифо топмас экан. Ҳасад балоси сон-саноксиз фасодлар пайдо қилади. Боиси ҳасад сийрати бағоят ифлос эркан”. (матн тўлиқ берилмади) Демак, ҳасад барча сифатларнинг энг ҳақирроғи эканлиги шарҳ этилади.

Шайх Нуриддин ниҳоятда тажрибали амир. У Султон Улуғбек қаршисидаги шайтон. Жангда кўркувга тушиб, ортга чекинади ва тутқич бермайди. Ниҳоят, Мўғулистон хони Муҳаммадхонга кизини никоҳлаб беради ва кўшин, қурол яроғ, озик-овқат таъминоти билан яна Мовароуннаҳрга юриш қилади. Сайхун (Сирдарё) соҳилида амир Шохмалик ва Шайх Нуриддин кўшинлари рўпара келади. Икки томон жангга кирмасдан сулҳ тузиш ҳаракатига тушади. Амир Шохмаликнинг таълимоти билан содиқ аскар Хуркадок Шайх Нуриддин иқболига пешвоз чиқади. Қучоқ очиб кўришаётган Хуркадок амир Шайх Нуриддинни отдан йикитиб, қилич билан чошиб ўлдиради. Роман охирида бир неча бобни ташкил этган бу воқеалар ниҳоятда таъсирчан, китобсеварни турли мушоҳадаларга ундайдиган ҳолатда ёзилган. Ҳаддини билмаган ҳалок бўлур, деганларидек Шайх Нуриддин хоинлик, кўрнамаклик орқасидан шаҳодат шаробини ичди.

Романнинг асосий воқеалари ниҳоятда зиддиятли воқеаларга бой икки содиқ дўст ва охир-оқибат душманга айланган қорақуюнли туркман Амир Қора Юсуф ва Султон Аҳмад Жалойирга қаратилган. Яхши биламизки, соҳибқирон Амир Темур усмонли турк султони Йилдирим Боязидга ёзган мактубида Қора Юсуф ва Султон Аҳмад Жалойирни Рум мамлакатидан чиқариб юборишни талаб қилганди.

Аммо Боязид бу талабни каноатлантирмайди. Натижада, Анкара тўқнашуви юзага келади. Бобо душман Қора Юсуф ва Аҳмад Жалойирнинг кейинги тақдири романда батафсил берилади. Султон Аҳмад Жалойир амир Қора Юсуфдан Ҳамадон ўлкасини яйлов қилмок учун беришини сўрайди. Амир Юсуф эса султоннинг илтимосини рад этади ва икки дўст рақибга айланади.

Султон Аҳмад Жалойир тушида соҳибкирон Амир Темурни кўради. У даранинг нариги томонида эди. Не ажабким, султон кўлидаги қиличини кўтарганида синиб кетади. Табриз остонасига етганида Амир Қора Юсуфнинг кўшинига дуч келади. Бу жангда Султон Аҳмад Жалойирга заҳарланган ўқ тегади ва асир тушади. Амир Қора Юсуф ўз вақтида Султон Аҳмад Жалойирга кўп яхшиликлар қилган, ҳатто Боғдодни кўлга киритишга ёрдам берган. Шу боисдан ҳам уламолар фатвоси билан Султон Аҳмад Жалойир ўгли ва жияни билан бирга Асад кишлоғида қатл этилади. Тақдир тақозосини қарангки, айнан шу ерда Султон Аҳмад Жалойир подшолик даврида акаси Султон Ҳусайн Жалойирни қатл этгани маълум бўлади. Қайтар дунё, деб шуни айтсалар керак.

Романда Ироқи Ажам томон кетаётган Халил Султоннинг ниҳоятда ақлли, ҳаётий тажрибага эга Махдум Туркмоний билан бўлган қизиқарли суҳбати берилган: “Ҳукмдорлардан ҳар замон ҳам адли адолат, ҳақу ҳақиқатни беклаб бўлмайди. Улар мудом яхшилик ва ёмонлик сувлари коришган наҳру баҳрларда сузадилар. Нафу зарарни чуқур айириб ўтирмай, ҳиссий ва кайфий туйғулар ила амру фармон бераверадилар. Баъзан ҳақиқий гуноҳкор ва жинойтчиларни жазоламай уларга ҳиммату марҳамат кўрсатадилар. Асил инсонлар қолиб, хоину мунофиқларга илтифот кўрсатадилар. Боиси, одилу оқил, имони басоломат шахсиятлар ҳукмдорларнинг жабру зулми акс этган амрларини ерига келтирмоқдан бош тортадилар. Сотқину асил мунофиқлар эса подшоҳ зотидан худди ана шундай разил буйруқлар беклайдилар ва унинг бу

хоҳиш-истагини амалга оширганликлари учун рағбатлантириладилар”, — дейди махдум Туркмоний.

Нурали Қобулнинг “Темурийлар” эпопеяси ўзбек тарихий романчилигининг жиддий ютуғи. Бу ютукни эътироф этиш ва ўз вақтида қадрламоқ лозим. Адибнинг барча романлари “ҳазм” этилиши жуда оғир, махсус руҳий тайёргарлиги бўлмаган, тафаккур доираси етарли қадар шаклланмаган киши мутолаа жараёнида қийналади. Романнинг ёзилиш услуби Маркес услубига ўхшайди. Асардаги сўз бойлиги, жанг сахналари, сарой расм-русумлари, миллий қадриятлар, табиат манзараси, иборалар, фикрлар хилма-хиллиги, маъноли, фаласафий шеърлар, бир воқеадан иккинчи воқеага кўчишлар, рамзлар, афсоналар ва бошқа жиҳатлар борким, оддий китобсевар руҳий оламини толиқтирадиган даражада катта истеъдод билан ёзилган. Нурали Қобул тафаккур оламига саёҳат қилаётган кишида тошни чайнай оладиган даражада қозик тиш бўлиши лозим, деб ўйлаймиз.

Асар қаҳрамонларидан бири шоир Марогий битикларидан парча келтирамиз:

Золим оёгин ялаган қавм,
Олим сиёқлини талаган қавм.

Отарчи оғзига қараган қавм,
Сотарчи бўғзига яраган қавм.

Бахилдан садақа сўраган қавм,
Ботилдан насаби тараган қавм.

Оқилни жоҳилга ўраган қавм,
Қотилни кўппакдан қўриган қавм.

Қумдайн, бирикмай нураган қавм,
Феълидан балога ураган қавм.

Севимли адибимизнинг худо ёрлақаган истеъдоди ва сеҳрли калами элу юртнинг саодатли кунларига ярасин!

ОТАДУШМАН ДЎСТ ЎЛМАС ЁХУД КЎЗЛАРИГА МИЛ ТОРТИЛГАН АМИРЗОДА

Ким кўрибдур, эй кўнгил, аҳли жаҳондин яхшилиғ.
Заҳириддин Мухаммад Бобур

Отасини оғритган муродига етмас.
Отасўзи

Фикрламайдиган киши бу – фанатик,
Фикрлай олмайдиган киши бу – тентак,
Фикрлашдан кўрккан киши бу – кул.
Драмонд

Дунёнинг турли минтақаларида яшайдиган таникли ёзувчи борки, улар бошловчи ижодкорларга китоб ўқиш ва илмли бўлишни тавсия этадилар. Чунки ёзувчи яратаётган асарнинг муваффақият қозонишида истеъдоддан ташқари билим муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, тарихий асарлар яратишда ёзувчи асл манбалар билан танишиб чикмаса, фикрлар хилма-хиллиги асосида ўз қарашларини ифодалай олмаса, бу китоб халққа манзур бўлмайди.

Нурали Қобул ўз битикларида: “Кимки китоб ўқишдан тўхтаса, фикрлашдан ҳам тўхтайди”, – деган фикрларни билдирган. Темурийлар салтанати ва сулоласи ҳақида қомусий билимга эга бўлган адибнинг навбатдаги романида ҳокон Шохрух Мирзо ўзига нисбатан яғийлик мақомида бўлган подшолару, амирзодаларга сулҳ таклиф этиш орқали мамлакатда тинчлик, осойишталик, фаровонликни таъмин этишга интилади. Натижада, жангу жадал сабабли минглаб инсонларнинг ўлим билан юзма-юз келиши ёки майиб-мажруҳ бўлишининг олди олинади. Ҳокондаги бу ҳислат соҳибқирон Амир Темур бобомиздан мерос ва салтанат тузугининг асосий тамойилларидан бири бўлиб келган.

“Темурийлар” эпопеясининг XII жилди бежизга “Аросат ва фаросат”⁴ дея номланмаган. Сабаби, асарда воқеа-ҳодисалар тез-тез алмашилиб туради. Гох Самарканд, гох Ҳирот, гох Исфохон, гох Хоразм каби шаҳару вилоятларда бўлиб ўтадиган воқеаларда ҳокон Шохруҳ Мирзо ва Мирзо Искандар, Хоразм ҳокими Пирбудоқ ва амир Шохмалик, Нўширвон Барлос, Мирзо Улуғбек ва Амирак Аҳмад ўрта-сидаги зиддиятлар кўпроқ сулҳ орқали, баъзан эса маҳаллий кишиларнинг соткинлиги эвазига ечимини топади. Роман номидан маълум бўлганидек, сулҳ шартларига рози бўлмай аросатда қолган амирзодаларнинг қалб кечинмалари, изтироблари ва иккиланишлари маҳорат билан тасвирланади. Нурали Қобулнинг ушбу романини тарихий манбаларнинг адабиётдаги бадиий талқини деб баҳоласак, янглишмаган бўламиз. Агар китобсевар диққатли бўлмаса, воқеалар алмашинувида чалкашиб кетиши мумкин. Бундай ғайриодатий услубга ҳар қандай киши кўникавермайди.

“Темурийлар эпопеяси”нинг XI жилдида⁵ Халил Султон ва малика Шод Мулк ўз мулозимлари билан Хуросондан чиқиб Рай томон йўл олгани ҳикоя қилинади. Эпопеянинг XII жилдида бу воқеалар тасвири давом эттирилади. Такдир синовини қарангки, Исфохонда турган Рустам Мирзо ва унинг укаси, Ирок ва Форс салтанати ҳукмдори Искандар Мирзолар ҳам Халил Султонга меҳр-мурувват эшигини очмайди. Кўп вақт ўтмай, Халил Султон йўл-йўлакай кўноқ бўлган жойида таомдан заҳарланади. Ўлими олдидан малика Шод Мулкка қизи Ҳусн Нигорхонимни Самаркандга Мирзо Улуғбек никоҳига киритишни васият қилади. Бу жудоликка чидай олмаган малика Шод Мулк ўз жонига қасд қилади.

Халил Султоннинг заҳарланишида кимларнингдир “қўли” борлиги аниқ. Гарчанд, адибимиз бу ҳақда ҳеч нарса демаса-да, тарихий воқеа-ҳодисалардан хабардор одам шундай шубҳага бориши мумкин. Романнинг охириги

⁴ Н.Қобул. Аросат ва фаросат. – Т.: IJOD-PRESS, 2018. – Б. 400.

⁵ Н.Қобул. Султон қаршисидаги шайтон . – Т.: IJOD-PRESS, 2018. – Б. 416.

бобларида маҳди улё Гавҳаршодбегим вояга етмаган Ҳусн Нигорхонимнинг Самаркандга юборилишига қарши бўлади. Чунки унинг онаси Шод Мулкнинг феъл- атворида қусурлар бор эди. Бу қусур онадан қизга ўтиши мумкинлиги ва мабодо Султон Улуғбек никоҳига оладиган бўлса, тақдир чархпалаги қай томон айланиши ва не-не кўргуликлар юз беришини Гавҳаршодбегим олдиндан сезганди...

Амирзода Халил Султон ва малика Шод Мулк ўлимидан хабар топган ҳокон Шохрух Мирзонинг дили хуфтон бўлгани етмаганидек, Ироқ ва Форс мамлакати ҳукмдори, амирзода Искандар Мирзонинг кибру ҳаво, манманликка берилиб кетгани, ҳеч кимсанинг сўзига кулоқ солмаслигини эшитиб ранжийди. Айникса, Амирзода Рустам ота душман Амир Қора Юсуфдан мадад олиб Исфахонга келгани ва айни ийди рамазон пайтида шаҳар ҳокими Хожа Аҳмад Саидийни қатл этгани дард устига чипкон бўлади. Қоракўнли туркманлардан бўлмиш Амир Қора Юсуф отадушман бўлиб, ўз вақтида Рум ҳукмдори Султон Йилдирим Боязид ва соҳибқирон Амир Темур билан муносабатларида совук уруш ҳолатини келтириб чиқарганди. Ана шундай шафқатсиз Амир Қора Юсуф кейинчалик дўстлик онтини унутиб, Султон Аҳмад Жалойир ва ўғли Шохваладни қатл этганди. Мана, энди ҳокон Шохрух Мирзо замонига келиб, мулку давлат телбалиги бутун вужудини камраб олди. Ўғли Пирбудокни Табриз ҳукмдори этиб кўтариш асносида қилични ғилофидан суғуриб, от чоптириб, Бағдод шаҳрини ҳам қўлга олади. Ҳокон Шохрух Мирзо амирзода Рустамнинг отадушмандан меҳр-мурувват тилаганини тўғри тушунади ва бу Амир Қора Юсуфнинг навбатдаги фириби бўлиб, мақсади Темурий султонларда яхши таассурот колдириш эди.

Ҳокон бу тушуниб бўлмас воқеа-ҳодисага шундай фикр билдиради: “Сиёсатда ҳеч қачон абадий дўстлигу абадий душманлик бўлмайди. Фурсатлар ғаниматлиги ва манфаатлар бирлиги бўлади. Ўн дарвеш бир кўрпага сиғади, бироқ

икки подшо бир дунёга сиғмайди. Улуслараро муносабатларда бундан бошқани кўзда тутган ҳукмдор янглишади”.

Хокон Шохруҳ Мирзо ўз сўзларида Темурий шахзодалар Султон Аҳмад Жалойир авлодларини Амир Қора Юсуф авлодлари зуғумидан ҳимоя этмоқ мажбуриятида қолиши мумкинлигини таъкидлайди.

Романда Дашти Қипчоқ амирул умароси Идику Манғит ўғли Муборакшоҳни Хоразм ҳокими этиб тайинлайди ва унинг саволларига жавоб беради. Ҳоким отасидан Соҳибкирон Амир Темур Хоразмга беш марта юриш қилгани, охирги жангда Гурганж вайрон этилгани ва текис жойларга арпа экилгани ҳақидаги миш-мишларни сўрайди. Отаси бу саволга шундай жавоб беради: “Одатда шундай бўлади. Енгган енгилганга раҳм қилдим дейди. Мағлуб эса голибнинг ёвузлигини бўрттиради. Одамлар ов ва саваш замонида ҳар неки воқеа ҳодисаларни кўпиртириб гапирадилар. Темурийларнинг яғийлари шу тариқа Хоразм воқеасини ошириб-тоширганлар. Неча бор Гурганжга келдим. Бироқ, арпа экилган бир қарич ерни кўрмадим.

Кишилар ўз рақибу ғанимларини ёмон отликқа чиқармоқ учун улар устига не-не мағзаваларни ағдариб, не қадар лойи балчиқларни чапламайдилар. Азалдан буюк шухратлар буюк офатлар ила ёнма ён юради, ўғлим”.

Ота-бола суҳбатида бир жиҳат эътиборимизни тортди. Амир Идику Манғит ўғлига Ўрисхоннинг амирул умароси бўлган отаси Балтичокни Тўхтамишхон қатл этганини айтади. Шу боис унинг авлодларидан ота қасосини олмоқни васият қилади. Амир Идику Манғит фикрловчи кишилар ҳақида шундай дейди: “Машойихларнинг айтишларига кўра, фикрловчилар тўрт тоифага бўлинар экан. Биринчиси дунёнинг тубига етиб, энг олий даражада фикрловчилар. Дунё дарёсининг оқишини ана шундай кишилар белгилайдилар. Сўнгра ўртамиёна, ундан кейин қуйи даражада фикрловчилар келади. Тўртинчиси эса, умуман фикрламайдиган, фақат ейдиган кўмочию киядиган ковушини ўйлайдиганлардир”.

Гарчанд, мазкур фикрлар Амир Идику Манғит тилидан айтилган бўлсада, бу адибнинг ўзига хос карашларидир. Агар биз ҳаётни кузатадиган бўлсак, умуман фикрламайдиган тўртинчи тоифадаги одамлар кўпчиликни ташкил этадилар. Улар ҳукумат одамлари ёки амалдорлардан кимдир нима десалар ишониб, эргашиб кетаверадилар. Айтилган гапнинг ҳақиқат ёки ёлгон эканлигини муҳокама этиб ўтирмайдилар.

Романда ҳокон Шохрух Мирзо шошилини равишда Амир Нўширвон Барлос ва Амир Шохмаликни Хоразм мамлакатига юборади. Сабаби, Муборакшоҳ халқнинг мол-мулкини тортиб олиш ва қатлларга йўл қўйиб берган эди. Ниҳоят, Хоразм қамалида Жумакул жаллод қўлга тушади. Унинг кулоқ-бурнини кесиб шериклари билан саройга юборадилар. Жумакул жаллоднинг аҳволини кўрган Муборакшоҳ кўрканидан Гурганж шаҳрини ташлаб қочади. Шу тахлит темурийларга яғий мақомида бўлган Дашти кипчок хавфи бартараф этилади.

Амир Шохмалик соҳибқирон Амир Темурнинг ниҳоятда обрўли ва тадбирли амирул умароси бўлган. Ҳокон Шохрух Мирзо даврида Султон Улуғбекка оталиқ қилади ва Мовароуннаҳр мамлакатини бошқаради. Романда Амир Шохмалик оталиқ вазифасидан озод этилади ва Мирзо Улуғбекка мустақил давлатни бошқариш имконияти берилади. Хоразм воқеасидан сўнг Амир Нўширвон Барлос бу мамлакатни идора этиш Амир Шохмаликка топширилиши эҳтимоли борлигини маълум қилади.

Ҳокон Шохрух Мирзо Мозандоронга қараб юриш қилади. Озарбайжон мамлакати ва отадушман Қора Юсуф масаласини ҳал этиши лозим эди. Шу мақсадда ҳокон Исфакон ҳукмдори амирзода Искандар Мирзога мактуб ёзади. Мактуб мазмун-моҳияти шундан иборатки, биргаликда Амир Қора Юсуфга қарши жангга отланиш. Аммо амирзода турли баҳоналар билан рад этади ва ҳокон амакиси Шохрух Мирзога қарши уруш бошламоқчи бўлади.

“Ёмон ўғил отанинг тагига сув қуяр” деганларидек, Ирок ва Форс мулкининг мутлак ҳукмдори, Умаршайх Мирзо Кўрагон ўғли Искандар Мирзонинг манманлиги, бойлик ва катта қўшин билан керилиши қимматга тушади. Охир-оқибат шу бўлдики, Искандар Мирзонинг ўн минг кишилиқ қўшини Хуросон ўрдусига келиб қўшилади. Хокон Шохрух Мирзо бир неча бор Искандар Мирзога элчи юбориб, сулҳ тузишни таклиф қилади. Аммо ўз куч-қудратига ортиқча бино қўйган Искандар Мирзо урушни маъқул кўрди ва асир тушади. Хокон Шохрух катта ҳудуд бўлган Ирок ва Форс мамлакатини идора этишни Рустам Мирзога топширади ва акаси Искандар Мирзонинг тақдирини ҳал этишни топширади. Муҳокамалардан сўнг Рустам Мирзо акасининг кўзларига мил торттиради ва кўзи кўр бўлиб қолади.

Тарихий манбаларда айтилишича, амирзода Искандар Мирзо асир олинган Хожа Ҳусайн шарбатдорни ҳам қайсидир гуноҳи учун пичоқ билан кўзини ўйиб жазолаган эканлар. “Қайтар дунё” деганлари шу бўлса керак.

Асарда Масти Қаландар айтувлари берилган бўлиб, улардан бирини эътиборингизга ҳавола этамиз:

Оқсаройлар турар мангу,
Амир Темур Кешина бок.
Виждон яраси сизлаган,
Мардлар кўзи қошина бок.

Ўттизингни тўққиз қилган,
Шу фалакнинг ишина бок.
Самандарлар ёнмас мудом,
Озод ҳумо қушина бок.

Элдан ортиқ экмак еган,
Тешиб чиқар ошина бок.
Етим ҳақин емоқ гуноҳ,
Оқкан кўзлар ёшина бок.

Такдирга такбир ўлмаски,
Қадар отган тошина бок.
Бошсиз элга бош ўлунмас,
Тожу тахтмас, бошина бок.

Таниқли шоир дўстимиз Гафуржон Тожибоев ўз битиклари орқали адибимиз Нурали Қобулга шундай баҳо беради: “Донишманд ёзувчи миллат тақдири олдида подшодан устундир. Подшо маълум бир муддат бошқаради холос. Донишманд эса миллатни керак бўлса, доно ва ўлмас фикрлари билан абадий бошқаришга қодир”.

МИЛЛАТНИНГ АСЛ ҚИЁФАСИНИ ЯРАТГАН АДИБ

Элга таниқли, улуг ёзувчи Нурали Қобул ўзбек адабиётида тарихий роман жанрида янгича услубни тақдим этди ва дунёвий тафаккур йўналишини бошлаб берди, десам муболага бўлмайди. Адиб темурийлар давридаги туркий миллатнинг асл қиёфасини ярата олди ва қаҳрамонлар тимсолида бугунги кун нафасини олиб кирди.

“Темурийлар” эпопеясини ўқиган китобхон ва тарихчилар ёзувчининг теран фалсафаси ва истеъдодига тан бериши табиий ҳолдир. “Темурийлар” эпопеясининг 13-,14-жилдини қалбим қувончга тўлиб ўқиганимни яширмайман. Буюк мунажжим Мирзо Улуғбек маънавияти, тафаккур олами, шунингдек, замондош олимларнинг теран закосини очиб бериш осон эмас ва ёзувчи бунинг уддасидан чиқа олди. “Темурийлар” эпопеясининг 13-жилди “Шайтон шамшири”⁶ деб номланади. Бу романда Саид Шохрух Мирзо ва унинг ўғли Мирзо Улуғбек ҳаёти билан боғлиқ воқеалар тасвирланади. Манбалардан маълумки, Шохрух Мирзо илму маърифат соҳибларини кадрлаган ва қўллаб-қувватлаган. Ёзувчи Мирзо Улуғбек тимсолини яратишда, энг аввало, унинг нақадар донишманд ва илму фан ҳомийси эканлигини кўрсатиб берган.

Айниқса, соҳибқирон Амир Темурнинг онаси Тегина бегим ислом ва шариат раҳнамоси Убайдуллоҳ хожанинг қизи бўлганлиги ва бошқа маълумотлар тарихий ҳақиқатга яқиндир. Шу ўринда баъзи мулоҳазалар тугилди. “Кубровия” тариқатининг асосчиси ва мўғул босқинчиларига қарши курашган Нажмиддин Кубро бухоролик машҳур ислом раҳнамоси Сайфиддин Бохарзийнинг устози бўлган. Тегина бегимнинг отаси Убайдуллоҳ хожа эса Сайфиддин Бохарзийнинг укаси ҳисобланади.

⁶ Н.Қобул. Шайтон шамшири. – Т.: IJOD-PRESS, 2019. – Б. 380. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

Амир Темур ва отаси Муҳаммад Тарағай эл орасида эътибор қозонган Шамсиддин Кулолни ўзларига пир деб билишган. Шамсиддин Кулол эса Сайфиддин Боҳарзийнинг шогирди бўлган. Амир Темурнинг етук шахс ва ватанпарвар бўлиб шаклланишида айнан биз қайд этган авлиёлар билан муштарак жиҳатлари борлиги ҳамда улар берган маърифий сабоқлар муҳим роль ўйнаган бўлиши мумкин. Бу ислом уламоларининг барчасини битта гоё бирлаштириб турган: мўғул босқинчиларига қарши нафрат ва озодлик туйғуси... Нажмиддин Кубро халқни илм олишга даъват этиб келган. Унинг издошлари ҳам илмни моддий бойликдан устун қўйганлар. Айтиш керакки, мўғул ҳукмдорлари Муҳаммад Тарағайнинг адолатпарвар ва халқ халоскори Убайдуллоҳ хожага қуёв бўлишини хуш кўришмаган. Адиб бу кечмишни батафсил тасвирласа бўларди. Аммо, роман чўзилиб кетиб, асосий мақсаддан чалғиб кетиши мумкин. Ёзувчи бундай давомли эпопеяда ёритилиши керак бўлган баъзи воқеа ёки эпизодлардан воз кечишга мажбур бўлгани аниқ.

Маълумки, форс шоири Абулқосим Фирдавсий кечмишини тасвирларкан, айтилиши керак бўлган Турон мамлакати ва Афросиёб (хоқон Алп Эр Тўнга) воқеаларини тасвирлашдан воз кечгани сезилиб туради. Балким, романнинг навбатдаги жилдларида бу тўғрида сўз юритилар...

Амир Темур бобомиз Сароймулк хонимга уйланиб мўғул аслзодаларига қуёв бўлгани маълум. Аммо, мўғулча “гургон” сўзини амирлик унвонига қўшиб айтишларига йўл қўймасди. Чунки, бу сўз бобомиз учун ҳақоратдир. Назаримда, Амир Темур бобомиз барлосларнинг қурагон тармоғидан бўлиши мумкин. “Қур” сўзи давра, гуруҳ ёки бирор қабила уюшмаси маъносини билдирса, “агон” сўзи бирор тоифага мансубликни англатади. Демак, қурагон халқона сўз билан айтганда элбоши, қабила бошлиғи демакдир.

Адиб Нурали Қобул ўн мингта қўйи бор барлос бойлари қўрагон деб аталганини тўғри талқин қилади. Сабаби, ўн мингта қўйни камида йигирмата чўпон боқади. Бу

чўпонларга бош бўлганларни курагон, яъни кўрагон деб аташган. Соҳибқироннинг ўғиллари ва набиралари бекорга “Кўрагон” тахаллусини танламаган.

Албатта, мўғул ва ислом мафкурасининг таъсири кучли бўлганлиги сабабли кўпгина машҳур шахслар ўз шажарасини Муҳаммад пайғамбар ёки Чингизхон авлодларига боғлашган. Соҳибқирон шажарасида ҳам ушбу мафкуранинг таъсири сезилиб туради. Аслида ўша даврдаги туркий қабилалар кечмиши Қорахонийларга бориб тақалмайдими? Алп Эр Тўнга каби не-не ҳоконлар осмондан тушмагандир. “Аждодим бўри номи билан қасам ичаман” деган иборани эслаб кўрайлик. Демокчиманки, мафкуравий таъсир билан ёзилган шажара туфайли баъзи билимдон кишилар орасида тортишув, нотўғри тушунчалар пайдо бўлишига олиб келмоқда... Ахир бобомиз ўз насабини “миллатларнинг энг қадимийси, туркнинг бош бўғинимиз” дея эътироф этганлар-ку...

“Темурийлар” эпопеясининг 14-жилди “Тангри тарозиси”⁷ деб номланади. Бу роман ҳам Мирзо Улуғбекнинг мадраса ҳамда расадхона қуриш ташвишларига бағишланади. Айниқса, аллома Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Синонинг сомонийлар ва қорахонийлар давридаги ҳаёти қизиқарли тарзда ҳикоя қилинади. Абулқосим Фирдавсийнинг кечмиш ҳаёти китобхонни бефарқ қолдирмайди. Ушбу романда Абу Али Ибн Сино ва Абу Райҳон Беруний “қарматий” бўлгани учун эркин фикрлай олганига ишора қилинади. Балким, манбаларда шундай ёзилгандир.

Албатта, халифа ал Маъмун ва Маҳмуд Ғазнавий замонида қарматийлар ислом маросимларини бажармаган, масжид урмаган ва шариат қоидаларини тан олмаган. Иккала улўғломанинг яратган асарлари бундай фикрга келишимизга имкон бермайди. Чунки, қарматийлар эркин фикрловчи шахслар бўлишмаган. Абу Али ибн Сино ва Абу Райҳон Беруний эркин фикрлашни қадимги юнон файласуфларидан

⁷ Н.Қобул. Тангри тарозиси. – Т.: ИОД-PRESS, 2019. – Б. 320. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

ўрганишган. Маърифатпарвар зиёли Исмоилбек Ғаспирали шундай ёзади. “Али Ҳусайн ибн Сино ҳазратлари Оврупода Абу-Сена номи ила машҳур ўлан экан. Турк ўғли Туркдир... Ибн Сино Арастунинг аксидагил эди ва лекин Арастунинг шогирди ўлмаюб ўзининг истеъдоди аклия ва зеҳнияси ила Арастуя баробар келмишдир”. Қисқартириб берганим ушбу битикдан маълум бўладики, Абу Али Ибн Сино илму фанда Арасту даражасидаги олимдир.

Жаҳонга донғи кетган эрон шоири Абулқосим Фирдавсийни ислом раҳнаmolари ёқтиришмаган. У аслида рофизий эмас, балки мажусий, яъни оташпараст бўлгани учун вафотидан сўнг мусулмонлар қабристонида жой берилмаган бўлиши мумкин. Шоир “Шоҳнома” асарида ҳам оташпарастлик гоёларини тарғиб этган. “Рофизий” шиа мазҳабининг бир оқимидир. Балким, форс тарихчилари давр мафкурасини эътиборга олиб шундай талқин қилишгандир. Самарқандда Мирзо Улуғбекнинг расадхона қуриши, илми нужумга оид билимлар, меъморларнинг лойиҳалари билан боғлиқ эпизодларни марокланиб ўқидим. Асар тили ва халқона айтивлар ниҳоятда жозибали бўлиб, ёзувчининг юксак маҳоратидан далолат беради. Она юртимиз тарихи, Мирзо Улуғбек давригача бўлган ота боболар кечмиши бўйича қандай саволлар бўлса, “Темурийлар” эпопеясида топиш мумкин. Бадиий асар китобхонни фикрлашга, мулоҳаза юритишга ундай олдимиз, демак, бу ижодкорнинг энг катта ютуғидир.

Севимли адибимиз Нурали Қобулнинг “Темурийлар” эпопеяси бир умр қайта-қайта ўқиладиган маънавий хазинадир.

ФИКР ҲУРРИЯТИ БЎЛМАГАН ЖОЙДА АДЛИ АДОЛАТ БЎЛМАС

Илмдан бошқа нажот йўқ.
Имом ал Бухорий

Суйма, сени суймагани,
Мисрга султон бўлса ҳам.
Нурали Қобул

Ўзининг кашфиётлари, гайриоддий фикрлаши билан дунёни ўзгартириб юборган машҳур физик олим Альберт Эйнштейн сўзларини келтирмоқчиман: “Фикрингизнинг гайриоддий бўлишидан қўрқманг, чунки ҳозир амалга ошган ҳар қандай фикр бир вақтлар гайриоддий эди”. Ҳеч қандай қолип ва андозага тўғри келмайдиган ҳақиқатдан иборат фикрларни билдирган кишилар ўтмишда қатл этилган, бадарға қилинган ёки дорнинг сиртмоғи раво кўрилган. Буюк мунажжим Мирзо Улуғбек замонида яшаган ўртамиёна ёки бутунлай фикрлай олмайдиган мутаассиб кимсаларга ўхшаган тоифа бугунги кунда ҳам орамизда йўқ эмас.

Жаҳон илму фан ютуқларининг негизи ёки манбаси баъзи ҳолларда ислом фалсафаси ва ота боболар қолдирган ноёб қўлёзмалардаги илмий қарашлар билан боғлиқ бўлганлиги ҳеч кимга сир эмас. Мирзо Улуғбек ҳам ўзидан олдин ўтган олимлар сингари ислом ва ундаги илмий қарашларни таҳлил ва таққослаш асосида жаҳон илму фани ютуғи даражасига олиб чиққан бўлса, бугунги кунда дунёнинг қайсидир бурчагида ислом илму фан эмас, халқни авомлаштириш ва биродаркушлик урушлари учун ғоявий қурол бўлиб хизмат қилмоқда. Дунёвий фикрлашга асосланган ислом кейинчалик гайридин ганимларимиз ва ўз ичимизда чиққан мутаассиб, чаласавод кимсалар томонидан сиёсий манфаатларга қориштириб юборилди.

Ислом тафаккури, маданиятини дунёвий илму фан даражасида чоғиштиришни араблар эмас, туркистонлик донишманд ота-боболаримиз бошлаб берган. Хокон Шохрух Мирзо замонида ислом дини тарғиботи билан шуғулланувчи шахс имтиҳон қилинган ва у камида Имом ал Бухорий даражасида салоҳиятли бўлиши шарт эди. Бизда яқин йилларда ислом дини билан боғлиқ юмушларга илмли, олим кишилар эмас (улар жуда оз), баъзи ҳолларда манфаатпараст, амалпараст, чаласавод кишилар шуғулланиб келишди ва улар панд-насихат қилиш, фатво беришдан бошқа нарсага ярамдилар. Абу Али Ибн Сино, Ал Хоразмий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий ва бошқалар, энг аввало, Қуръондан ташқари яна ислом билан боғлиқ илмий қарашлар, фалсафани чуқур билишган.

“Темурийлар” эпопеясининг XV жилди, яъни “Элдан вафо, захардан шифо”⁸ номли романида ҳам инсонни ўйлашга, мушоҳада юритишга ундайдиган баъзи баҳсли масалалар имкон қадар камраб олинган.

Хокон Шохрух Мирзо ўта тақводор, китоб мутолааси билан шуғулланган ва илму маърифат аҳлини кадрлаган. Унинг ўғли Мирзо Улуғбек ҳам Қуръонни етти кироатда ёддан ўқий олгани ҳолда ислом динни дунёвий ҳақиқатни англаш манбаси ва илмий кашфиёт билан банд бўлиш деб тушунган. Бундай қарашлар табиийки, мутаассиб диндорларга ёкмаган. Мутаассиб диндорлар ислом деганда беш маҳал номоз ўқиш, шариатга амал қилиш ва Ҳажу Умрага бориб келиш деб тушунган. Бундай тушунчалар ҳозир ҳам кишилар орасида кенг оммалашган.

Романнинг дастлабки бобларида Мирзо Улуғбекнинг амри билан ҳар ҳафтанинг жума ёки шанба кунлари Самарканд шаҳри ташқарисидаги боғлардан бирида олимлар, мударрислар, аҳли донишлар билан бўладиган машваратлар ҳикоя қилинади. Албатта, бу машваратда Қозизода Румий,

⁸ Н.Қобул. Элдан вафо – захардан шифо. – Т.: Ma’rifat-bitiklari, 2021. – Б. 270.

Гиёсиддин Жамшид, Алоуддин Али Қушчи, Хожа Бурҳониддин Нафис каби фалакиёт олимлари, шоирлар, тилшунослар ва бошқа соҳанинг етук ойдинлари иштирок этади.

Айниқса, ўз даврида Ҳазрат Алишер Навоийга устозлик қилган тилшунос Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсийнинг буюк аллома Маҳмуд аз Замахшарий асарлари ҳақидаги фикрлари ниҳоятда қизиқарли. Маълумки, Замахшарий тилшуносликнинг турли соҳалари бўйича китоблар ёзган. Айниқса, шеър ёзиш санъати ва услубшунослик хусусидаги фикрлари ойдинлаштирилади. Мавлоно Нафис бу алломанинг фалсафий қарашлари хусусида сўзлар экан, муътазилликнинг учинчи тамойили ақл, яъни адолат эканини қайд этади. Шунда Султон Улуғбек шундай хулоса қилади:

“— Қайси бир дин, гоё, фалсафада фикр эркинлиги, адолатли баҳсу мунозарага йўл очилмас экан, инсоният яна жоҳиллик наҳри томон оқиб бораверади...”.

Дарҳақиқат, ўша даврнинг мутаассиблари илм билан шуғулланганларни осий, даҳрий санаганлар.

Шу орада бир мудҳиш хабар етиб келади... Шерозда ҳукмдорлик қилаётган темурий шаҳзода Султон Иброҳим ғўсатдан вафот этади. Бу кулфат етмагандек, Ҳирот шаҳрида вабо, ўлат тарқалади. Ҳокон Шорух Мирзо Озарбайжондаги ноҳуш вазиятни юмшатиш мақсадида Табриз йўлига тушган эди.

Биз матбуот хабаридан яхши биламизки, шаҳзода Султон Иброҳим дин ва маърифатни қадрлайдиган ақлли шахс бўлган. Айниқса, Қуръони Каримни ўз кўли билан кўчирган, олтин суви югуртирилган нусхаси хаттотлик санъатининг ноёб намунаси бўлиб, ҳозир АҚШдаги Метрополитен музейида сақланади. Адиб тарихий асарларида бугунги кун нафаси, аниқроғи, жамиятнинг оғриқли нуқталарига ҳам эътибор қаратади.

Мана шундай оғриқли нуқталардан бири — китоб ўқимаслик. Султон Мирзо Улуғбек шаҳар кўчаси ва бозор

растасини айланади. Шунда миршаблар Авазмурод китобчини қўлга туширадилар. Бу тужжор Самарканддаги ноёб китобларни арзон нархда сотиб олиб Балх, Ҳирот, Шероз, Табриз каби шаҳарларга элтар экан. Султон китобчининг ишини маъкуллайди ва миршаблар кутқусидан озод қилади. Бу китобларни мадраса кутубхонасига топширишини тайинлайди. Китобчи Авазмурод суҳбат жараёнида кишилар китоб ўқимай қўйгани, ҳатто Султоннинг вазири бўлмиш Шорустам Шомуроднинг хат-саводи йўқлиги, китоб ўқимаслигини халқ билишини айтади. Вазир эса бу ҳолатга жавобан Муҳаммад пайгамбаримиз ўқиш, ёзишни билмаган, саводсиз бўлган, дея ўзини оклаган эмиш.

Бу воқеани эшитган Султон Улугбек китобчига қараб шундай дейди:

“ – Фикр ҳуррияти бўлмаган жойда адли адолат ҳам бўлмас. Бош кесмоқ бор, тил кесмоқ йўқдир. Сўйлаганингиз рост бўлса, биз ҳали бери жаҳолат ботқоғидан чиқа олмас эканмиз-да?...”.

Ўз даврида Соҳибкирон Амир Темур хизматида бўлган, тарихий жанглари ўз кўзи билан кўрган мавлоно Муҳаммад олийҳиммат подшоҳ Султон Улугбек ҳузурида бўлади. Султон ундан Румлик буюк султон Йилдирим Боязид фарзандлари тақдирини сўрайди. Жаҳон тарихида муҳим из қолдирган Анқара тўқнашувидан сўнг соҳибкирон Амир Темур Анадўли яқинидаги Сивас, Тўкат, Амасия, Хўжаэли, Бурса ва Баликкесир каби вилоят шаҳарларни идора этишни Султон Йилдирим Боязиднинг уч нафар ўғлига топширганди. Бир неча йиллардан сўнг улар қаршисида бир ракиб рўпара бўлади. Венеция императори Мануэлнинг бирдан бир ташвиши Усмонли туркларнинг Истанбул (Константинополис)ни қайтариб олишига йўл қўймаслик. Шунинг учун ҳам сулҳ шартларига кўра, Султон Боязид ўғли Мустафо Челабий Гелибўли шаҳрини фатҳ этиб, юнонларга топшириши керак эди. Аммо халқ бунга қарши бўлади. Мустафонинг вазири аъзами бўлмиш Жунайидбей

тез орада Гелибўлида куч тўнлаган Султон Мурод иккинчи кўшинлари сафига ўтади. Оқибатда, Мустафо Челабий кўшинлари Эдирнада юз берган савашда поракандаликка юз тутати. Мағлуб султон Қизил огоч мавзесида кўлга тушади ва дорга осилади. Сабаби, император Мануэл ногорасига ўйнаган сохта султонни халқ кечирмайди.

Манбалардан маълумки, Гавҳаршодбегим тарбиясида бўлган Мирзо Абдуллатиф тез аразлаб Самаркандга отаси Мирзо Улугбек олдига кетиб қоладиган одати бор. Бу гал араз сабабини Гавҳаршод бегим хожаси ҳокон Шохрух Мирзога айта олмади. Ҳокон икки нафар маликани қатл эттирганди. Улардан бири Мирзо Улугбекнинг хотини Дуржаҳон эди. У соҳибқирон рўйхуш бермаган Халил Султоннинг канизак хотини Шод Мулкдан тугилган фарзанд.

Дуржаҳон Абдуллатифнинг онаси. У кейинги пайтларга Султон Улугбекка хиёнат қилгани хабари ҳокон Шохрух Мирзо қулоғига етиб борганди. Султон Улугбек хотини Дуржаҳон ўлимидан сўнг бу қайғуда қувонган, қаҳ-қаҳ отиб қулган яна бир хотини Оқ Султон Хоникага талок беради.

Самаркандга Улугбек зиёратига борган Гавҳаршодбегим ўгли Абдуллатифдан эҳтиёт бўлиши ва онаси қатли учун қасос олажагини билдиради. Адибнинг бу талкини ҳақиқатга яқин кўринади. Мирзо Абдуллатиф Самарканд тахтига ўтиргач, онасининг қатли учун отаси Султон Мирзо Улугбекни душманлар қўли билан қатлга даъват этган бўлиши мумкин.

Романнинг кейинги воқеалари жараёнида ҳокон Шохрух Мирзонинг хаста бўлиб қолиши ва уни кўргани келган Шайх Умар қуйидаги сўзларни айтади: “ – Инсонлар маҳв ўлдилар ўкимаганликлари учун, ўқиганлар маҳв ўлдилар амал қилмаганликлари учун, амал қилганлар маҳв ўлдилар ихлос қилмаганлари учун. Ҳокони саид ҳазратлари ихлосу эътиқод султонларидир! Иншоолоҳ шифо топиб, ҳадемай ота тахтларига ўтирадилар! Омин! Аллоҳу Акбар раббил оламин!”.

Мана шу дуодан бир неча кун ўтгач хокон бутунлай соғайиб кетади. Амирзода Муҳаммад Жўкий Мирзо отаси Шохрух Мирзони захарланган деб гумон киларди, аммо кўп вақт ўтмай ўзи жон кушини яратганининг даргоҳига топширади. У вафотидан олдин мударрис Абдураззок Самаркандийга шубҳаю гумонларини айтади. Ҳирот тахтига келажак барча бало қазолар маҳди улё Гавҳаршод бегим ва эрка набиралари Алоуддавла ёки Султон Муҳаммаддан келиши мумкин дея огоҳ этади. Манбалардан маълумки, хокон Шохрух Мирзо айнан малика Гавҳаршод бегимнинг аҳмокона таклифи билан бир неча саййидларни қатл этган ва қарғишга қолганди. Амирзода Муҳаммад Жўкий Мирзонинг шубҳаси тўғри бўлиб чиқади. Хокон Шохрух Мирзонинг набираси Султон Муҳаммад игво гапларга ишониб, Ҳиротга бобо тахтини эгаллаш учун юриш бошлайди...

Тарихий романлар устаси бўлган адиб хокон Шохрух Мирзога алоқадор бир неча манбалаларни чидам ва сабр-тоқат билан ўргангани, тафаккур олами чиғиригидан ўтказиб, ушбу асарни катта истеъдод ва маҳорат билан битганлигини эътироф этиш жоиз. Чунки хокон Шохрух Мирзо ҳаётининг сўнгги йиллари ва Мирзо Улугбекнинг Самарканддаги ҳаёти ҳақидаги икки-уч саҳифалик маълумот асосида битта роман яратиш унча-мунча адибнинг кўлидан келавермайди. Мақоламизнинг бошида қайд этганимдек, Мирзо Улугбек ислом раҳнамоси бўла туриб, илму фан билан шуғуллангани учун мутаассиб диндорлар томонидан даҳрий саналди. Хокон Шохрух Мирзо ниҳоятда кўп китоб ўқирди ва бунга амал қилишга уринарди. Аммо маликанинг зугуми, ўғиллар ва набираларнинг ёшлиги, ўзбошимчалиги туфайли қиличини ғилофдан чиқаришга мажбур бўлди.

Дил, кўнгил кишисидан,
Жабру жафо беклама.
Ножинсу нокас зотдан,
Ҳечам сафо беклама.

Мустабиднинг мулкида,
Эрку маъво беклама.
Мудом иши ҳурмоқдан,
Хуш бир садо беклама.

Боғ ўстирмас бахилдан,
Ёзда қабо беклама.
Ел эсмас қиблалардан,
Субҳи сабо беклама.

Қотил кардоши нуббош,*
Ройиш, раво беклама.
Хаста авбош табибдан,
Дардга даво беклама.

Яхшилигинг унутар,
Элдан вафо беклама.
Заҳару заққум – оғу,
Минбаъд шифо беклама.

** нуббош – кафан ўғриси.*

Замонавий ўзбек адабиётининг мумтоз адиби Нурали Қобулнинг барча асарлари элимизга, айниқса, кўнгил одамларига чексиз қувонч, дунёвий тафаккур, хайру саховат бахшида этсин!

ЭНГ ДАҲШАТЛИ ДАЖЖОЛ ҚОТИЛЛИГИ ЁХУД СУЛТОН УЛУҒБЕК ҚИСМАТИ...

Инсониятни маънавий қашшоклик, гумрохлик, нопок-ликдан кутқарадиган қудратли воситалардан бири – бадий адабиётдир. Адабиёт – олий адолат демакдир. Олий адолатга хизмат қилган асарлар кишини рухлантиради, тафаккурини бойитади, келажакка ишонч уйғотади... Бадий асарда замоннинг шафқатсиз ҳақиқатларини акс эттириш учун ёзувчи ҳаётни яхши билиши, дўсту душманни яхши кўриши, юрагида улкан дард бўлиши, дунё кезган ва кечмиш азоб-уқубатларини бошидан кечирган, чин маънодаги инсон бўлиши керак. Мана шундай фазилатларга эга бўлган таникли адиб Нурали Қобул асарларининг бош ғояси – олий адолатни тараннум этишдир.

Соҳибқирон Амир Темур ва унинг авлодлари кечмиши ёритилган “Темурийлар” эпопеясининг 25 жилдидан ҳозирча 18 жилди китобхонларга ҳавола этилди. Маълумки, эпопея жанрининг ўзига хос талаблари бор. Эпопея – юнонча сўз бўлиб “яратаман”, “ижод қиламан” деган маънони англатади. Бу атама йирик ҳажмдаги асарларга нисбатан ишлатилади ва унда умумхалқ муаммоси акс эттирилган бўлиши керак. Мана шу мезонни эътиборга оладиган, бўлсак, адиб асарларида ўтмиш ота-боболар кечмиши орқали бугунги кундаги умуминсониятга алоқадор муаммолар ўз ифодасини топган.

Севимли адибимиз Нурали Қобул “Темурийлар” эпопеяси орқали тарихий романчиликда ўзига хос мактаб яратди. Бу асарлар бир-бирига ўхшамайди. Баъзиларида фалсафа устунлик қилса, баъзиларида ғаройиб воқеалар ёки жангу жадаллар тасвир этилади. Ҳар бир бобда лирик чекинишлар қилиниши китобхон қизиқишини оширади. Масти Қаландар ва унинг шогирди Дўсти Қаландар айтувларини “туркона шеърят” дея номлагим келади. Чунки шеърнинг қофияланиш тартиби, халқона фалсафанинг омукта бўлиб келиши кишини ҳайратга солади.

Мулоҳазамизни “Темурийлар” эпопеясининг XVI жилди “Самарқанд самосидаги сўнгги юлдуз Султон Улуғбек” деб номланган асари билан бошласак⁹. Китобхонларимиз тахмин қилганидек, бизга маълум бўлган воқеа, ҳодисалар буюк мунажжим Султон Улуғбек ва ўғли шахзода Мирзо Абдуллатиф ўртасидаси зиддиятларнинг ўзигина тасвирланади дея ўйласангиз янглишасиз. Таниқли адиб бу мавзунини ёритишда мутлақо бошқача ёндашади ва кутилмаган эпизодларни тақдим этади.

Яхши биламизки, фалсафада бирор ҳодисанинг оқибатини ўрганишдан олдин келиб чиқиш сабабларини қидирамиз. Қизиғи шундаки, Султон Улуғбек фожиасини кўпинча ўғли Мирзо Абдуллатифнинг савдойи феъл-атвори, тожу тахт васвасаси, саййидлару, хўжаларнинг игвосига учиб отасига қарши исён кўтаргани билан изоҳлаймиз. Китобхон романни ўқишга киришар экан, адиб ўша давр ҳукмдорлари ва ақобирларига хос бўлган сўзлашув услубини қўллагани боис ҳазм этишда қийналиши мумкин. Кейин роман воқеалари гирдобига тушиб қолганини ўзи ҳам сезмай қолади. Адиб ушбу романда тарихий манбалар асосида воқеа-ҳодисаларни ойдинлаштиришга ҳаракат қилади ва шунга қараб хулоса чиқаришни китобхон ихтиёрига қолдиради.

Ҳокони Саид Шохруҳ Мирзо ўта тақводор киши бўлиб саййидлар, уламоларни қадрлаган. Уларга керакли шароитларни яратиб берган. Аммо, саййидларнинг ҳаммаси ҳам иймонли, халқ манфаатини ўйлайдиган шахслар бўлавермаган. Саййидлар орасида ўзини Муҳаммад пайғамбар авлодиданман деб Маккаю Мадинадан қалбаки васиқа ёки ёрлик олиб келганлар ҳам бўлган. Бу ёрлик билан подшолардан суюрғол ерлар талаб қилиши, муҳим мансабларга даъвогарлик қилиши ойнадек равшан эди.

Манбаларда, Соҳибқирон Амир Темур бобомиз Хитойга юриш қилишдан олдин мана шундай саййидлар ва хўжалар

⁹ Н.Қобул. Самарқанд самосидаги сўнгги юлдуз ёхуд охирот остонаси. – Т.: Maʼrifat bitiklari, 2019. – Б. 350 (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

Шохрух Мирзони йўлдан оздираётганидан хабардор бўлади. Гумон қилинган дин пешволарини Маккага сургун қилишга буйруқ беради. Бу адолатли қарор эди. Чунки, давлат бош-карувининг устуни бўлган ислом дини ва шариат раҳнамоларини қилган қилмишлари учун жазо тариқасида қатл этиб бўлмасди. Аммо, кейинчалик ҳокон Шохрух Мирзо ҳукмронлиги даврида шахзода Султон Муҳаммад бир гуруҳ саййидлар иғвосига учиб, Шерозни қамал қилади. Бундан ғазабланган Шохрух Мирзо Шерозга қараб кўшин тортади. Ўзининг жангаворлик салоҳиятига ишонмаган Султон Муҳаммад қочиб кетади. Асир олинган саййидлар, дин раҳнамолари шафқатсизларча қатл этилади. Қатл чоғида шариат пешволари ҳокон Шохрух Мирзога ўлим тилаб, қарғайдилар. Мана шу ҳоконнинг қилган хатоси ва қарғишнинг оқибати ниҳоятда аянчли кечди. Албатта, саййидларнинг ҳаммаси ҳам авлиёсифат одамлар эмасдир. Оддий муаллим сифатида дин ва шариатни ҳурмат қиламан, аммо мутаассиб ва хурофотга мойил эмасман. Демокчиманки, қарғиш отилган ўқдан ҳам ёмон. Бу рухият илмида исботланган ҳақиқат. Шариат пешволарининг қарғиши нималарга олиб келди. Ҳокон Рай йўлида кетаётиб, меъда оғриғидан вафот этади. Кейинчалик Мирзо Улуғбек чамаси қирк йиллик ҳукмдорликдан сўнг душман Аббоснинг кўли билан боши танидан жудо этилади. Бунга дин пешволари фатво беришади. Самарқанд тахтини эгаллаган Мирзо Абдуллатиф ҳам олти ой ўтмай ўлдирилади. Кесилган боши Улуғбек мадрасаси пештоқига илиб қўйилади. Бундан ҳам аянчлиси сал кейинроқ Ҳазрат Навоий замонида Султон Абу Саид Мирзо Хирот тахтини эгаллагач, Ҳокони Саид Шохрух Мирзонинг рафиқаси, малика Гавҳаршодбегимни болта билан чопиб ўлдиришга буйруқ беради. Мирзо Улуғбек ҳукми билан боғлиқ яна бир аянчли воқеани эсламай бўлмайди.

У ўғли Абдуллатифнинг нохуш хабаридан сўнг пойтахт Самарқанддан чиқиб Хирот сари юриш қилади. Бу шаҳар забт этилганидан сўнг буюк мунажжим ғазабини жиловлай

олмай, аскарларига шаҳарни талон-тарож қилишни буюради. Султон Улуғбек халқнинг қарғишига қолади. Фақат бугина эмас, аскарлар шайхулислом Баҳоуддин Умарнинг тахтиравони ва бошқа мол-мулкини ҳам талон тарож қилади. Бундан хабар топган Султон Улуғбек хатосини тушуниб, тез орада мол-мулкини қайтариб беради, узр сўрайди.. Аммо, энди кеч бўлади. Шайхулисломни ранжитиш хайрли аломат эмас.

Романнинг бошида берилган Шероз, яъни Сова мавзесидаги қатл ва қарғиш билан боғлиқ таъсирчан эпизодлар мени шундай хулосага келишимга туртки бўлди. Романда ўз даврининг машҳур тарихчиси Шарафиддин Али Яздийнинг қандайдир башоратларини хабарчилари орқали эшитган ва дарғазаб бўлган Шохрух Мирзо Шерозга келганида уни ҳам саййидлар билан бирга қатл этишни ният қилади. Аммо, набираси Абдуллатиф Мирзо тарихчи алломани ўлим жазосидан қутқариб қолади. Албатта, бу ҳақда тарихий манбаларда ишоратлар бор. Шохрух Мирзонинг ўлиmidан сўнг шахзодалар орасида тожу тахт талвасаси, телбалик, хунрезлик авж олади. Бу телбалик ақлли, ўқимишли Абдуллатиф Мирзони ҳам ўз гирдобига тортиб кетади. Манбаларда у аҳмоқлик ва савдойиликдан ҳоли эмаслиги айтилади.

Абдуллатиф Мирзонинг савдойилиги шундаки, ўзи набира бўла туриб буюк онаси малика Гавҳаршодбегимни маҳбус ўлароқ чодир қамоғида сақлайди. Ихтиёриддин қалъасида сақланган хазинадан маҳрум бўлган Абдуллатиф отаси Мирзо Улуғбекдан норози бўлиши, Балх ҳокимлигига қаноат қилмаслиги кишини ҳайрон қолдиради. “Пул болани отадан айиради” деган ҳикматли сўз, балким ўша замонлардан қолгандир. Буюк инсонларнинг хатоси буюк бўлади. Балким мана шу хатолар туфайли Султон Улуғбек салтанати заволга юз тутгандир.

Дарвоқе, романнинг сўнгги бобларида мунажжим бобомизнинг шогирди Али Қушчи билан суҳбати берилади. Суҳбатда Самарқанднинг Дамашк кишлоғида юз берган Абдуллатиф билан бўлган жангни катта хато деб билади.

Ҳатто, илму ҳикматдан бошқа қилган ишлари хайрли кечмаганини эътироф этади.

Мирзо Абдуллатифнинг отасига қарши боришини ҳазина, мансаб, адолатсизлик билан боғлаш тўғримики?

Донишманд олим Мирзо Улуғбек болалигиданок Қуръон хатм қилиб “ҳофиз” деган шарафга ноил бўлган. Қуръонни етти қироатда ўқий олган. Унинг илми нужумдаги оламшумул кашфиётларидан хабардормиз. Мирзо Улуғбек дин уламоларини ҳурмат қилган. Ўйлашингиз мумкин, нега дин пешволари олимни қатл этишга фатво беради? Бунинг сабабини Абдуллатифдан эмас (қотил бўлса ҳам), юқорида қайд этганимиз саййидлар, хўжаларнинг муҳитга бўлган таъсирини эътиборга олиш керакдир. Мирзо Улуғбекнинг мадраса қуриши, илмий кишиларга ҳомийлик қилиши, расадхонада юлдузларни кузатиб, илмий кашфиёт яратиши, ниҳоятда бой кутубхонаси ва бошқа омиллар авом, чаласавод, тўртта оятдан бошқа нарсага ақли етмайдиган диндорларнинг қаҳрини қўзғатиши табиий ҳолдир. Мирзо Улуғбекдай илғор фикрли олим ҳатто Низомиддин Хомуш ва унинг атрофидаги баъзи мударрису муллаларга ёкмаган.

Абдуллатиф қўрқоқ ва ожиз кимса. У дарғазаб дин пешволари фатвосига чек қўя олмасди... Айнан шу қотиллик ижрочилари билан салтанатни бошқаришга мажбур эди. Шунинг учун ҳам дин уламоларининг кирдикорлари у ёқда қолиб Абдуллатиф “падаркуш” бўлиб қолаверади.

Адиб Нурали Қобул мана шундай саййидлар, хўжалар кечмиши, қотиллик ижрочиларини тасвирларкан, воқеалар жараёнини ўқий туриб, миямда юқорида айтилган фикрлар гужгон ўйнади. Айниқса, Султон Улуғбек Хуросондалик вақтида ўғли Мирзо Абдуллатифнинг найранбозлиги. Самарқандда қолган яна бир ўғли Абдулазизнинг фоҳишабозлик, майшатга берилиб кетганидан хабардор бўларкан. фиғони фалакка ўрлайди, қалбини ўкинч, надомат туйғулар қоплайди. Мана шу лавҳаларни ўқирканман, вужудим жимирилаб кетди.

Тожу тахт дея беокибат ва инсоний киёфасини йўқотган ўғиллар... Ота учун бундан ортиқ пушаймонлик бўлмаса керак. Романда Дўсти Қаландарнинг Абдуллатиф ҳақида айтган айтувидан парча келтираман.

Адолатдан юз буриб,
Разилга ён олинмас.
Падаркушдан пир ясаб,
Обрўю ун олинмас

Қон эл-ла жоме куриб,
Савоби шон олинмас.
Қотил қўлидан мудом,
Хайри эҳсон олинмас.
Ботил элидан ҳеч дам,
Мансаб, унвон олинмас.

Асарнинг охирги бобларидан бирида Мирзо Улуғбекнинг шогирди Али Қушчига айтган сўзларига эътибор беринг: “Инсониятни шу пайтгача маҳв этиб келган буюк фожиа ҳам ана шу – лоқайдлик, бепарволикдан келиб чиқадиган беозор хоинлик, сукут суикасдидир”. Бу ўша қотиллик, яъни Аббос Сулдуз отасининг хуни учун Султон Улуғбекнинг бошини қилич билан олаётганда тамошабин бўлиб турган, сукут сақлаган, сотқинлару айгоқчилардир. Улардан ҳеч қачон хайру саҳоват кутиб бўлмайди.

Яна бир суҳбатда эса қуйидаги фикрни айтади: “Дунёда энг даҳшатли дажжол энг яқин кишинг киёфасига кирган шайтон”. Мирзо Улуғбек учун энг даҳшатли дажжол – ўз пушти камаридан бўлган ўғли Абдуллатиф ва хиёнаткор беклар эди. Мана шундай қадару қисмат бугунги кун ёшларига сабоқ бўлиши керак. Адиб биз хавфсираб турган дажжолнусха кишилардан огоҳ бўлишга даъват этади. Бу тоифадаги кишилар ҳар қандай вазиятда ҳам илмли кишиларни маҳв этиши, амал ёки бойлик учун ватан ва

халқни сотиб юборишдан қайтмайдилар. Халқимизни мана шу иллатдан Аллоҳнинг ўзи асрасин.

Илму маърифатни қадрлайдиган одамларгина ватан учун сидқидилдан хизмат қиладилар.

ДОНИШМАНДЛАР ХОРУ ЗОР ЁХУД ИБЛИС НОҒОРАСИГА ЎЙНАГАНЛАР

Илғор фикрли шахсларга нисбатан душманлик ҳамиша тараққиётга тўсиқ бўлиб келган. Бу душманлик баъзида ҳасад, баъзида эса нодонлик ва жоҳиллик орқасидан юз беради. Айниқса, соғлом фикрлай олмайдиган, нон ва жон қайғусида юрган, илмдан беҳабар, мутаассиб кимсалар илғор фикрли инсонлар бошига итнинг кунини соладилар. Мана шу жихатни эътиборга олган эҳтиёткор кишилардан “қозикнинг боши, охири бўлма, ўртаси бўл”, деган таълимот бугунги кунга қадар етиб келган.

Албатта, қозикнинг боши бўлсангиз болта билан уриб мажақлайдилар, охири бўлсангиз, бир зарб билан ерга кириб, оёқ ости бўласиз. Ўртаси бўлсангиз зарар етказмайдилар. Журналист дўстимиз Баҳром Мирзонинг “қозикқа эшакни боғлаб қўйса, бундан ёмони йўк” деган битиклари бор. Аслида ҳаётни кузатсангиз, қозикнинг боши бўлганларга эшакни боғлаб қўядилар. Эшак эса ҳар қадай номдор шахс ёки истеъдоднинг кушандаси. Шунинг учун ҳам Нурали Зобул бежизга “ўрта бўлғил, эл оғаси ясарлар”, демаган. Ўртамиёна, чаласавод, лаганбардор кишиларнинг ҳамиша ошиғи олчи бўлиб келган. Туркистон тарихини варақласак, не-не донишмандлар, олимлар носоғлом муҳит, ҳасадгўйларнинг ғаразли тухматлари туфайли маҳв этилган, баъзилари ватандан ташқарида бегона тупроқларда омонат жонни топширганлар.

Донишманд мунажжим Мирзо Улуғбек душманларнинг иғвоси ва фатвоси туфайли қатл этилган бўлса, унинг шогирди математик олим Али Қушчи нобоп тузум, нодону жоҳил кимсалар таъқиби туфайли Туркияга кетиб қолади. Мирзо Улуғбекнинг сўнгги ҳаёти ва Али Қушчининг Самарқанддаги тақдири ҳам юқорида қайд этганимиз эшак боғланган қозик каби бўлдилар. Бугунги кунда китоб ўқимасликни фазилат деб билиш ишбилармонлар, актёрлар,

хонандалар ва аҳолининг маълум бир катламида урфга айланди. Китоб ўқимаслик миллат тафаккур оламига гулхан ёқиш билан баробардир. Улуғ донишманд Мирзо Улуғбекнинг ногора шаклидаги расадхонасининг учинчи қавати ноёб қўлёзмалар, нодир китоблар билан тўлдирилган дейилади манбаларда. У аёлларнинг илм олишларига ҳам рағбат билдирган. Шу боисдан ҳам ўзи Самарқандда курдирган мадрасанинг пештоқига “Илм олиш ҳар бир муслим ва муслималар учун ҳам қарзу ҳам фарздир” деган муборак ҳадисни ёздирганлар. Дарҳақиқат, айна пайтда китоб ўқимаслик орқасидан асл ҳақиқатни англамаслик, ўз фикрини ўзгартирмаслик, баъзан эса катта ёлғонларга кўркўрона ишониш ва буни жон-жаҳди билан ҳимоя қиладиган маълум бир тоифаларнинг юзага келиши табиий ҳолдир.

Таниқли адиб Нурали Қобул қаламига мансуб, ғоят катта жасорат ва истеъдоднинг мўъжизаси билан яратилган “Темурийлар” эпопеясининг XVII жилди – “Иблис иқтидори”¹⁰ сарлавҳали асарини мутолаа этиш жараёнида юқорида қайд этилган фикрлар пайдо бўлди.

Адиб 25 жилддан иборат “Темурийлар” эпопеясини яратишга ўттиз йилдан ортиқ умрини сарфлаган. Яна 12 китобдан иборат турли мавзулардаги роман-памфлетларни ижод қилди. Бунинг учун Ўзбекистон, Туркия, Россия, қардош туркий халқлар ва бошқа давлатларда чоп этилган тарихий илмий мавзудаги минглаб китоблар, тарихий манбалар билан танишиб чиқди. Ундаги турлича ёндашувлар, илмий қарашларни тафаккур олами чиғириғидан ўтказди. Жўғрофик хариталар, баъзи қомуслар, сўзлар луғати, музейларда сақланаётган ноёб осори-атикаларни эринмасдан ўрганиб чиқди. Воқеа-ҳодисаларни бадиий тасвирлашда ўзига хос, ҳеч кимникига ўхшамаган жонли тил воситаларни қўллаган. Дунёнинг кўплаб мамлакатларига саёҳат қилиб, воқеа жойларини ўз кўзи билан кўрган.

¹⁰ Н.Қобул. Иблис иқтидори. – Т.: Ma’rifat bitiklari, 2022. – Б. 320. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

Роман воқеалари китобсеварларга маълум бўлганидек, Самарқанд тахтига мушарраф бўлган Мирзо Абдуллатифнинг сўнгги кунларидан бошланади. Маълумки, шахзодадан олдин сохта хон қилиб кўтарилган Муғлуқхон фармони ва бир гуруҳ қозию дин раҳнамолари фатвоси билан отаси хуини талаб қилган Аббос Сулдуз томонидан Мирзо Улуғбек қатл этилади. Бу ишда ўғли Мирзо Абдуллатифнинг рағбати борлиги тарихий манбаларда қайд этилган. Шунинг учун ҳам тарихда “падаркуш”, яъни отасининг қотили деган ном билан қолди. Манбаларни жиддий ўрганган кишилар шуни англайдики, Мирзо Абдуллатиф оламга донги кетган, буюк мунажжим отаси Мирзо Улуғбекнинг душманлари, аникроғи мутаассиб диндорлар сиёсий қопқонига тушиб қолган.

Айникса, мутаассиб дин пешволари олим ва подшоҳ Мирзо Улуғбекнинг дунёвий фикрлаши, илмий қарашларидан ниҳоятда саросимага тушиб қолишган ва ота-бола ўртасига совуқчилик тушириш ва бошқа сиёсий найранглар орқали ўч олишга ҳаракат қилишган. Албатта, Султон Улуғбек қанчалик донишманд бўлмасин, салтанатни бошқаришда баъзи хатоларга йўл қўйганди. Мирзо Абдуллатиф ҳақида Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Алишер Навоий, Абдураззоқ Самарқандий ва бошқа замондош тарихчилар ўз баҳосини берганлар.

Мирзо Абдуллатиф, Мирзо Абдулазиз, Султон Абу Саидлар ҳокон ва олим Мирзо Улуғбек тарбияси ва маърифий сабоғини олганлар. Абдулатиф отаси каби дунёвий илм олган, расадхонада кузатишлар олиб борган ва шеър ёзадиган шоир эди. Айникса, у отасидек Қуръонни қироат қилишда моҳир бўлган. Ҳазрат Алишер Навоий таъриф берганидек, унинг савдойи феъл-атвори бор эди. Мана шу феъл-атвор кўп хатолар қилишига замин яратди. Тахтда ўтиргандан сўнг укаси Абдулазизни қатл этади ва Вотвот мунажжимнинг иғвоси билан ўнга яқин кишиларни ўлдиришга буйруқ беради. Фақат бугина эмас, Масти Қаландар ва Дўсти

Қаландарни халқона айтувларини баҳона килиб, уларни қувғин қилишга эришади.

Айниқса, асарда қайд этилган мадраса мударриси Низомиддин Хомуш аслида тарихий шахс бўлиб, илму фан ўчоғи бўлган Улуғбек расадхонасидаги ноёб китобларин ёқишга даъват этади. “Гадонинг душмани гадо бўлади” деганларидек, Низомиддин Хомуш расадхонада иш олиб борган Қозизода Румий, Али Қушчи даражасидаги олим эмасди. Султон Улуғбекнинг илмий қарашларига совуқ муносабатда бўлган. Шу боисдан ҳам ноёб китобларни йўқотиш фикрини айтишга ҳаракат қилади. Бу таъкиб аломатларини сезган Султон Улуғбекнинг шогирди Али Қушчи расадхонадаги китобларни ҳачирга ортиб, Тахта Қорача довонидаги кимса билмайдиган ғорга яшириб келади. Кейинчалик устози тарафдорлари томонидан Абдуллатифни ўлдириши хабарини эшитган Али Қушчи хорижга кетиш йўлини танлайди. Султон Улуғбекнинг тарафдорлари Бобо Ҳусайн Туркистоний, Шайхул Ислом Бурҳониддин қотил дея ном олган Абдуллатифдан ўч олиш учун яширин ҳолатда кенгаш қиладилар. Кенгашда Бобо Ҳусайн Султон шундай нутқ ирод қилади: “Устозимиз ва султонимиз бу суратда шаҳодат шарбатини сипқорганларидан бери еганимиз ҳаром, кийганимиз кафан бўлди. Бу кафанни ота қотилига кийдирамиз ёки ўзимиз лаҳадга тушамиз. Қаршимизда ўзга йўл йўқдир. Ҳақ ҳақнинг ёнидадур! Ал -қасос ус-минал -ҳақ!”.

Кенгаш жараёнида амир Бобоёр Кеший энг хавфли душман Султон Абу Саид ҳақида шундай фикрини билдиради: “Бухорода Кўктошга кўз тикиб турган Мирзо Абу Саидга ўхшаганлар борким, унинг падаркушдан бир туки кам эмас. Ўшанга ўхшаган бир нусха мулки давлатни элга кечирса, қордан қутилиб, бўронга тутиламиз! Падаркуш уни арк зиндонидан озод этиб, Қуббатул ислом Бухоройи шарифни топшириб қўйди. Падаркуш катта иблис бўлса, у кичик иблисдур! Иблис иқтидорига чек қўймоқ раҳмону инсон ишидур!”.

Бу кўчирмани бекорга келтирмадик. Роман ҳам “иблис иқтидори” деб номланмиш Султон Абу Саиднинг салтанат жиловини қўлга олмоғи ва хунрезликлари ҳақидадир.

Мирзо Абдулатиф ота тахтига олти ой ҳукронлик қилади. Боғи майдондан Боғи Чинорга борадиган йўлда от миниб бораётган Мирзо Абдулатифга Бобо Ҳусайин камондан ўк узиб ўлдиради ва унинг боши кесиб олиниб Мирзо Улугбек мадрасаси пештоқига илиб қўйилади. Бу воқеалар тарихий манбаларда ҳам ҳикоя қилинган. Самарқанд тахтига темурий шаҳзода Султон Абдуллоҳнинг келиши Бухорода турган Султон Абу Саидга хуш келмайди. Айниқса, орифу комил ва авлиё даражасидаси шахс Хожа Аҳрорнинг “ишингиз юришмаса, Абулхайрхондан мадад сўранг” деган насиҳатини эслайди. Дашти Қипчоқ ҳукмдори Султон Абулхайрхон қўшинлари ёрдамида Самарқанд тахтини эгаллайди. Ўзаро битимга биноан, Мирзо Улугбекнинг қизи Робия Султон бегим Абулхайрхон никоҳига киритилади.

Султон Абу Саид Мирзо гарчанд Мирзо Улугбек саройида ўн беш йил нону тузини еб, аклу заковатини камол топтирган бўлса-да, тожу тахт васвасаси, хунрезликка мойил эди. Унинг қаршисида яна бир рақиб Хуросон ҳукмдори Мирзо Абулқосим Бобур турарди. Абулқосим Бобур мамлакатда ғиродаркушлик деб аталмиш гуноҳи кабирга йўл қўяди. Бундай олиб қараганда, Абулқосим Бобур билан Султон Абу Саид бир-биридан фарқ қилмайди.

Асарда мавлоно Камолиддин Абдураззоқ от устида кетаётган Қулмон Қиётга қараб шундай дейди: “Ота тожу тахтига барҳам бериб, Самарқандда иблис (Султон Абу Саид) иқтидорга келди. У инисини ҳам ўлдирди. Бу подшоҳимиз эса (Абулқосим Бобур) бир қардошининг бошини кундага етказиб, иккинчисининг кўзига мил торттирди. Бу турумда мирзомизнинг Абдулатифдан фарқи қолмайди-ку? Бу каби фожеалар сулола ва салтанатдаги қардошкушлик кўпкарисининг давом этмоғи демакдир” (қавс ичидаги изоҳ бизники).

Хукмдор Султон Абу Саид Мирзо касоскорлик васвасаси туфайли Амир Бобо Хусайн тарафдорларини Самарканддаги Чорраха дарвозаси олдида катл эттириб, мурдаси устига ўт кўйдириб юборади. Бу билан ўн беш йил умрини бирга ўтказган Мирзо Абдуллатиф ўлими учун ўч олади.

Нурали Қобул ўз асарида қанчалик золим бўлмасин Султон Абу Саидни илму маърифатга эҳтиёжманд жиҳатларини ҳам тасвирлайди. Айниқса, Мирзо Улуғбекнинг садоқатли шогирди Ражаб Турдикора билан маърифий суҳбат куради. Ражаб Турдикора (бу бадиий тимсол) хоконнинг қизиқтирган саволларига жавоб бериб, ҳурматини қозонади. Усмонли турк элчиси Амир Шариф Рамазонни ҳам ўз саройида қабул қилади. Элчидан усмонли турк подшоҳи Фотих Султон Меҳмеднинг Византия давлатига қилган юришлари тарихини сўрайди. Бу тарих ниҳоятда узун бўлиб тафсилотини келтиришга ожизман.

Асар давомида Хуросон подшоҳи Абулқосим Бобур Самарқандга ҳужум қилиб, Султон Абу Саид кўшинидан мағлубиятга учрайди ва қочиб кетади. Адиб жанг сахнасини аниқ ва равшан тасвирлайди. Қўргон ҳимояси, қурол-яроғлар, шунингдек, жанг пайтидаги ҳарбий кўникмалар китобсевар эътиборини жалб этади.

Бир жиҳат мени ҳайрон қолдиради. Мирзо Абдуллатиф донгдор тарихчи Шарафиддин Али Яздийни ўлим жазосидан қутқариб қолган бўлса, буюк бибиси Гавҳаршодбегимни зиндонбанд эттирган Султон Абу Саид Мирзо хокон Мирзо Улуғбек саройида яшаган бўлса, кейинчалик Ҳиротда ушбу мунажжимнинг онаси Гаҳаршодбегимни чаваклатиб ўлдиртириши ғалати.

Бирида ақлу заковат устунлик қилса, бирида эса ғилофдан суғурилган қилич ўз ишини қилади. Айнан Султон Абу Саид ва Абулқосим Бобур тўқнашуви туфайли не олиму, шоирлар хору зорликда дарбадар ҳаёт кечирадилар. Али Қушчи, Шарафиддин Али Яздий, Алишер Навоийлар оғир қисматни бошидан кечирадилар. “Темурийлар” эпопеясининг

мазкур китобида икки подшоҳнинг Ҳиротдаги тўнашуви қаламга олинади.

Шу ўринда бир таклифни айтмоқчи эдим. Масти Қаландар, Дўсти Қаландар ва Рости Қаландарнинг юздан ортик айтувлари, шеърларини адибимизнинг ўзи ижод қилган. Мана шу халқона, фаласафага бой шеърлар алоҳида китоб ҳолида нашр этилса, тадқиқотчиларимиз учун қулайлик бўлур эди.

...Улус яшар садосиз,
Дардини ичига ютиблар.
Улуғбеклар бор экан,
Яшар Абдуллатифлар.

Замонавий ўзбек адабиётининг улуғ адиби Нурали Қобулнинг “Темурийлар” эпопеяси нашри ҳали давом этади. Зеро, адибимиз асарлари тарғиботга муҳтож эмас ва кўплаб нусхаларда қайта-қайта нашр этилаётгани энг катта ютуқдир. Қайсидир файласуф айтганидек, ютуқнинг дўсти оз бўлади.

Адолатга, эзгуликка, олижанобликка бўлган чексиз муҳаббат туйғуси ҳеч кимни тарк этмасин.

ҲАҚ ДЕЯ ҲАЙҚИРГАНДА, ҚАТЛ ЭТИЛГАН ОДАМЛАР....

Инсонни олийжаноб ғоялар сари ундайдиган, соғлом фикрлашни шакллантирадиган кудратли восита китобдир. Китоб ўқиганингизда маънавий оламингизда тозариш рўй беради. Миянгиздаги лойқа хаёллар каёккадир ғойиб бўлади. Дунёга ва борлиққа бошқача нигоҳ билан қарайсиз. Тафаккурингиз тиниқлашади, ҳаётий битиклардан завқ оласиз.

Элга ардоқли ва донишманд адиб Нурали Қобулнинг “Темурийлар” эпопеяси Миср эҳромларидек мухташам обидага ўхшайди... Бу обида кум бўронлари, шамолу ёмғирларга бардош бериб, асрлар оша кишиларни хайратга солиши кундек равшандир. Бир дўстимиз ёзганидек, агар Нурали Қобулдек забардаст, матонатли адиб бўлмаганида “Темурийлар” эпопеяси яратилмасди. Албатта, бугунги кун нуқтаи назаридан карасак, бу адолатли таъриф. Балким, келажакда йирик асарлар ёзадиган адиблар майдонга келар ва улар табиийки, Нурали Қобулнинг маҳорат мактабидан баҳраманд бўлиши, шубҳасиз.

Темурийлар эпопеясининг XVIII жилди “Бобуршоҳнинг буюк бобоси ёхуд чўкка тушган чаён”¹¹ деб номланади. Турон мулкида донг таратган Султон Абусаид Мирзони “Бобуршоҳнинг буюк бобоси” дейилишига сабаб бор. Бобур Мирзонинг отаси Умаршайх Мирзо темурийлардан бўлиб Султон Абусаид Мирзонинг тўртинчи ўғли бўлган. Бу ўғилни подшолик мартабасига лойиқ кўриб, Фарғона вилоятини беради. Бобур Мирзо улуг подшоҳ бўлган ўз бобоси ҳақида “Бобурнома”да қисқа бўлсада, маълумот берган.

Романдаги асосий воқеалар Темурийларнинг буюк ва шафқатсиз ҳукмдори Султон Абусаид Мирзонинг Самарканд тахтига қаноат қилмасдан, Ҳирот сари юриш қилишидан бошланади. Хуросон музофоти ҳукмдори Абулқосим Бобур

¹¹ Н.Қобул. Бобуршоҳнинг буюк бобоси ёхуд чўкка тушган чаён. – Т.: Maʼrifat bitiklari, 2022. – Б. 208. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

Машҳадда вафот этгач, шахзодалар орасида тожу тахт талвасаси бошланади. Улар орасида энг хавфлиси Абулхайрхон ёрдамида Самарканд тахтини эгаллаган Султон Абусаид эди. Ҳиротни эгаллашга киришган Султон Абусаид қанчалик ақлли, пишиқ-пухта одам бўлмасин, тожу тахт йўлида ҳар қандай қотилликдан қайтмайди.

Темурийлардан мерос, Ҳиротдаги омонат тахтга ўтирган Султон Абусаид Мирзо Самарканду Бухорони ўғли Султон Аҳмад Мирзога топширганди. Ҳирот ҳукмдори бир неча марта ўз авлод-аждодларига нисбатан қатлни амалга оширади. Улардан бири Мирзо Улуғбекнинг онаси, Ҳирот маликаси Гавҳаршодбегимни ўз ақибдорларининг унча асосли бўлмаган гапларига ишониб болта билан чавақлаб ўлдиртиради. Бу даҳшатли воқеалар адибнинг тарихий романида атрофлича ёритилади. Султон Абусаид Мирзо бежизга чўққа тушган чаёнга қиёс қилинмайди. Мударрис Камолиддин Абдураззоқ Ҳирот воқеаларини тилга оларкан, қиссахон Ражаб Турдиқорага юзланиб шундай дейди:

“Шу сўзимни унутманг, қардошим. Чаён деган жонивор чўққа тушганда нишини ўзига санчади. Султон ҳазратларининг қилмишлари ҳам шундай тирикчилик бўлди. Ўз аждоду авлодларининг бошу оёғига шундай болта урдиларки, маҳпар кунига қадар буни кимса кечирмагай...”.

Ачинарли томони шундаки, Султон Абу Саид Мирзо маҳди улё Гавҳаршодбегимдан ташқари ўз қариндоши, аниқроғи буюк мунажжим Мирзо Улуғбекнинг набиралари 16 ёшли Аҳмад Мирзо, 17 ёшли Абдураззоқ Мирзо ва Маҳмуд Мирзонинг бошини кундага етказади. Бу билан кифояланмасдан Абдуллатиф Мирзонинг ўғли Муҳаммад Жўки Мирзони Ихтиёриддин қалъасига қаматиб, бўғиб ўлдиртиради (бу воқеа навбатдаги романда ҳикоя қилинса керак). “Темурийлар” эпопеясининг XVII жилди ҳақидаги мулоҳазаларимда Хокони Саид Шохруҳ Мирзо саййидлару, эшонларни қатл этиш чоғида қарғиш олгани ва бу қарғиш мудҳиш оқибатларга олиб келганини ёзган эдим. Балким, бу

фикрда юз фоиз ҳақ эмасдирман. Аммо, Султон Абу Саид Мирзо айнан Мирзо Улуғбек набираларини қатл этишини ўқиган китобсеварлар ноқулай аҳволга тушиб қолади.

Адиб Нурали Қобул тарихий манбалар, жўгрофий хари-талар, ёзишмаларни чуқур ўргангани, бадиий тасвир восита-ларидан маҳорат билан фойдалангани сезилиб туради. Айниқса, Султон Абу Саид Мирзо тимсолини яратишда бутунлай қора бўёқ ишлатмайди. Ҳокон Ҳирот салтанатида тартиб-интизом ўрнатади ва маълум муддат осойишталикни сақлашга ҳаракат қилади. Буни романни ўқиш жараёнида яққол кузатамиз. Султон Абу Саид Мирзо жаннатмисол Боғи Зағонда сарой аъёнлари билан машварат ўтказаркан, ришват, яъни порахўрликка берилиб кетган вазирларни тартибга чақиради ва насихат қилади:

“...Бироқ шуни ҳам рўйи рост сўзламоқ лозимки, улуғ ишлар қилган, қонли ва шонли савашларда фатҳу зафарлар қозонган, шундай шарафли ва шон шавкатли амиру вазир-лар паст кетиб, ҳунарманду дўкончи, саррофу даллолдан ришват олса кўп катта айб, гуноҳу жиноятдир. Мен бугун сизларни аввало дўст, сафдош ва даъво йўлдошлари сифа-тида бу хусусда огоҳлантирмоқчиман!

Инсонлигу ҳукмдорлик, вазирлигу амирлик эътибори-мизга ярашмаган ишга қўл урмайлик!”.

...Тарихий манбалардан маълумки, Султон Абу Саид Мирзо порахўрликда айбланган амалдорлардан бири Шайх Аҳмадни тириклайин терисини шилдирса, Муизиддин Хўжани қайнаб турган қозонга ташлатади. Ҳокон мана шундай жазо тартиблари билан порахўрликни йўқотишга ҳаракат қилади.

Султон Абу Саид Мирзо қаршисида яна бир рақиб пайдо бўлади. Бу теурий шаҳзодалардан бири Султон Ҳусайн Мирзо Бойқаро. Гарчанд у билан сулҳ масаласида битимга эришилган бўлса-да, вазият чигаллашиб кетади. Абу Саид Мирзо Самарқандда, аниқроғи, Шохруҳия қалъасини камал қилаётган пайтда Ҳусайн Бойқаро тез орада ўз лашкарлари

билан Боғи Зағонда макон тутеди. Ҳиротга етиб келган хоқон яна бир қатлга кўл уради. Ҳусайн Бойқаро тарафдори бўлган Алишер Навоийнинг тоғаси Мирсаид Қобулий ҳам ўлим шаробини ичади. Сал олдинроқ унинг укаси Муҳаммад Али Қобулий ҳам қатл этилганди. Қатллар ва яна қатллар. Султон Абу Саид Мирзо ҳар бир хатти-ҳаракатини ақл тарозисига солиб кўрмаган ҳолда Амир Аҳмад Тархоннинг сўзига кириб Амир Халил ва унинг беш нафар фарзандини ҳам қатл этишга буйруқ беради.

Энди навбат ўсмир йигит Алишер Навоийга келади. Шоир тоғалари каби Султон Ҳусайинга тарафдор, мактабдош дўсти. Ва ниҳоят, саройдаги муҳокамалардан сўнг шоирни Самарқандга сургун этишга рухсат берилади. Ҳазрат Алишер Навоийнинг шафқатсиз ҳукмдор қатлидан омон қолишини тақдирнинг инояти деб билмоқ керак.

Нурали Қобул ўз асарларидаги баъзи қаҳрамонларни ҳаётдан олади. Темурийлар даврида яшаган халқнинг миллий кифоаси бугунги кундаги авлодлари кифоасида давом этаётир. Бу романдаги Барот Қудрат тимсоли эътиборимни тортди. Бу одам бизнинг қишлоқдан эди. Раҳматли Барот акани Ўсмаат бозори яқинида кўзойнак тақиб, стулга ўтириб танишларим чиқиб қолармикан, деб йўл қараганини ўз кўзим билан кўрганман. Аммо, бу кекса киши биронта танишини учратмайди. Айнан мана шу эпизод романга киритилгани мени қувонтирди.

Адиб Нурали Қобулнинг “Бобуршоҳнинг буюк бобоси ёхуд чўкка тушган чаён” романида одатдагидек ибратли мақоллар, туркона, фалсафий шеърлар ўрин олган: “Қашқир ҳам қондошига қасд қилмайди”, “Яқинлар талашса – ётга ем бўлар”, “Тишлайдиган от тишини кўрсатмайди”, “Ётган илоннинг думини босма” каби бир неча ота сўзилар китоб-севар ақлини чархлашга хизмат қилади.

Роман охирида Масти Қаландарнинг бир неча айтуви берилади.

Ошиқлар олчи бугун,
Тўла кадаху жомлар.
Мадҳияга таъриф йўқ.
Қотгандир лому мимлар.

Ҳаёт бир кун, у бугун,
Ишратда кечар дамлар.
Изтиробда кузатар
Балчиқ отилган номлар.

Сукут суқасдига,
Учраган кўзи намлар.
Асли юксак бўлсада,
Зулмдан боши хамлар.

Ялтирар қасри кўшклар,
Чопарга тўла ёмлар.
Қизгалдоксиз қолди-ей,
Болалик кечган томлар.

Адолатни ютарлар,
Кўзга кўринмас комлар.
Таъқиқда оқил, доно,
Қувғинда хому сомлар.

Бир азоб бор дунёда,
Кўнгилдан кетмас ғамлар.
Ҳақ дея ҳайкирганда,
Қатл этилган одамлар.

Ҳаёт ҳақиқати ифода этилган айтивни ҳар гал ўкиганимда қалбим йиғлайди. Балким, бу Масти Қаландар эмас, адибнинг кўнгил фарёдлари, замондошларига қарата айтилган аламли нидолари эмасмикан?!

II. РОМАН – ПАМФЛЕТЛАР ҲАҚИДА

СЕРЖИЛО УСЛУБ ЁХУД ИНСОН ҚАЛБИДАГИ ОҒРИҚЛАР....

XXI аср ўзбек адабиётида роман-памфлет жанрининг пайдо бўлиши кўпчилик китобсеварлар учун янгилик бўлмаслиги мумкин. Аммо, бу жанрда қалам тебрата билиш учун ёзувчида истеъдоддан ташқари дунёвий фикрлаш, мағзи тўқ фалсафани сингдириш ва олийжаноб ғояларга содиқ бўлиши шарт. Давомли асарлар ёзишда ижодкордан сабр-тоқат, ирода ва матонат талаб этилади.

Туркий халқлар адабиётининг забардаст адиби Нурали Қобулнинг роман-памфлет жанрида асарлар яратиб, минглаб китобсеварлар эътирофига сазовор бўлиши тасодиф эмас. Тасодиф эмас, дея алоҳида урғу беришимнинг сабаби бор. Биз билан тенгкур авлод 1988 йилдан то ҳозирги давргача республика матбуотида эълон қилинган адиб қаламига мансуб элликдан ортиқ публицистик мақолалар ва суҳбатларни ўқиб улғайганмиз. “Иштонсизлар инқилоби”, “Катта ҳақиқат ури”, “Нон ва демократия”, “Олқиш ва қарғиш”, “Улус адри”, “Ошга сиғиниш”, “Чорасиз дард йўқ”дан тортиб яқиндагина ижтимоий тармоқда ёритилган “Иймонсизга эрк берсанг” сарлавҳали суҳбатни ўқиган одам фикримизга эътироз билдирмайди, деб ўйлайман. Ҳатто, “Иштонсизлар инқилоби” сарлавҳали мақолани ўқиган олмониялик ватандошимиз, тарих фанлари доктори Боймирза Ҳайит ҳам Нурали Қобулнинг ҳақ сўзни айтмоқ жасоратига тан берган эди. Бундай мақолаларни ёзиш, адолатпарвар бўлиш, мафкура ва тузумдан кўркмасдан бор ҳақиқатни айтиш осон эмас ва табиийки, бундай хусусиятга эга бўлган адибни тузум байроқдорлари ҳамиша ҳам ёктиравермайди. Маддоҳлик деб айблашингиз мумкин, очигини айтганда, бундай жасорат Чингиз Айтматов, Габриэль Гарсиа Маркес ёки Андрей Вознесенский каби бармоқ билан санарли жаҳоншумул

адибу шоирларга насиб этган. Эндиликда ёзувчининг ижодий ютуқларини қўллаб қувватлаш ўрнига “сукут сақлаётган”лар оз эмас.

Памфлет сўзи инглиз тилидан таржима қилинганда “варақа” маъносида келади. Замон ҳақиқатини айтиш учун бу жанр қулайроқ. Филология фанлари доктори Умарали Норматов бундан ўттиз йиллар олдин тўғри айтганидек, адибда “сержило услуб” бор. Бу услуб роман-памфлет жанридаги асарларида янада такомиллашди. Балким, кўпчилик китобхонлар сезмаган бўлиши мумкин.

Ҳар қандай жанрнинг бошланиши қийин кечади. Нурали Қобул роман-памфлетнинг биринчи жилдида иккита асаридан парчаларни ҳам киритган ва бу парчаларга алоҳида ном қўйганини кўрамиз. Дастлаб, бу ҳолат мен учун қандайдир ўнғайсиздай туюлди. Аммо, орадан уч йил ўтгандан кейин тушуна бошладим. Ахир, бу роман-памфлет. Ижодкор хоҳласа, сиёсий тузумнинг башарасини фош этади, хоҳласа, асарларидан парча киритиши мумкин, хоҳласа, шеър ёзиши мумкин, хоҳласа, ўз фикрини асослаш учун машҳур инсонлардан иқтибослар келтириш мумкин. Бу тажриба, янгича услуб ўзини оқлади деб айта оламан. Чунки, роман-памфлетнинг биринчи жилди анча довруғ қозонди ва тез орада хорижий тилларга таржима қилинди, дунё бўйлаб тарқала бошлади.

Роман-памфлетнинг биринчи жилди “Сукут суикасди ёхуд Сталиндан Саддамгача”¹² деб номланади. Баъзи китобхонлар айтиши мумкин: ҳар битта асарга узун ном қўйиш шартми? Бу Нурали аканинг ўзига хос номлаш услуби. Журналистикада “Сарлавҳа – ярим мақола” деган тушунча бор. Худди шундай сарлавҳалар китобхоннинг қизиқишини ошириш учун танланади. Деярли барча роман-памфлетларда лирик чекинишлар қилиниб, халқона шеърлар берилади. “Темурийлар” эпопеясида Масти Қаландар сиймоси берилган

¹² Н.Қобул. Сукут суикасди ёхуд Сталиндан Саддамгача. – Т.: UOD- PRESS. 2018. – Б. 400. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

бўлса, роман-памфлетда Рости Қаландар пайдо бўлди. Улар тимсолида адиб яратган юзлаб шеърлар ўз тадқиқотчиларини кутмоқда. Бундай халқчил тимсоллар ҳар доим яратилавермайди. Рости Қаландар айтиувларида олий адолатга бўлган ишонч, ёлғон, макр, ёвузликка нисбатан нафрат балкиб туради.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида кўпчилик ижодкорлар, тарихчи олимлар Туркистон тарихи ва туркчилик асослари ҳақида ўз карашларини ифода этдилар. Адиб публицистикасида, кейинчалик роман-памфлетларда мана шу умуммиллий ғоялар ошкора ва дадил намоён бўла бошлади: “Мен сизга қалбимиздаги тарихий бир оғриқни айтайин. Эски турк ва барлос турклари каби кўплаб туркий қавмларни ҳинду афғон, эрон усмонли турк тупроқларини маскан этишга мажбур қилган даҳоларнинг издошлари ва тарихий ғаним қавму қабилалар бугун ҳам уларнинг ўз оти билан аталиб, юзага чиқишларини истамайдилар бошпут (паспорт сўзи қирқинчи йилларда бизнинг шу калимадан олинган)ларимизнинг миллати деган жойга турк дея ёзиларди. Шу паспорт билан олий ўқув юртига кирсангиз, ўрта сурда бошқа дин вакиллари жизъя тўлагандек, сиз ҳам жазо ули тўлар эдингиз. Мақсад турк, Турон, Туркистон сўзини йахш этмоқ ва истеъмолдан чиқармоқ, одамларни ўз она ватанида, ўз миллати оти билан яшамасликка кўндириш ва кўниктириш эди. Беш минг йилдирки, Эрон сўзи ҳеч кимни безовта этмайди. Бироқ Турон, Туркистон атамаси ичкию ташқи душманларга бирдек ҳалакит беради гўё. Ким бўлмасин, унинг ўзини қай бир миллату элатга мансуб насл-насаби, миллати тепадан белгиланмайди. Мен ўзим ишонган, ҳақ деб билган фикримни қаерда бўлмасин айтганман. Ҳар кимнинг бу хусусда ўз фикри, ўз қараши бўлиши табиийдир”.

Бугунги кунда олимлар томонидан турк қавми деганда этник жиҳатдан тўрт қабилани назарда тутадилар: барлос, калтатой, мусобозори ва қарлуқлар. Бу қавмларни дунёнинг

кўплаб давлатларида учратиш мумкин. Аслида XX аср бошларида Марказий Осиё, яъни Туркистон ҳудудида яшовчи 92 уругнинг ҳаммаси умумий ном билан туркийлар деб аталганди. Афсус надоматлар бўлсинким, қизил ўрислар ва маҳаллий сотқинлар 1924 йилда Туркистонни беш бўлакка бўлиб ташладилар. Энг аянчлиси, ўзбек, тожик, қирғиз, қозок, туркман деган деган миллатни “ихтиро” қилдилар. Уларни алоҳида давлат қилдилар. Бугунги кунда бундай ихтиронинг жабрини тортяпмиз.

Беш минг йиллик (аслида бундан ҳам кўп) тарихга эга Турон ёки Туркистон ана шу тарзда йўқ қилинди. Нега бизлар Туркистон тарихини тиклашдан чўчиймиз? Нега турк хоқонлигини иккига, яъни ғарбий ва шарқий хоқонликка бўлиб ўрганамиз? Ҳатто, VII асрда Чин мамлакатада маълум муддат давлат тили туркий тил бўлганини ўқиганман.

Европа давлатларида ҳам ота-боболаримизнинг кечмиши тарихнинг қоронғи пучмоқларида қолиб кетмоқда. Атилла, Ҳайдар ибн Ковус ва бошқа оламга донғи кетган саркардалар ҳаётини биламизми? Шунинг учун ҳам ғанимларимиз, улуг давлатчи олимларимиз туркийлар тарихини бузиш, обрўсизлантиришга уриниб келганлар. Инсоният улуг, олижаноб ғояларсиз яшай олмаганидек, Туркистон ва ота-боболар кечмишини унутишга ҳаққимиз йўқ!

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Туркия Президенти Тургут Ўзол Бухорои шарифни саёҳат қиларкан, адибдан ватан ҳақида шеър ўқиб беришни сўрайди. Шунда Нурали ака “Туркистоним, Туроним!” сарлавҳали шеърини ўқиб беради.

(Кўчирма чўзилиб кетмаслиги учун бошидаги мисраларни келтираман)

Буюк қисматлардан яралган жоним,
Бобурий имконим, Темурий коним,
Турк атамдан мерос қадим маконим,
Отажоним, Туркистоним, Туроним.

Улуг Тангри тоғдан оккан армоним,
Осиё қалбида жўш урган коним,
Салжукий суроним, Усмоний шоним,
Энажоним, Туркистоним, Туроним...

Устоз Нурали Қобулнинг ушбу шеъри Туркистон ҳақидаги энг яхши фахрия шеърлардан бири сифатида эътироф этиш жоиз. Кўпчилик китобхонлар учун айрим нотаниш туркий қабилалар номини ҳам тилга олади. Авар, ёкут, тотор, нўғай, чечен, уйғур, бошқирд, олтой, кумик, хакас, крим, лезгин, балқар, чуваш каби ўттиздан ортиқ туркий қавмлар номи берилган бўлиб, шеър бамисоли ёқимли таронадек киши эътиборини тортади.

Туркий қабилалар, нафақат Шарқий Сибир, Олтой ўлкаси, балки Европада ҳам тарқалиб кетган. Бунга мисол тариқасида айтадиган бўлсак, финлар ўз ота-боболарини қозоклар деб билишади. Роман-памфлетда лаёқатли ва иқтидор эгаларининг хору зор бўлиши, лаёқатсиз одамларнинг ошиғи олчи бўлиши сабаблари хусусидаги мулоҳазаларга кенг ўрин берилади: “Қадимги ҳинд ҳикматида айтилганидек, ноло-иклар улугланиб ва лойиклар таҳқирланадиган ерда учта қусур: очарчилик, ўлим ва кўрқув макон топади. Бу турумда ўз-ўзидан шу нарса аён бўладики, қаллобу ўғрилар кўпчилиқни ташкил этиб, уларнинг оти чопиб, тегирмони шовқину сурон билан айланиб турганида ҳалолу тўғрилар оту эшак ўғриларига айланиб қоладилар ва жазоланадилар. Қолаверса, файласуф қайд этганидек, ақл кишиларни тортинчоқ қилиб кўяди. Улар ўзларини ҳар ерга уравермайдилар. Тахту салтанатлардан узоқроқда юришга ҳаракат этадилар. Шунинг учун ҳам ҳар қадамда қашшоқ яшаётган, ҳамма ерда жирканиш бўлган афзал деган нақлни билмайдилар. Буларнинг бахти ҳам, бахтсизлиги ҳам шундадир”.

Очиғини айтганда, адибнинг фалсафий мазмундаги фикр-мулоҳазаларини барча асарларида учратиш мумкин. Оддий китобхон ҳаётда адолат ва адолатсизликка дуч

келаркан, фалсафий фикрларни мутолаа этиш оркали ўзини қизиқтирган саволларга жавоб излайди. Кўза синдирган азиз, кўзани тўлдириб сув келтирган хор, нодонлар ҳар ерда азиз, донишмандлар хору зор.

Инсон деб аталмиш яратик нега истеъдодли кишиларга ҳасад қилади, озор беради ва бу ёвузликдан лаззатланади? Академик Ҳабиб Абдуллаевга Нобель мукофоти берилишига йўл қўймадилар, у сирли равишда заҳарланиб вафот этади. Ҳатто ўлимидан олдин Мурунгов олтин конининг очилиши хатомиз, дея тан олади. Чунки, Совет Иттифоки даврида бу олтинлар тўлақонли ўзбек халқининг мулки бўла олмаслигини ўз кўзи билан кўради. Бу маълумотни ёзувчи Эврил Турон мақоласидан ўқиганман.

Академик Ҳабиб Абдуллаев жаҳонга машҳур олим эди. Олтин конларини аниқлаш, казиб олиш, қайта ишлаш борасида тенги йўқ мутахассис эди. Унинг нобоп шогирдлари, ҳамкасблари кўпгина махфий маълумотларни ошкор этиб қўйганлар. Мана сизга ҳасадгўйлик ва соткинликнинг мудҳиш оқибатлари. “Бизнинг яқин кечмиш тарихимизда ана шундай, разилу калтабинлар тўдасининг қурбони бўлган тарихий шахслар рўйхатининг бошида академик Ҳабиб Абдуллаев, сиёсатчи Бектош Раҳимов ва академик Бахтиёр Назаровлар келадилар”, – деб ёзади адиб Нурали Қобул.

Бугунги кунда олимлар, ёзувчилар, шоирлар, журналистлар, муаллимлар ва умуман, илму фан аҳлига паст назар билан қарайдиган, менсимайдиган одамлар йўқ эмас. Етук зиёлилар қалбини тушунмасдан маломат тошини отаётган, моддий бойлик томон мажбуран юришга ундаётган рафиқа-хонимлар ҳам ҳаётда учраб туради. Аҳли донишмандлар, етук шахслар хору зор бўлган жойда илму фан, иқтисодиёт ривожланмайди. Бунинг акси ўлароқ, ёлғон, қалбаки обрў билан яшайдиган кимсалар пайдо бўлмоқда. Ёлғон мактовларга ошику бекарор ва бунинг эвазига мукофотлар олаётган баъзи адабиёт, санъат, маданият аҳллари ҳақида гапирмасак ҳам бўлади. Асарда адиб рус халқининг

улуғ зиёлиси Николай Чернишевскийнинг сазойи қилиниши манзарасини тасвирларкан, ҳикоя якунида Артур Шопенгауэрнинг фикрини келтиради: яъниким, халққа ҳақиқий ватанпарвар, маърифатпарвар ислохотчилар керак ва улар кадрланади.

Олмон файласуфининг бу фикрига қўшилган ҳолда айтиш мумкинки, бизда машина миниш, кошона қуриш қайғусида яшаётган авом одамлар, тўй-томоша, латта-путтадан бошқа нарсани ўйламайдиган эсипаст хотинлар кўп. Уларга ватанпарвар одамлар керак эмас ва бу фидойиларни одам ўрнида кўрмайдилар. Ўртамиёна, ноқобил, чаласавод, манфаатпараст ва амалпараст кимсалар эса маърифатли, элпарвар кишиларни ҳокимиятга яқинлаштирмайдилар. Мобадод, бирор бир мансабга лойиқ кўрилса, тез орада бадном қилиб, ишдан бўшатиш чорасини кўрадилар.

Бугунги жараёнда минглаб кишилар машина учун урйикит навбат талашадилар, қаёқдаги хорижий хонанда келса, ёшлар издиҳомини тўхтатиб бўлмайди, бамисол дарёдек тошадилар, минглаб ҳамюртларимиз Умрага бориш учун пул топадилар, уларнинг қариндошлари эшондек кутиб оладилар, аммо, маҳалласидаги бузилган кўприкни созлашга сарик чақаям бермайдилар, муҳтож оилаларга эҳсон қилмайдилар, болаларнинг ўқишига ғамхўрлик қилмайдилар... Қандай халқмиз ўзи....

Бу билан жамият ҳаёти тўхтаб қолмайди. Ривожланишда давом этади. Барибир, ватанга чинакам фидойилар, ватанпарварлар керак. Уларнинг сафи қанчалик кенгайса, шунча яхши. Асарда тасвирланган буюк олим Николай Коперникнинг фожиали қисмати ҳар қандай ўқимишли инсон қалбини ларзага солади. Бизда ҳам шундай қисматли улуғ олимлардан бири Султон Мирзо Улуғбек ёдга тушади. Олимнинг қатл этилишига фатво берган муллаю, эшонларнинг қилмишини оқлаб бўладими? Аллома қатл этилишидан олдин унинг шериклари, мулозимлари нега қасоскор Аббосни бу йўлдан қайтармадилар, ҳимояга отланмасдан бекиндилар.

Демак, бу фитна уюштирилган бўлиб чиқади. Наҳот дейман, сукут суиқасди қачонгача давом этади?

1929 йилда “Наркомпросс” иши юзасидан кўплаб зиёлилар қамалди. Матбуот орқали Боту ва унинг сафдошларига чексиз нафрат ёғдирилди. Халқ эса сукутда эди. Нега зиёлиларни ҳимоя қиладиган инсон топилмади? Заҳарланган жосус Обид Саидовнинг ўлимига уларнинг нима алоқаси бор? Наҳот дейман, сукут суиқасди ҳали ҳам қаердадир, қайсидир маконда давом этаётган бўлса?...

Роман-памфлетда китобхон эътиборини тортадиган, ўйлантирадиган лавҳалар кўп. Адибнинг мақсад-муддаоси аниқ. Кўзи юмуқ инсонларнинг кўзини очиш, тафаккур оламини ҳақиқат нури билан ёритиш, ватанни севишга даъват этишдир.

Азиз китобхон, роман-памфлетларнинг барча жилдларини ўқишда давом этинг! Биз сиз билан ҳали кўп дийдорлашамиз, фикрларимизни баҳам кўрамиз. Элга таникли адиб Нурали Қобулга ота макон юрт Ойқор чўққиларидек улкан салобат, умри боқийлик ва донишмандлик тилайман.

ТАФАККУР ЭҲРОМИГА ҚЎЙИЛГАН ОЛТИН ҒИШТ ЁКИ ҲАҚИҚАТНИНГ МАШАҚҚАТЛИ ЙЎЛИ...

Инсон деб аталмиш яратик умр бўйи ҳақиқат излайди, қайси давр ёки тузумда яшамасин ҳар жабҳада адолат бўлишини орзу қилади. Қадимда тасаввуф донишмандлари энг олий ҳақиқатни худо деб билганлар. Аксинча, рус адабиётининг даҳо адиби Лев Николаевич Толстой эса “Калила ва Димна” ҳикматларига асосланиб, энг катта ҳақиқат — бу ўлим дея хулосага келганидан хабаримиз бор. Аммо, шуниси борки, ҳаёт биз учун катта мактаб. Такдирнинг машаққатли синовлари орқали инсон оқ ва қоранинг фарқига боради, ўзи учун ҳикмат оламини кашф этади.

Холисона айтганда, ҳаёт ҳақиқатини англашда китоб ҳам бизга катта ёрдам беради. Китоб танлаш учун инсонда дид ва савия бўлиши керак. Катта ҳаётий тажрибага эга бўлган ёзувчиларнинг асарларини ўқиш мароқли бўлиб, бамисоли қоронғи йўлингизга машъала ёкиб туради.

Туркий халқлар адабиётининг забардаст ёзувчиси Нурали Қобулнинг роман-пафлетлари ҳамон китобсеварлар томонидан қизиқиш билан ўқилмоқда. Адиб мактов ва ҳамду санотарга муҳтож эмаслигини яхши биламан. Аммо, ким бўлмасин, балким оддий инсондир ёки мансаб эгасидир нашр этилган ва ўқилган китоби ҳақида билдирилган фикр-мулоҳазаларга қизиқиш билан қарайди. Балким, китобхон фикри муаллиф илгари сурган ғоялар ва ёндашувларга тўғри келмаслиги мумкин. Фикрлар хилма хиллиги жаҳон адабиётида кўп кузатиладиган жараёндир.

Бир дўстимиз изоҳли луғат китобларида “памфлет” атамаси бўйича чалкаш маълумот учраётганини айтганди. Яхшиси, бу ҳақда адибнинг изоҳини келтираман: “Памфлет сўзи инглизча бўлиб, бирор шахсга ёки шахсларга, ижтимоий тузумга ёки ҳаётнинг айрим иллатларига қарши қаратилган ўткир сатирик, бадиий-публицистик асардир. Миллат кечмиш тарихига очиқ кўз, теран хотира ила танқидий нигоҳ билан

боқмаса юз, минг йиллик хато ва фожиалар кайта такрорланаверади”.

Қизиқарли воқеа-ҳодисаларга бой роман-памфлетнинг иккинчи жилди “Суиқасддан сўнгги сукут ёхуд Чингизхондан Черчиллгача”¹³ деб номланади. Бу романнинг бошидаги адибнинг отаси билан боғлиқ кечмиш воқеаларни ҳар гал ўқиганимда изтиробга тушаман. Холбўта ота яхши инсон эдилар. Ниҳоятда беозор, самимий, фарзандсевар инсоннинг қалтис замон туфайли ихтиёрий сургунда бўлиши кишини ўйлантириб қўяди. Ўтган асрнинг эллигинчи йиларида кишиларни қамаш, аҳолини кўчириш сиёсати туфайли азият чекканлар оз бўлмаган. Отахоннинг охирати обод бўлсин!

Романнинг кейинги бобларида подшолар, сиёсий арбоблар, таниқли кишиларнинг аянчли қисматини ҳикоя қилади. Чаласаводлик, аҳмоқлик зуҳур этган жамият ҳақидаги фикр-мулоҳазалар китобхонга қизиқиш уйғотади. Айниқса, таниқли турк ёзувчиси Азиз Несиннинг “Мамлакатимизда яшаётган кишиларнинг етмиш фоизи аҳмоқ” деб ёзган ҳақ сўзи учун қамалгани ғалати ҳолатдир. Ахир дунё аҳмоқлар ва лакмалар билан тўлиб тошгани барчага аён-ку. Айниқса, баъзи давлатларнинг подшолари ўзлари бичиб-тўкиган ёлгонларни аҳмоқлар ва кўрсаводларга ишонтириб келганлар. Узоққа бормайлик, Шўролар ҳукуматида Ленин ва Сталин олиб борган бошқарув сиёсати бунга мисол бўла олади.

Роман-памфлетда бахт ва шодлик куйчиси дея эътироф этилган Ҳамид Олимжоннинг улуғвор ишлари қиска жумлада бўлса-да тилга олинади. Бугунги кунда шоиримизни зўр бериб қоралаётган кимсаларга ҳайрон қоламан. Кимлар хато қилмаган? Кимлар мафкура ва сиёсат қурбони бўлмаган? Ҳамид Олимжон ўзбек ёзувчилари учун Дўрмон ижод уйи ва боғини ташкил этган. Ҳазрат Алишер Навоий асарлари ва “Алпомиш” достонини нашр этишда фаол

¹³ Н.Қобул. Суиқасддан сўнгги сукут ёхуд Чингизхондан Черчиллгача. – Т.: ADABIYOT UCHQUNLARI, 2019. – Б. 320. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

иштирок этган, муҳаррирлик қилган. Бунга қарши бўлган ижодкору олимлар билан олишган. Қомусий олим, шарқшунос Абдурауф Фитрат Навоийни форсий шоир деб ёзганида, Ҳамид Олимжон матбуот орқали ўзбек шоири деб ҳимоя қилгани айтилиб ҳақиқатдир.

Ҳар бир инсонга баҳо беришда тарозининг икки палласини бирдай эътиборга олиш керак, деб ўйлайман. Роман-памфлетни ўқиш жараёнида баъзи подшолар, султонлар мудҳиш хатолари туфайли ўз ажали билан ўлмаганига далиллар келтиради. Айниқса, бу ҳолат теурий шахзодалар, султонлар кечмишида учраб туради. Романга алоқаси бўлмаган бир далилни келтирмоқчиман. Ҳазрат Навоийнинг дўсти Султон Ҳусайн кечмишига назар солсак. Шайбонийхон Ҳиротга яқинлашган пайтда соҳиби тождор ҳушидан кетиб қолади. Мулозимлари “ўлди” деб ўйлаб шошилиш равишида кўмишади. Аслида Султон Ҳусайн “уйқудаги ўлим” ҳолатида бўлган. Буни XX асрда афғонистонлик олимлар қабрини очиб кўрганда аниқлашган. Султон Ҳусайн ҳушига келгач, ўтирган ҳолатда деворни тирнаган, бақирган. Аммо, унинг додини ким эшитади дейсиз... Адиб ибораси билан айтганда, “гул ҳаёт бор, гул ўлим йўк”. Инсон ўз ажали билан танасини киндик қони томган тупроққа топширмоғи ҳам Аллоҳнинг илоҳияти деб билмоқ керак.

Мутолаа жараёнида мақоламнинг бошида келтирилган фикрга ҳамоҳанг сўзларни учратдим: “Инсонлар, асосан, ҳаётдан сабоқ олиб яшайдилар. Айниқса, китоб ўқимайдиганлар. Агар ҳаётданки олмасанг таълим, сабоқ бера олмас ҳеч бир муаллим, деганларидек, ҳаёт таълимини англаб етмаган киши унинг моҳиятини ҳам тушунмай ўтиб кетади. Қуш уйқуси мисол умримизда биз саодатли онлар баробарида қайғули, айрилиқли дамларни ҳам бошдан кечирамизки, буларнинг акли идрокимизда бурилиш ясаган энг даҳшатли, биз руҳан ҳозир бўлмаганимиз ҳолат, бу — ўлим. Киши эсини таниганидан бери, бир умр ёнида юрган ота-онаси

ўлимини ҳам гоят огир каршилайди. Бу айриликка hozir бўлмайди. Тасаввурига сиғдира олмайди”.

Адибнинг ушбу фикри кечмиш хотираларни ёдга солди. Адашмасам, 2008 йилда “Бахмал ҳаёти” газетасида ишлардим. Ишхонадан “Жаҳон адабиёти” журнаlining қайсидир сонини ўқиш учун олдим ва кишлокка қайтдим. Хабар олиш учун отамнинг олдига кирдим. У киши мактаб директори лавозимида ишлаб, пенсияга чиққан, бўш вақтларда кўзойнак тақиб, китоб ўқирди. Кўлимдаги журнални кўриб, “ташлаб кет”, дедилар.

Эртаси куни яна отамнинг ҳузурига кирдим.

– Ўғлим, ҳозиргина Лев Николаевич Тостойнинг “Иқрорнома”сини ўқиб бўлдим. Бу ўткинчи дунёда энг катта ҳақиқат – ўлим экан.

Бу гапни эшитиб юрагим қалқиб кетди.

– Ота ёзувчининг сўзларига аҳамият берманг. У қарилик ёшида ёзган. Ҳаёт ҳақида ҳар кимнинг ўз қарашлари бор. Сиз айтгандек, мазмунли яшаш керак, дея қалғитишга уриндим.

– Ўғлим, мен ғирт аҳмоқ бўлиб яшаган эканман. Китобдан ортиқ бойлик йўқдир. Нега китобхонликни аввалроқ бошламадим экан? Нурали Қобулдан тортиб Лев Толстойгача бўлган ёзувчиларнинг китобини ўқидим. Кўп нарсаларни, аниқроғи, қилган хатоларимни тушуниб етдим. Раҳмат сенга!

Отам орадан бир йил ўтиб вафот этдилар. Ана шунда ўлимни ниҳоятда огир қаршилаганман.

Юқоридаги битикда адиб ҳақ гапни ёзганлар. Зеро, бешик билан мазоргача бўлган умр оралиғида инсон қаби яшамоқ, хайрли ишларга бел боғламоқ фазилати барчага ҳам насиб этавермайди...

Асарда буюк шахсларнинг буюк хатолари қизиқарли тарзда ҳикоя қилинади. Энг аввало, Халифа Ан-Носирнинг Чингизхон билан тил бириктириб қибру ҳавога берилган Султон Муҳаммад Хоразмшоҳни маҳв этгани, Соҳибқирон Амир Темурнинг Анқарада Йилдирим Боязид билан

тўқнашуви, шунингдек, Темур бобомизнинг Москва осто-
насига келиши тафсилоти ва ниҳоят, француз саркардаси
Наполеон Бонапартнинг Русиёнинг қаҳратонидаги шарман-
дали мағлубияти...

Бу ҳикоялар орқали чиқарган яхлит хулосам шу бўлдики,
подшоларга аъёнлар, эътиборли кишилар юз беражак хатарни
била туриб айтмагани ва сукут сақлагани бўлса керак.
Суиқасддан сўнгги сукут фожиаси десак тўғри бўлади.
Менимча, кўрқоқлар, сотқинлар ва амал бандалари ҳеч
қачон соҳиби тождорга рост гапни айта олмайдилар.

Ёзувчи сохта, қўлбола машҳурлар ҳақида шундай фикр
билдиради: “Бирок биз буюклик билан суюкликнинг фаркига
бормайдиган, воқеа, ҳодиса, кимса ва шахсларни ўзимизнинг
ноқис тафаккуримиз, Тўйтепадан нарига ўтмас дунёқараши-
миз билан ўлчаб, вақтинча, амаллаб туриши керак, бўлган
бир лавозим билан ўлчаб, ҳукм чиқарамиз. Қўлбола, сохта
буюкларимиз ўйинчоқ шар-тўплар каби ёрилиб, кимлиги
бор бўйи-басти билан фошу ошкор бўлганда эса ўзимиз
яратган буюкни танимаганга олиб, шаталок отиб қочамиз”.

Сохта, қўлбола машҳурлар... Улар орасида арбоблар,
малдорлар, артистлар, ашулачилар аскиячилар, адабиётчи-
лар ҳам борлиги ҳеч кимга сир эмас. Улар худди тарновдаги
гузга ўхшайдилар. Муз оташни, каллоб эса ҳақиқатни ёмон
кўради. Қачонки, куёш чарақлаб чиққанида, музлар эриб
кетадилар. Энг ёмони миллатни манқуртлаштириш, миллий
қадриятларни бузиш, оммавий маданиятни тарғиб этиш каби
маънавий жиноятни айнан ўша қўлбола машҳурлар амалга
ошираётгани ташвишланарли ҳолдир. Шунинг учун ҳам
мана шундай телба тескари тарғиботга маҳлиё бўлганлар
китоб ўқимайдилар. Санъат саройини тўлдириб ўтирадилару,
японларга ўхшаб эрталабдан кутубхонага кириш учун
навбатда турмайдилар. Бизда ур-йикит навбатлар иккинчи
жаҳон уруши даврида нон дўконида кузатилган бўлса,
ҳозирда автосалонда, текин ош тарқатилаётганда ва Умра
сафарида бўлади. Бошқа навбатларни айтмай қўя қолайлик.

Роман-памфлетда Қўқон хони Шохрухбийдан тортиб сўнгги ҳукмдор Худоёрхон Бобурийлар авлодидан эканлиги хусусида маълумотлар берилади. Айниқса, тарихчи Олим Маҳдум Ҳожининг “Туркистон тарихи” асарида берилган “Олтин бешик” ҳикояси кутилмаган янгиликдир. Албатта, мустақилликнинг дастлабки йилларида бу каби хабарларни ўқиганмиз. Шоира Нодирабегим ҳам ўз ҳукм ва буйрукларида “Бобурий сўзим” демиш иборани ишлатганлар. Демак, Мирзо Бобур Қўқонда қолдирган “Олтин Бешик”даги боланинг авлодлари Қўқон хони бўлиб келганлар. Адиб бу ҳақда батафсил маълумотлар берадики, беихтиёр қизиқиш билан мутолаа этасиз.

Шу ўринда бир тарихий воқеани эслаш жоиз деб билдим. Бухоро амири Насрулло Қўқонга бостириб келганда, Нодирабегим ва унинг ўғилларини қатл этмокчи бўлади. Шунда амирнинг ёнида турган ақобирлардан бири “Ўрислар Оқмасжидга етиб келиши эҳтимоли бор... Хонлик чегарасини босқинчилардан мудофаа этмоқ керак. Нодирабегим ва ёш ўғиллари гуноҳидан ўтинг, улар мамлакатни бошқарсин”, деган мазмунда маслаҳат беради. Амир Насрулло дарғазаб бўлиб, маслаҳат берган ақобирнинг оғзига кавуш билан уради. Барибир шоира ва унинг ўғиллари қатл этилади. Амир Насруллонинг Қўқонга келиш сабабини Амир Умархондан қолган ниҳоятда гўзал канизак билан боғлайдилар. Аслида эса Амир Насрулло Бобурийлар сулоласини ёқтирмаган бўлиши мумкин.

Адиб кўплаб қизиқарли воқеа-ҳодисаларни ҳикоя қиладики, яхшиси, мухлисларимиз ушбу китобни ўқиб чиккани маъқул. Мақоламиз якунида асар мазмун-моҳиятини очиб берувчи битикдан парча келтираман: “Габриэль Гарсиа Маркес “Ошкора қотиллик қиссаси”да қайд этганидек, Сантьяго Насарга суиқасд уюштирилажагини деярли кўпчилик билар эди. Бироқ, полициячи, кассобу дўкончидан тортиб барча бирдек сукут сақларди. Бу сукут суиқасди Сантьяго Насарнинг жонига мол бўлишини ҳамма билар.

барча лоқайд томошабинга айланганча, унинг қон қақша-
шини беклар эди. Ниҳоят, лоқайд суикасдчилар кутган
фожиали фалокат содир бўлди. Уни ўлдирган ака-укаларни
полиция олиб кетди. Бирок, бу фожиа юз беришини билган
ва бу ҳақида полицияга хабар бермаган сукут суикасдчи-
лари эса ҳамон сукут сақлашар, гўёки ҳеч нима бўлмаган-
дек, ичкилик ичиб, воқеа тафсилотини муҳокама этишарди.

Бу энди суикасддан сўнгги сукут эди...”.

Бу оламда тафаккур деб аталмиш маҳобатли эҳром бор.
Бу эҳром, асосан, олтин ғиштдан қурилади. Асрлар ўтса ҳам
бу эҳром зангламайди балки, инсониятнинг шон-шарафи
бўлиб қолади. Бу эҳромга не-не мутафаккиру, донишманд-
лар олтин ғишт қўйиб кетади.

Адиб Нурали Қобул ҳам тафаккур эҳромига олтин ғишт
қўйган меъморлардан биридир. Бу олтин ғишт асрлар оша
нафақат туркий халқлар, балки бутунжаҳонга хизмат қилади.

ТАВҚИ ЛАЪНАТ ТАМҒАСИНИ ОЛГАН ҲУКМДОРЛАР ЁХУД АРОСАТДА ҚОЛГАН МАЗЛУМЛАР...

Ҳар қандай инсон ўз умри мобайнида турлича синовларга дуч келади. Гоҳо тилла топган девонадек терисига сигмай қувонса, гоҳо қумга сингиб бораётган сувдек ҳаёт ташвишларига кўмилиб кетади, гоҳо эса қайғу-ғамга йўликиб, мажнунтол новдасидек боши эгилиб қолади. Инсон хоҳ шоҳ, хоҳ гадо бўлсин, ўз ҳаддини билмоғи керак. Ҳаддини билмаган кимса тақдир зарбалари олдида довдираб қолади, жинойтларга қўл уради ва охи-окибат тавқи-лаънатга дучор бўлади. Зеро, ватанни, эл-улусни севмаган, зулму истибдодни оширган подшоларнинг қисмати ҳавас қилгудек бўлмайди.

Туркий халқлар адабиётининг мумтоз адиби Нурали Қобулнинг роман-памфлетларида подшолар ва уларнинг фожиали кечмиши хусусидаги лавҳалар анчагина. Айниқса, Амударёнинг нариги соҳилидаги жаннатмакон юрт қадимда Хуросон аталган бўлса, бугунги кунда эса бу диёрни Афғонистон деб тилга оламиз. Коинот илмининг сарвари бўлмиш Мирзо Улуғбек замонасидан буён Хуросон мулки Шарқнинг дуру гултожи бўлмиш Турон ҳудудидан бутунлай ажралиб, ўгай мамлакатга айланиб қолганди. Холбуки, бу маконда туркий қавмлар, асосан, ўзбеклар яшаб келишган. Бу гўзал масканга не-не босқинчилар кўз олайтирмади, не-не подшолар ҳеч кимга вафо қилмаган тахтга ўтириб, бамисоли аждарҳонинг оловли нафаси билан юзлашмади дейсиз...

Роман-памфлетнинг III жилди “Тавқи лаънат тамғаси ёхуд Трумендан Трампу Таракидан Туркманбошигача”¹⁴ дея номланган. Бундай бир хил ҳарф билан бошланадиган кетма-кет номлаш деярли барча асарларида учрайди ва бу

¹⁴ Н.Қобул. Тавқи лаънат тамғаси ёхуд Трумендан Трампу Таракидан Туркманбошигача. – Т.: ADABIYOT UCHQUNLARI. 2019. – Б. 352. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

ҳам ўзига хос услублардан биридир. Бу асарда айнан XX аср охирида дунёнинг оловли нуқтасидан бирига айланган Афғон фожиасининг асл ижрочилари ва жиноятчилари фош этилади. Роман-памфлетда биргина Афғонистон фожиаси эмас, балки дунёвий воқеа-ҳодисалар, тарихий шахслар қисмати ҳақида ҳам ҳикоя қилинадики, ўқирманлар умуман зерикмайди. Аслида, адибнинг асарлари хос китобсеварлар учун мўлжалланган. Хос деганимизнинг сабаби шуки, дунёқараши кенг, соғлом фикрли, ватаний ахлоқга эга кишилар жиддий, фалсафий ва ҳаққоний ҳаёт манзараси акс эттирилган асарларни мутолаа қиладилар.

Роман-памфлетнинг бир неча боблари Афғонистондаги зиддиятли воқеаларга бағишланган. 1979 йилнинг 27 декабрдаги Тож-Бек саройининг совет кўшинлари томонидан ишғол этилиши афғон халқига мусибат келтирди, деб айтиш мумкин. Бу воқеадан сал олдинроқ Ҳафизулла Амин томонидан уюштирилган суиқасд, яъни мамлакат раҳбари Нурмуҳаммад Тараклининг ўлдирилиши Совет раҳбарларини саросимага солиб қўйганди. Ҳафизулла Амин омонат тахтга ўтиргани боис ўз иқтидорига ишонмади ва совет раҳбарларидан кўмак сўради. Оқибатда, советлар томонидан Нурмуҳаммад Тараклининг оила аъзолари зиндондан озод этилиб, Ҳафизулла Аминнинг оиласи қамоққа ташланди.

Умуман олганда, афғон фожиасининг ижрочилари Совет ҳукумати раҳбари Леонид Ильич Брежнев, Юрий Владимирович Андропов, Мудофаа вазири Устинов ва афғон ҳукмдори Ҳафизулла Аминдир. Улар эл-улуснинг тавқи лаънатига учрадилар. Совет ва афғон уруши ўн йилдан ортиқ вақт давом этди. Роман-памфлетда генерал Дроздов, Голубев, Абдуллаев, Мақсудов каби қаҳрамонлар борким, улар урушга қарши бўлсалар-да, тепадан берилган буйруқни бажариш мажбуриятида қоладилар. Ҳафизулла Аминнинг яна бир жинояти шундан иборатки, машҳур кўшиқчи Аҳмад Зоирнинг терисини шилдиради. Улардан кейин ҳокимият

тепасига келган Бабрак Кармал ҳам советлар томонидан қўйилган қўғирчок раҳбар эди.

Адиб Нурали Қобул воқеа-ҳодисаларни шу кадар маҳорат билан бадиий услубда тасвирлайдики, гўё конли тўқнашувлар иштирокчисига айланиб коласиз. Совет ҳукумати раҳбарларининг бундай ҳуружларига сабаб Афғон ҳукмдорларининг Буюк Британия ёки АҚШ ҳукумати билан битим тузишларига йўл қўймаслик эди. Генерал Дроздов ва майор Мақсудовнинг суҳбатларини ўқир экансиз, боскинчилик сиёсатининг мазмун-моҳиятини англагандек бўласиз. Генерал Дроздов ўзаро суҳбат чогида майор Мақсудовга шундай дейди:

– Исёну инқилоб, кўзғолону тўнтаришларга ўчлик эса табиатимизда бор. Гегемонияга интилиш ва шовинистлик ҳам феълимизда йўқ эмас. Арабу афғон ва сизлар каби Шарқ халқларининг боши бирикмас экан, бундан биз (яъни руслар демокчи), инглиз ва америкаликлар фойдаланаверамиз. Энг муҳими, мана шу халқ орасидан ўт чиқиб, бир-бирларини еб, бунга имкон бермасликлари керак. Ўзаро англаша олмаган халқлар ётларнинг йўриғи билан юрмок мажбуриятида қоладилар...

Романда сиёсатга доир фалсафий мушоҳадалар ниҳоятда кўпдир. Роман-памфлет мутолааси жараёнида биринчи ўзбек разведкачиси Баҳром Иброҳимовнинг Афғонистонда олиб борган фаолияти кискача бўлса ҳам тилга олинади. Пули-Чархи қамоқхонасида саккиз йил сакланган Баҳром Иброҳимов ўз вақтида немис фашистларининг Марказий Осиё томон 2-фронт очиш лойиҳасини барбод этган. Хорижлик ўзбек ватандошларимиз бу жасоратли инсонни “қотил”, “хоин”, “совет жосуси” дея қоралашлари табиий ҳолдир. Аммо, шуни унутмаслик керакки, бу менинг шахсий фикрим, фашизм ва Гитлер каби ёвуз даҳо олиб борган урушни инсоният ҳеч қачон оқламайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, Баҳром Иброҳимовнинг Туркистон ҳудудинини ёвуз кучлардан асраш борасидаги жасоратини кадрлаш

лозим. Токиода фаолият олиб борган совет разведкачиси Рихард Зорге ҳақида ҳам қизиқарли лавҳалар ўрин олган.

Асарда ёзувчининг ўзи гувоҳ бўлган, сайёҳ сифатида борган Афғон уруши хотиралари ҳам ўрин олган. Бундан ташқари ҳокимият тепасига келган Михаил Горбачёвнинг Афғон уруши масаласидаги қарашлари ҳам батафсил бадиий тасвирда берилади. Толиблар Афғонистоннинг тўртинчи президентини ҳам укаси билан бирга дорга осадилар. Президентлардан Муҳаммад Довуд билан Ҳафизулла Амин отиб ўлдирилганди. Муҳаммад Тараки бўғиб ўлдирилган бўлса, Нажибулланинг бўйнига ўлим сиртмоғи тортилади.

Адиб Афғонистон саёҳатида Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва юқорида қайд этганимиз тўрт нафар президент қабрини зиёрат қилганини хотирлайди. Мазлум афғон халқи яна аросатда қолди. Деярли ўн йиллик уруш ҳали-бери тугамайдиганга ўхшарди. “Жоҳиллар бор экан, қотиллар қиличларини қайрайверади. Қотиллар яшар экан, қатллар давом этаверади. Некбин ақллар ожиз қолар экан, худбин ақллар ғалаба қозонаверади” – деб ёзади Нурали Қобул.

Роман-памфлетнинг дастлабки боблари Қирғизистонда ҳокимият тепасига келган президентлар ва бир-бирининг боши бирикмаган халқ ҳақида сўз юритилади. Жаҳонга машҳур адиб Чингиз Айтматов тавсияси билан математик олим, фан арбоби Асқар Акаевнинг Қирғизистон Республикасига президент бўлиб келиши хато бўлгани айтилади. Албатта, ҳаётда кузатганимиздек, шундай математиклар борки, икки карра икки тўрт бўлишини мендан бошқа ҳеч ким билмайди деган маънода кибру ҳавога бериладилар. Бойликка ўчлик, зикналик, манфаатпарастлик, хонимсеварлик каби қусурлар бўлиши мумкин. Бу тоифадаги кишилар давлатни бошқаришда нўноқлик қилишлари тарихда кўп бора кузатилган. Бунинг ёрқин мисоли сифатида буюк мунажжим Мирзо Улуғбек қисматини эслаш кифоя. У нафақат донишманд олим, балки тенги йўқ математик

бўлган. Салтанатни бошқаришга келганда баъзи хатоларга йўл қўйганини тарихдан яхши биламиз.

Адиб Нурали Қобулнинг Кремлда америкалик машҳур сиёсатчи Збигнев Бжезинский билан бўлган суҳбати эътиборимни тортди. Америкалик сиёсатшунос шундай дейди:

“ – Лекин, бизнинг барча президентларимиз Лев Толстой, Достоевский, Чеховларни ўқишган. Бироқ негадир сизларнинг раҳбарларингиз ўз ёзувчиларини ўқиганларига ишонмайман.

– Тўғри, асил, хос адабиётнинг ўқувчиси хос бўлади. Ҳақиқий адабиётни англамаган киши ҳеч қачон Толстой ёки Чеховни тушунмайди. Англамагани учун ўқишмайди. Бизнинг раҳбарлар ҳам ана шу тур ўқувчилар сирасига киришади”.

Бу суҳбат давомида “бизда чаласаводларни ҳокимиятга яқинлаштирмайдилар”, дейди сиёсатшунос. Дарҳақиқат, жамиятимизда оз бўлса-да чаласавод раҳбарлар учраб туради ва уларнинг баъзи аҳмокона тутуми кишиларниг гашига тегиши табиий ҳолдир. Чаласавод кишилар, шунингдек, баъзи авом одамларга Алишер Навоийдек мутафаккир шоир ёки Муҳаммад Мусо Ал Хоразмийдек даҳо математик, Абу Али Ибн Синодек жаҳон табобатининг етук олими керак эмас. Бу одамларга ҳеч ким ҳалақит бермаса, қорни тўқ, усти бут бўлса, тагида тулпори ва бир сандик пули бўлса бас, шунинг ўзи етади. Умрага бориб келишни, улови билан ермойга навбатда туришни, дабдабали тўйлар қилишни шараф деб биладилар. Иймони саломат кимсанинг самимий маслаҳатидан кўра, Қуръон тиловати учун пул оладиган манфаатпараст мулланинг сўзини юқори кўядилар. Чаласаводлар, шарафсизлар, иймонсизлар бор жойда донишмандлар хору зор, таъмагир амалдорлар эса иззат-ҳурматда бўладилар.

Нурали Қобул жаҳонга машҳур рус шоири Андрей Вознесенский билан дўстона муносабатда бўлган. Романда Андрей Вознесенский билан бўлган давомли суҳбатлар,

айникса, мамлакат раҳбари Никита Сергеевич Хрущёв Свердлов залидаги катта бир йиғинда шоирни таҳкирлагани, Россиядан чиқиб кетишини талаб қилгани ва бошқа зиддиятли воқеалар кенг қамровли тарзда ҳикоя қилинадик. китобсевар дўстларимиз бу саҳифаларни ўқиб зерикмайди, балки катта маънавий озуқа олади.

“Советлар деган қамоқхона давлатида кейинги юз йилликда ўша катта ва кичик шайтон руҳи ҳамда типидagi шайтонвачча раҳбарлар армияси вужудга келди. Улар бугун кичик шайтонга эргашиб собиқ устозларининг устига мағзава ағдариб турсалар-да, шайтоний ёвуз қалбларида ҳали ҳам катта шайтон яшайди. Сабаби, булар бошқаларнинг хунига зомин бўлиб, унинг етимхоналарида ўсиб-улғайдилар. Унинг замонасида қорнилари тўйиб, эғнига кийим битиб, аравакашу чўчкабоқар закоси билан давлату мамлакатларни йўналтира бошладилар. У буюк шайтон бўлмаганида, бу ёвуз шайтонваччалар униб ўсишмас ва бу қадар томир отишмас эдилар. Қай бир элу элат ичига ўрнашиб олган ўша шайтоний ёвузликдан халос бўлмас экан, у ҳеч қачон миллат сифатида шаклланмайди”.

Бу адолатпарвар шоир Андрей Вознесенскийнинг адиб Ёурали Қобулга айтган сўзлари... Дарҳақиқат, Иосиф Сталин вафотидан кейин вужудга келган баъзи катта-кичик раҳбарлар шайтоний васваса ва иллатлардан холи бўлмаганлар. Бугунги кунда ҳам баъзи шайтонсифат одамлар куллик, мутеълик, офаринбозлик ва кўзбўямачиликни касб қилиб олгани ҳеч кимга сир эмас. Токи орамизда чўчкабоқар, аравакаш савиясидаги одамлар бор экан, ўзлигини танийдиган миллат бўлиб камол топишимиз қийин кечади.

Ёзувчи асар охирида Чингиз Айтматов сўзини келтиради: “–Ҳокимиятнинг икки хил кўриниши бўлади. Биринчиси – халққа хизмат қилади, иккинчиси – истисносиз шахсий ва ўз тарафдорларининг манфаатларига хизмат қилади. Биринчиси – ниҳоятда теран масъулият, ҳалолик натижасида пайдо бўлса, иккинчиси – ўта худбинлик ва

ахлоқсизлик оқибатида вужудга келади”. Юкорида қайд
этганимиз, Афғонистон ҳукмдорлари халққа хизмат қилол-
мади. Турли сиёсий кучларнинг босими остида қолдилар ва
жувонмарг кетдилар. Бу фожиалар ер юзидаги барча
инсонларга сабоқ бўлиши лозим.

ТАҚДИР ТУЗОҒИДАН ҚОЧИБ ҚУТУЛОЛМАГАН ЁКИ СИНАЛГАНУ СИНАЛМАГАН ФАРИШТАЛАР

Инсоният яшаб қолмоғи учун мутлақо
ўзгача фикрламоғи лозим.
Альберт Эйнштейн

Дадил бир фикр, ақлли бирор гапни айтсангиз,
чаён чакқандек сапчиб шайтонлайдилар.
Сизни отмокқа ўқ, чопмокқа қилич излаб қоладилар.
Нурали Қобул

Синалмаган фариштадан синалган шайтон афзал.
Ота сўзи

“Ҳақиқат чексиз ва ниҳоясиздир, уни излашдан чарчаслик керак. Бу сўқмоқли йўлдан юриб адашиб кетсанг-да, барибир ҳаётингни шон-шуҳратга буркайдиган олижаноб ишдир. Шундай тўдалар борки, катта ёлгонларга кўр- кўрона ишониб яшайдилар, ҳаётнинг асл моҳиятини англаб етмайдилар, тагин сохта ҳақиқатларга бутун умрини бағишлайдилар. Бироқ, кейинчалик кўзи очилгач, афсус чекиб юришади: “Менинг умрим ёлгон, самарасиз умр экан”. Ҳақиқатга йўл очадиган бўлсак, у ҳолда қанчадан қанча фирибгарлар, товламачилар, қаллобларнинг яширин қиёфаси фош бўлади, косаси оқармай қолади, шармандаи шармисор бўладилар”.

(“Ҳақиқат тантанаси” сарлавҳали мақоламдан парча).

Ушбу фикрни давом эттирган ҳолда айтмоқчиманки, оқ ва қоранинг фарқига бормаган одам, ҳақиқат билан ёлгонни ажрата олмайди. Минг афсуслар бўлсинким, шўро даврида бутун бир авлод тарих дарслигидаги ёлгон маълумотларга ишониб улғайди, ўтмишга, ота-боболар кечмишига нисбатан нафрат руҳида тарбияланди.

1878 йилнинг 19 феввалида Оқ пошшо аскарлари Фарғонани истило этади. Шундай қилиб, шафқатсиз киргин,

тўкилган қонлар эвазига ташкил этилган Туркистон генерал губернаторлиги Чор Россиясининг вассалига айланади. *“Муҳтарам Ҳазрати Олийларига шуни маълум қиламан, бу туркий қавмлар қўзғолонларини шундай бостирдимки, уларни қатл қилишимда уларнинг хотинлари, аёллари, болалари ва невара-эвараларигача ўз кўзлари билан гувоҳ бўлишди. Бу ўлим қўрқувлари уларнинг генларигача ўтиб кетди... Бас, ишончингиз комил бўлсинки, энди бу турклар 200 - 250 йилгача сизга бош кўтара олмайдилар...”*, – деб ҳисобот беради Туркистон генерал губернатори Константин Петрович фон Кауфман.

Тошкентни босиб олган Черняев Швейцариялик Генрих Мозер билан суҳбатида унинг *“Туркистонликларни руслаштиришини қачон охирига етказасиз?”* деган саволига *“Маҳаллий аҳоли рус ароғи ва тамакисига ўрганиб бўлганидан кейин”*, – деб жавоб бергани ёки миссионер Ильминский ва Остроумов суҳбатидаги *“Биз буларни (туркистонликларни) қул қилиш учун келдик ва бунинг учун уларни чала мусулмон, чала ўрис, чала насроний қилишимиз керак...”*, – деган жумлалар ҳам тарихий манбалардан маълум.

Туркистонни босиб олишга жазм этган Оқ пошшо, яъни 36 йил ҳукмронлик қилган ота-бола Романовлар сулоласи даврида Россияда вазият қандай эди?

Адибнинг *“Синалган ва синалмаган фаришталар ёхуд Романовдан Рузвельту Распутиндан Путингача”*¹⁵ деб номланган роман-памфлетидан ана шу саволларга жавоб топа-миз. Роман-памфлетда Россия тарихида уч юз йил ҳукмронлик қилган Романовлар сулоласининг сўнгги авлоди Александр иккинчидан то Николай Романов давригача бўлган воқеа-ҳодисалар, яҳудий қонли Мария Александровна Бланк ва унинг ўғли Александр Ульянов кечмиши, шунингдек, АҚШ Президенти Теодор Рузвельт, Россия президенти Владимир Путиннинг сиёсат майдонига келиши, Николай Романов

¹⁵ Н.Қобул. Синалган ва синалмаган фаришталар ёхуд Романовдан Рузвельту Распутиндан Путингача. – Т.: Maʼrifat-bitiklari, 2021. – Б. 320.

саройида яшаб, бутун бир салтанатни жар ёқасига келтирган фирибгар руҳоний Валентин Распутиннинг қилмишқидирмишлари кенг қамровли тарзда ёритилади. Бундан ташқари, Муваққат ҳукумат давридаги тартибсизликлар ҳақида ҳам маълумотлар берилади.

Такрорий мулоҳазалар бўлиб қолмаслиги учун адибнинг Россия тарихида муҳим из қолдирган олим Дмитрий Менделеев, даҳо шоир Александр Сергеевич Пушкин ва Зокиржон Фурқат ҳаёти билан боғлиқ қизиқарли лавҳаларига эътиборингизни қаратмоқчимиз.

Роман-памфлетда симбиркслик Илья Николаевичнинг ўғли Александр Ульянов Петербургда улуғ ёзувчи Добролюбов вафотининг 25 йиллиги муносабати билан минг кишилик намоёиш ташкил этганлиги қайд этилади. Гарчанд, митингга рухсат берилмаган бўлса-да, кишилар қабристонга йўл олади. Кейинчалик Александр Ульянов томонидан “17-куни Петербургда” сарлавҳали варақа тарқатилади. Варақада Добролюбовнинг тобути Париждан Петербургга келтириляётганда анча таҳқирлангани қайд этилади. У дўстлари билан Петропавловск кўрғони томон кетаётганда ҳибсга олинади.

Доҳий Владимир Ульяновнинг акаси Александр ниҳоятда қобилиятли йигит бўлиб, кимё ва зоология фанидан аъло баҳога ўқигани учун иккита олтин медал билан тақдирланган. Жаҳонга машҳур кимёгар Дмитрий Менделеевнинг энг яқин шогирди бўлган Александр Ульянов олимнинг “Кимё асослари” қўлланмаси асосида уйда портловчи қуроллардан бири “динамит” тайёрлаганди ва бу ашёвий далилни тергов жараёнида тан олди. Алал-оқибат, Александр Учинчи буйруғи билан дорга осилади.

Дмитрий Менделеев ҳақида куёви, машҳур шоир Александр Блок “Бу сайёранинг одами эмас”, дея баҳо берганди. У кимёвий элементлар даврий жадвалини яратиб, илму фан ривожига катта ҳисса қўшганди. Ўша даврда ҳарбийлар ва денгизчилар учун тутунсиз порохни яратиш

вазифаси кўндаланг турарди. Шу мақсадда Дмитрий Менделеев Америкага саёҳат қилади. Дўкондан курол сотиб олади ва лабораторияда порох таркибини ўрганади. Шундай қилиб, олимнинг тавсияси билан Россияда тутунсиз порох пайдо бўлади. Дмитрий Менделеев кимёвий элементлар даврий жадвалини яратмаганида, физик олим Альберт Эйнштейн даҳшатли қирғин куроли – атом бомбасини яратмаган бўларди. Бу атом америкаликлар томонидан 1945 йилда Япониянинг Хиросима ва Нагасаки шаҳрига ташланади. Бу пайтга келиб Россияда бундай қирғин куроли бўлмаган. (Қанчалик ҳақиқатга яқин келади, буни билмадиму, Альберт Эйнштейннинг севгилиси Елена исмли рус жосус аёли атом лойиҳасини қўлга киритиб, Россияга жўнатганлиги ҳақидаги маълумотларни ўқиганмиз).

Чамадонсоз уста, беқиёс талантли ва ихтирочи олим Дмитрий Менделеев шогирди Александр Ульяновнинг ўлимидан афсус чекади. Агар Александр инкилобчи бўлмаганида таниқли олим бўлиб етишарди, деган экан Дмитрий Менделеев.

Роман-памфлетда машҳур рус шоири Александр Сергеевич Пушкин ҳақида ҳали биз билмаган, кизикарли, сир сақланган баъзи маълумотларни бадий тасвирлаш орқали китобсеварлар эътиборига ҳавола этилади.

Александр Сергеевич Пушкин Пётр Биринчи саройида қул бўлиб хизмат қилган асли африкалик кора танли киши Ганнибал авлодидан эканлиги ҳақида эшитганмиз. Царское Село лицейини битирган ёш Александр Пушкин 1817 йилда Ташқи ишлар вазирлигида таржимон бўлиб ишлайди. У жосуслик хизмати топшириғи билан икки йил Бессарабияда фаолият олиб боради. У ердан қайтиб келгач, “Сибир конларининг тагида” сарлавҳали қалтис шеър ёзади. Сенат майдонида кўзғолон кўтарган декабристлар Николай биринчининг фармони билан тўп оғзига кўйиб отилганди. Шу муносабат ёзилган шеър мазмунидан чор маъмурлари қаттиқ ташвишга тушади.

Александр Пушкин Москва гўзали Наталья Гончаровага уйлангач, рўзгор ташвиши боис яна пул зарур бўлади. Император Николай биринчига иш сўраб мактуб ёзади. Унга подшоҳ Пётр биринчи ҳақида асар ёзиш топширилади ва “титуляр советник” лавозими берилади. Бу билан кифояланмасдан, чор аскарларининг қонли истилочилик ҳаракатини мадҳ этувчи “Варшаванинг олинishiга” сарлавҳали шеър ёзади. Бу пайтга келиб Пушкин маддоҳ шоирга айланиб бўлган ва энг катта маош, яъни беш минг рубль оларди. Албатта, шоир вақтинчалик бўлса-да жосуслик хизматини бажарганлиги ва хонимсеварлик каби ахлоқсиз хатти-ҳаракатларини инкор этиб бўлмайди. Ниҳоят, Дантес билан дуэлга чиққан шоир қаттиқ яраланиб вафот этади. Аслида, Дантес номардлик қилади. Пушкин ҳавога қараб ўқ узгандан кейин қоида бўйича Дантес ҳам ҳавога қараб узиши керак эди. Манбалардан маълумки, шоир Лермонтов Пушкин вафоти муносабати билан “Шоирнинг ўлими” сарлавҳали шеър ёзганди. Пушкиннинг рафиқаси Наталья Гончарова Николай Романов саройидаги рақс базмида иштирок этишни қуш кўрган. Гўё Дантес шоир Пушкинни ўлдириш орқали Наталья Гончаровани императорга тортиқ этиши ва юқори мансабни кўзлаган, деган гаплар тарқалиб кетади. Аммо Лермонтов кейинчалик Наталья Гончарова билан учрашгач, шубҳалари хато эканини англайди. Наталья Гончарова оилапарвар аёл эканлиги аниқ бўлади. Яна бир маълумот шундан иборатки, Пушкин исломнинг муқаддас китоби “Қуръон” билан таниш бўлган ва оятлар таъсирида шеърлар ҳам ёзган.

Адиб Пушкинга бағишланган бобнинг охирида шундай фикр билдиради: “Улуғ ижодкор Александр Сергеевич Пушкин ҳам ер юзидаги барча боши юмалок, бути айрилар каби қаердадир ишлаши, маош олиб тирикчилик қилиши, бола-чақа боқиши керак эди. Бунинг учун сен ойлик бергувчи одам, тузум ва тизимга хизмат қилишинг керак бўлади. Акс ҳолда, асрлар давомида ота-бобонг қилган

тирикчиликлар — ер чопиб, молу ҳол бокишингга тўғри келади”.

Даҳо шоир тузум ва тақдир тақозоси билан юқорида қайд этганимиз юмушларни бажаришга мажбур бўлганини тўғри тушунмоқ лозим, деб ўйлаймиз.

Туркистонда худди Александр Сергеевич Пушкин каби тақдир тақозосига кўра, жосуслик хизматига ёлланган шоир Зокиржон Ҳолмуҳаммад ўғли Фуркат ҳам бор эди. Мақола-нинг бошида бежизга Константин Куропаткин, Николай Остроумов, Илминский каби шахсларнинг фикрларини келтирмадик. Сабаби шоир Фуркат яшаган даврда чор аскарлари Туркистонни тўп ва милтиқ кучи билан босиб олган эдилар. Фуркат “Туркестанские ведомости” газетасига шеър ва хабарлар бериб борган. Аниқроғи, шоир Фуркат рус миссионери Николай Остроумов назорати остида эди.

Адиб тўғри таъкидлаганидек, шоир жосуслик мақсадида Уйғуристонга юборилган. Сабаби, Чор Россияси Туркистондан кейин Уйғуристонни босиб олишни режалаштирган эди. Ўзбек мумтоз адабиётида ҳеч бир шоир Фуркатчалик дунё-нинг кўплаб давлатларига саёҳат қилмаган. Бу саёҳатлар ҳақида шеър ва мақолалар ёзган. Албатта, бу саёҳатлар фуркатшунос олимларимиз томонидан чуқур ўрганилган.

Адиб доҳий Иосиф Сталин Уйғуристон республикаси раҳбарларини Москвага чакириб, кейин учок (самолёт)ни Сибир осмонида портлатиб юборганини ёзади. Шунингдек, қатагон қилинган шоиру адибларни ёдга олади: “Кўйиб берсангиз каттарок суяк нари турсин, саркинди учун ҳозир ҳам одамкушлик қилмоққа тайёр ҳамкасбларимиз, маънавий қатагончилар борлигини айтмасак, ярим ҳақиқатни сўйлаган бўламиз”.

Роман-памфлетнинг охирида Николай Романовнинг тахтдан мосуво этилиши, Муваққат ҳукуматнинг тузилиши, қонли тўқнашувлар ҳикоя қилинади. Манбаларда қайд этилганидек, Муваққат ҳукумат Германияда кочиб юрган, немис “марка”си билан кун кечираётган “экстремист”,

“террорчи” кимсаларнинг Россияга қайтишига рухсат бергани катта хатолардан бири бўлган. Бу террорчиларнинг бошлиғи Владимир Ульянов эди.

Очиғини айтиш керак, бу асар мутлақо махфий ҳужжатлар асосида ёзилган бўлиб, баъзи русча манбалар асл ҳолида берилади. Шундай ҳақиқатлар борки, уларни китобсеварларга ошкор этмоққа журъат этолмадик.

Бошинг кўкка етса-да,
Ўздан кетиб тупурма.
Парча нонга тўярсан,
Турум тоғин ўпирма.

Селу дўлга ишониб,
Тоғ сойидек кўпирма.
Золим олдида кулу,
Фуқарога ўкирма.

Эл шилдир шўрва ичса,
Қаршисида кекирма.
Етим ҳақин ебон,
Кул ризқини чегирма.

Ҳақу ҳақиқат талаб,
Тўғри бошни эгирма.
Киран эшигинг ёпиб,
Бўрон каби уфурма.

Туфурган юзга бокма,
Боқар юзга туфурма.

“Нурали Қобул ўзбегимнинг Толстойи, Маркеси ва Чингиз Айтматовидир!...”, – деб ёзади Шамсиддин Садойи.

Ҳақиқатпарвар, ватансевар, жасоратли адиб Нурали Қобул ижоди ва асарлари ҳақида ҳали кўп бора суҳбатлашамиз. Саломат бўлинг!

ЛАҲАД ЁҚАСИДАН УМИД ҚИЛГАН ПОДШО ЁХУД САЛТАНАТНИ ЕМИРГАН ХОИНУ ҚАСОСКОРЛАР...

Кўз очиб кўрганимиз ватан шоҳу гадога баробар киндик кони томган тупрокдир. Бу тупрокнинг баҳосини дунёнинг бойлиги билан ўлчаб бўлмайди. Шул боисдан ҳам қайсидир шоир айтгандек, ватандин яхши ёр ўлмас. Афсуски, оёк остидаги муқаддас тупрокка ва вужудига она сути билан кирган тузлукка тупурадиган кимсалар оз эмас. Тарих солномасида хорижга қочиб ўтган, сиёсий бошпана олган, жарақ-жарақ ақчалар эвазига ватан шаънини лойга қорган сотқинлар ҳақидаги билгилар истаганча топилади. Кўпинча улар демократ, инкилобчи киёфасида юртга қайтади. Бир гуруҳ олифтою, билағонлар уларни шону шарафга буркайдилар. Аммо, эшаги лойдан ўтган “ватан савдогар”лари халқни ҳукуматга бўлган норозилигини уйғотиб бўлган, нафрат оловига ёғ сепиб кўйган бўладилар. Ҳукумат деб аталмиш иморатнинг устунига болта урган, фаришта бўлиб кўринган арбоблар, хонимлар ва бир томондан хориждан “халқпарвар” бўлиб қайтган сотқин кимсалар бутун мамлакатни боши берк кўчага олиб кирадилар, ақча сарфлаган кўзга кўринмас хорижий корчалонлар эса шошилиш равишда маҳаллий махфиячи шерикларини тўплаб мансаб курсисига жойлаштирадилар.

Аросатда қолган халқ ва салтанат жиловини кимларгадир бериб кўйган “карвонбоши” оладиган жазосини олади. Ҳукумат эса хорижий корчалонларнинг вассалига айланиб қолиши мумкин. Гап XX аср бошларида Россия тарихида 23 йил ҳукмронлик қилган Николай Романов салтанатининг инқироzi ҳақида кетмоқда. Бу кечмишни моҳирлик билан тасвирлаган ва сиёсатнинг “нозик нукта”ларини яхши билган Нурали Қобулнинг истеъдоди ва кўркмас юраги, ақлу закосига қойил қолмай иложимиз йўқ. Салкам 124 йиллик Туркистоннинг тарихи Россияда бўлиб ўтган тарихий жараёнлар, сиёсий эврилишлар билан боғлиқдир.

Адиб навбатдаги роман-памфлетларининг V жилди бўлган “Оқ пошшонинг қора туни ёхуд қандай ҳукумат — шундай мухолифат”¹⁶ деб номланган асарини айнан донгдор рус подшоси Николай Романовнинг сўнгги кечмишларидан бошлайди. Мана шу кечмиш орқали Россия тарихида ўчмас из қолдирган “Улуғ октябрь инқилоби” ёки давлат тўнтаришининг ижрочилари ҳақидаги ҳақиқатларни бадиий тасвирлар орқали айтишга жазм этади. Инқилобчи Владимир Ульяновнинг хориждаги фаолияти ва бошқа жиҳатларини давр ҳужжатлари асосида ойдинлаштиради.

Адиб ўз даврида замондошлари каби бепоён Россиянинг кўплаб шаҳару кишлоқларини кезиб чиққан, дўстлар орттирган. Рус маиший ҳаётини, қолаверса, Кремль муҳитини ўз кўзи билан кўрган ва пухта биладиган адиб. Тарихчи мутахассис сифатида кўплаб махфий ҳужжатлар, солнома-лар, таниқли шахсларнинг бизга номаълум сирли ҳаётини ўрганиб чиққанлиги боис бу романни ёзишда унчалик қийналмаган кўринади. Рус тилида ёзилган баъзи мактуб ёки ҳужжатни ўз ҳолича беради. Шунингдек, касб-корга ёки сиёсатга оид русча атамаларнинг баъзиларини аслида қолдиради. Балки, шунинг учун ҳам тирноқ орасидан кир қидирувчи баъзи танқидчилар адибни она тилимизга нисбатан “хурматсизлик” қилган дея айблашларидан чўчимайди. Бу роман-памфлетнинг яратилиши ва сўз қўллаш меъёри ҳамда муҳитни жонлироқ ҳис қилишлари учун шундай йўл тутган бўлиши эҳтимолидан узоқ эмас. Роман-памфлет жанрининг ички қонуниятларидан бири жамият, тузум, шахслар ва воқеа-ҳодисаларга ҳолисона, танқидий муносабат билдиришдир.

Бир неча ойлардан буён пойтахтдан узоқда юрган Император Николай Романов давлат тўнтариши юз бергани ва унинг оиласи қамоққа олинаётганидан хабар топади. Александровск саройига етиб келгач, ўз ихтиёри билан

¹⁶ Н.Қобул. Оқ пошшонинг қора туни ёхуд қандай ҳукумат — шундай мухолифат. — Т.: Ma'rifat-bitiklari, 2021. — Б. 350.

тахтдан воз кечади. Муваккат ҳукумат адлия вазири Александр Керенскийга Царское селода яшаётган Романовлар оиласига Англия қироли Георг бешинчи тахтдан мосуво бўлгани учун ҳамдардлик билдиргани ва махсус топширик билан Мурманск орқали Буюк Британияга жўнатиш вазифаси юкланган бўлса-да, бу иш орқага сурилади.

Большевикларнинг февраль тўнтариши туфайли Петроградда огир вазият ҳукм суларди. Адиб сўзлари билан айтганда, “сўқокдаги халқ нон қайғусида, уни шу кўйга солганлар жон қайғусида эди”. Ниҳоят, немис разведкаси битта сўргичланган вагон ажратиб 20 йил чет элда юрган, немис маркаси билан кун кечирган Владимир Ульянов – Ленинни Россияга жўнатади. Жўнаш олдидан немис социалисти Робертс Гриммнинг Россияда қандай сиёсат олиб бориши хусусидаги саволига шундай жавоб беради: “Биз, бойларда неки мулк бўлса, уни олиб камбағалларга берамиз. Ана шунинг ўзи буюк бир инкилобдир ва бу инкилобни бутун жаҳонга ёямиз”.

Қалмоқ қиёфали, тили чучук Владимир Ульянов немис разведкасидан хотини Инесса Армандга алоҳида хона ажратишни, уни ўзи билан олиб кетишини айтади ва илтимос қондирилади. Умуман олганда, Питердаги инкилоб ва Лениннинг соғ-саломат етиб бориши учун тўрт юз миллион марка сарфланиши режалаштирилади. Шу ўринда икки муҳим жиҳатни қайд этмоқчиман. Биз тарих фанидан ўрганган большевиклар инкилоби аслида “немис маркаси” орқали амалга оширилгани ва қочоқ, чор ҳукумати душмани ҳисобланган Владимир Ульянов айнан шу йўл билан ҳокимият тепасига келганидир.

Иккинчиси, немис социалисти Инесса Армандга уйлани ва ундан фарзанди борлиги сир тутиларди. Қайта қуриш даврида бу сир Россия матбуотида ошкор этилганди. Холбуки, тарих дарслигида педагог, инкилобчи Надежда Крупскаянинг исми-шарифи айтиларди ҳалос. Бу аёлдан унинг фарзанди бўлмаган.

Шўро Иттифоки даврида бошқа миллат вакиллари сиёсий “карьер” ва амал пиллапоясига кўтарилиш учун рус аёлига уйланганлар. Худди шундай Владимир Ульянов иккинчи хотини немис аёлига уйлани тасодиф эмасди. Яна бир ташвишланарли ҳолат шундаки, большевиклар инқилоби даврида давлат идораларига, нуфузли лавозимларга яҳудий миллатига мансуб кишиларнинг жойлаштирилишидир... Хулласи калом, большевиклар ҳукумати – рус халқи орзу қилган ҳукумат эмасди.

“Масонлар, мафия доимо ўзини кўрсатмай, панада туриб ишни хуфя битиради. Ўзи президент, бош вазир, вазир бўла олмаслиги учун ҳаммомда ўтириб виски ёки коньягини ичиб, қизил балиқни еганча президент, бош вазир ва министрларни ясайди. Уларни ўша жойга жойлаштириш учун барча сарф-ҳаражатни кўтаради. Сўнгра садоқатли қодири орқали бу маблағни бир неча баробар қилиб, ундириб олади. Халқ қаршисига чиқарилган бу кўғирчоқ ва хўрозқандлар пуштипаноҳларига хизматда камдан-кам қусурга йўл қўядилар. Акс ҳолда, Жон Кеннеди, Улоф Пальме, Индира Ганди ва ўғли Ражив Ганди каби ўққа учиб кетаверади. Ёки сиёсат ахлатхонасига улоқтирилади”, – дея фикр билдиради Нурали Қобул.

Роман-памфлетда инқилобнинг молиявий кўмакчиси ҳудий Александр Парвус исми-шарифи тилга олинади. Парвус Ленин ва Троцкийга инқилоб ғоясини берган шахс. Ленин танасида ярим яҳудий қони оқиб турган кашшок ва қочоқ одам бўлса, яҳудий Троцкий (Лейба Давидович Бронштейн) эса бадавлат даҳо бўлганлиги айтилади. Александр Керенскийнинг анча уринишларига қарамай, Николай Романовлар оиласи учун сиёсий бошпана топиш истаги барбод бўлади. Англия қироли Георг, Дания қироли Христиан, Грек қироли Константин, Испания қироли Альфонс бу илтимосларни рад этади.

Александр Керенский инқилобчи Лениннинг ҳамюрти бўлиб, Симбирск ўлкасидан эди. Унга Муваққат ҳукуматнинг

бош вазири лавозими берилади. Аммо у Чор Россияси армиясини шакллантириш ва исёнчиларни бостиришда нўноқлик қилади. Оқибатда поракандаликдан фойдаланган большевиклар галаба қозонади. Александр Керенский ноиложликдан, исёнчилар қўлига тушиб қолмаслиги учун Император Николай Романов ҳамда хотини малика Александра Фёдоровнани Тоболск вилоятига юборади... Тоболскдаги халқ норозилиги билан боғлиқ манзара ниҳоятда кескин ва изтиробли ҳолатда тасвирланади.

Муваққат ҳукумат ағдарилгач, Александр Керенский қочиб кечади. У Ленинни ватан, халқ хоини сифатида қамоққа олишни буюрганди, аммо бу амалга ошмай қолади.

Кейинги саҳифаларда Романовлар оиласининг тушкун ҳолатлари, Питердаги давлат тўнтариши воқеалари акс эттириладики, адибнинг бадиий маҳорати, истеъдоди яккол кўзга ташланади. Уч юз ўттиз тўрт йил ҳукмронлик қилган Чор империясининг меросхўри Николай Романов оиласи билан Екатеринбургга кўчирилади. Улар Ипатъев уйида жойлашади. Ипатъев уйи коменданти Юровский уларни қамоқ уйида сақлайди. Оқ пошшони отувга ҳукм қилишга Александр Сергеевич Пушкиннинг набираси Троцкий фатво берганди. Эрталаб аввалига подшо оиласи аъзолари рисоладагидек кийинтирилади. Уй коменданти Юровский томонидан суратга олинади ва ҳукмнома ўқиб эшиттиради. Шу онда ўқ овозидан барчаси жон таслим қилади. Николай Романовни большевиклар малайи Юровскийнинг ўзи отади. Владимир Ульянов оқ подшо томонидан дорга осиб ўлдирилган акаси Александр Ульянов учун қасос олади.

Адиб инқилобчи Владимир Ульяновнинг ҳокимият тепасига келиш жараёнларини фош этади ва асл ҳақиқатни тарихий ҳужжатлар асосида ошкор қилади. Совет давлати қандай бунёд бўлгани ва бу ҳукуматни тузишда иштирок этган доҳийлару, инқилоб раҳнамолари аслида ким бўлганини ойдинлаштиради.

Туз-насиба, тақдир тақозоси билан адиб XX аср охирларида бир ой Екатеринбургда бўлади ва Николай Романовлар яшаган уйни зиёрат этади. Айтиш лозимки, Николай Романов авлодларининг хориждаги ҳаёти ҳақида ҳам маълумот беради. Шунингдек, Борис Николаевич Ельцин Свердловск вилояти партия кўмитасининг биринчи котиби бўлганида Ипатъев уйини буздиргани ва кейинчалик омад кулиб боқиб, Россия Федерацияси Президенти бўлганида ушбу уйни губернатор Эдуард Россель билан биргаликда қайта тиклаб, гуноҳини ювганлигини қайд этади.

Адиб романда ибратомуз фикрлар, ҳикматли сўзлар ва шеърлардан намуналар беради. Улардан баъзиларини эътиборингизга ҳавола этамиз:

“Ҳар замону макон, даври давра, режиму тузумларда илғор фикрли, ўзини барчадан ақлли ва доно санатган қора гуруҳдан олдинда юрган ва юксакда турган, камолга эришган шахсиятлардан от ўғрисию ит ўғриси ясалган”.

“Зотан адолат туйғуси Ватан ва миллат туйғусидан устундир. Ақли адолатдан айро тушган киши ҳеч қачон асл ватанпарвар ва улуссевар бўла олмайдилар”.

“Итни ўлдирганга судратадилар”.

“Қон билан олинган тупроқ долларга сотилмайди”.

Тулпоринг ўзгани замон,
Олқиш айтар сўзи йўқ.
Ўндан тўққизи душман,
Дўст деганнинг ўзи йўқ.

Юлдуз каби порласанг,
Кўражак бир кўзи йўқ.
Қадамлар сийрак тортар,
Суфранинг тот-тузи йўқ.

Соясидан хуркканнинг,
Қолажак бир изи йўқ.
Қаҳратонда қор бермас,
Сўнг баҳору ёзи йўқ.

Чорчўпда кияр тўннинг,
Астар-авра, бўзи йўқ.
Ҳаққа етган инсоннинг
Ҳақдан ўзга Ўзи йўқ.

Нурали Қобул ўзбек адабиётида роман-памфлет жанрини юксак поғонага кўтарди. Жаҳон миқёсида қизиқиш билан ўқиладиган мазкур асарлар ҳар бир китобсевар қалбини нурлантиради, олий адолатга бўлган ишончини мустаҳкамлайди.

Худо, Ватан, Ҳақиқатга бўлган эътиқод барчангизга хайрли бўлсин!

ОЙ ЁРУҒИДА ҚАШҚИРДЕК УВВОС ТОРТГАН ДОҲИЙ ЁХУД ҚИЗИЛ БАЙРОҚЛИ ИНҚИЛОБ ФОЖИАСИ...

Адабиётнинг асл вазифаси бадиий асарларда ҳаққоний ҳаётни акс эттириш, кишилар қалбида олий адолатга бўлган ишончни уйғота билишдир. Буни шафқатсиз “реализм” дейдилар. Кейинги йилларда адибимиз Нурали Қобул роман-памфлетларининг 12 та китоби тайёр бўлганидан хабар топган эдик. Шафқатсиз реализмдан иборат бундай асарлар туркуми янада давом этиши эҳтимоли бор. Етмиш беш ёш остонасида турган адибимизнинг баракали ижод қила олишини ҳайратомуз жасорат дейиш мумкин. Агар эътибор қилган бўлсангиз, роман-памфлетларда ўта даражада ақлли, ўқимишли китобсеварлар ҳазм қилиши жуда оғир бўлган лавҳалар анчагина. Назаримизда, оз бўлса-да Нурали Қобул даражасида фикрлай оладиган шахслар бўлиши мумкин, аммо, адибимиз даражасида ёза биладиган ноёб иқтидор эгасини бугунги кунда ҳали учратганимиз йўқ. Бу билан замонавий ўзбек адабиётида ўзига хос обрў-эътиборга эга феномен адибларимизнинг Ватан ва халқ олдидаги улуг хизматларини инкор этмоқчи эмасман. Уларнинг ўзбек адабиётида ўз ўрни ва китобсевар мухлислари борлигидан увонаман.

Адибимиз Нурали Қобул асарлари ҳақида туркум мақолалар ёзишим тасодиф. Дастлабки мақоладан сўнг мухлислар битикларни давом эттириш таклифини билдирганидан сўнг, ушбу мажбуриятда қолдим. Аслини олганда, катта адабиётшунос эмасман ва фикрларим ўзбек адабий танкидчилигида аҳамият касб этмаслиги мумкин. Ўз даражам ва қаламимнинг имкони қадар битикларни ҳавола этарканман, баъзида қусурлар бўлиши табиий ҳолдир.

* * *

Йигирманчи асрнинг бошларида, аниқроғи, 1917 йилда “немис маркаси” ҳисобидан Петроградда амалга оширилган

давлат тўнтариши ва қатлларни оклаш учун “инкилоб курбонсиз бўлмайди” дея ёлгон сиёсий тус берилди. Бу инкилобни кимлар амалга оширди? Оддий ишчи-деҳқонлардан иборат рус халқими ёки ғарбдан юборилган соткинлару кочокларми?

Инкилоб раҳнамоси Владимир Улянов 20 йил хорижда юрганлиги аниқ эди ва уни рус халқ танирмиди? Нега у “Ҳокимият ишчи-деҳқонларники” деган ғояларни айтишдан чарчамади? Нега у инкилоб даврида бойлар, рухонийлар, баъзи зиёлилар қатлами ва бошқа табақа вакиллари “инкилоб душмани” дея қирғин қилишга буйруқ берди? (Бу ҳақидаги ҳужжатлар мустақиллик йилларида “Шарк юлдузи” ва “Жаҳон адабиёти” журналарида эълон қилинган эди).

Совет даврида турли қардош халқлар ўз тарихини айнан “инкилоб” давридан бошлар эди ва бу инкилоб халқларга чинакам озодлик олиб келгани айтиларди. Аслида шундай-миди?

Мана шундай катта ёлгонларни “фош” этишга журъат этган жасоратли ёзувчи Нурали Қобулнинг навбатдаги асари ҳақида сўз юритмоқчимиз.

Адиб Нурали Қобул қаламига мансуб роман-памфлетнинг VI жилди “Дордан қочган даҳолар”¹⁷ дея номланган. Романнинг дастлабки бобларида дохий Ленин ва унинг оиласи Петрограддан Москвага кўчирилиши воқеалари тасвирланади. Хотинлари Надежда Крупская ва Инесса Армандларга ҳам Кремль яқинида яшаши учун хоналар ажратилади.

Биринчи хотини Надежда бор йўғи Карл Маркснинг “Капитал” асарини ўқиган, касби хонадон мураббияси, тухум қовуриш, қуймоқ пиширишни билмайдиган, фарзанд кўришдан воз кечган, борингки, Фёдор Достоевский асарларини чоп этишни тақиклаган инкилоб тарафдори бўлгани ҳолда кундоши ота-онаси француз актёрлари бўлган,

¹⁷ Н.Қобул. Дордан қочган даҳолар. – Т.: Maʼrifat-bitiklari, 2021. – Б. 320.

соҳибжамол Инесса Арманд билан бирга сабр-тоқат билан яшаши, унинг изтироблари, муҳаббат кечмиши китобсеварни бефарқ қолдирмайди. Ёшлигидан етим қолган Инесса аслида ака-ука Александр ва Владимир Арманддан беш нафар фарзанд кўриб, ундан кейин Владимир Ульяновга учинчи хотин бўлиб турмушга чиқади. Доҳий Надежда билан Шушенское сургунида никоҳдан ўтган бўлса, француз гўзали Инесса билан Парижда танишган эди. Бу хоним кейинги пайтларда “безедка” касалига чалингани боис тобора гўзаллигини йўқотиб борарди. Ленин бу аёлдан икки нафар фарзанд кўрганлиги қайд этилади. Қизик, Париж фоҳишахонасидан “сифлис” касалини юқтирган Владимир Ульянов қандай қилиб Инесса Армандга илакишиб қолди... Балким, бу ахлоқсизликни яхши билган, маблағ билан таъминлаб турган яҳудий маҳфиясига айнан шундай севги эркинлигига дучор бўлган, устамон сиёсатчи керак бўлгандир? Инкилоб раҳнамолари шундай катта ваколатга эга бўлганки, исталган хоним билан ўйнаш тутиши, исталган одамни душман сифатида отиб ташлаши ва бошқа хунрезликлар қилиши мумкин эди... Бунга мисол тариқасида Лениннинг сафдоши Сталин Жугашвили вазият тўғри келганда Сергей Аллилуевнинг қизи Надеждани ҳам тап ортмасдан зўрлайди. Бундай қабихликлар киши нафратини оширади....

... Москвадаги вазият жуда огир, фожиали кечади. Адиб Лениннинг кундалик ҳаётини шундай тасвирлайди: “Жойлардан шундай қатли омлар ҳақида узлуксиз хабарлар келмоқда. Бундай даҳшатли фармонларни Романовлар ҳам бермаган. У бу қирғинларни революция қурбонсиз бўлмайди дея оклайди”.

Ҳокимият тепасига келган баъзи амалдорлар ўзларининг асл келиб чиқиши, миллати, таржимаи ҳолларини “сохта”лаштирган ҳолда фаолият юритишган, том маънода туб жой миллат вакили, ялангоёқ, большевик қилиб кўрсатишган (Бундай кўзбўямачилик Ўзбекистонда ҳам

кузатилган). Акс ҳолда, сиёсат қўйган талабга тўғри келмаса, улар кечирилмайди. Бунга мисол тариқасида Троцкийнинг асл исми шарифи Лейба Давидович Бронштейн яҳудий миллатига мансуб бўлганлигини эслаш кифоя.

Владимир Уляновнинг отаси Илья Николаевич қалмоқлардан эди. Ота- боболари Султон Муҳаммад Ўзбекхон даврида исломни қабул қилмаганлари учун қалмоқ номини олган. Исломни қабул қилганлар ўзбек дея аталди ва улар Ўзбек улуси таркибига кирганлар. Илья Николаевнинг қалмоқ ота-боболари мўғуллар қаби буддага сиғинишган. Кейинчалик Куликово жангидан сўнг насронийликни қабул қилганлар. Владимир Уляновнинг онаси Мария Александровна Бланк маълум муддат Император Николай Романовнинг фрейлинаси (оксочи) бўлган.

Инесса Арманд хоним инқилобчи доҳий Ленин билан мулоқот қилар экан, Россияда яҳудийлар ҳокимиятни эгаллашга уринаётганидан ташвиш билдиради. Бунга жавобан Ленин шундай дейди: “Дунё бўйича катта капитал қўлларида экан, улар ҳеч қачон катта ҳокимият даъвосидан воз кечмайдилар. Ўзлари ҳокимиятни қўлга кирита олмасаларда одамларни у ерга қўйиш тараддудида бўладилар ва бу йўлда шайтоннинг-да ақлига келмас усулларни ўйлаб топадилар”.

Роман мутолааси жараёнида адибнинг яна бир муҳим фикрига дуч келдим: “Бир замонлар қамоқхоналарни тўлдирган, сургуну каторгаларни обод қилган, тап тортмай қароқчилик қилгану эмиграцияда юрган, дордан қочган даҳолар энди Москва Кремлини забту банд этишган эди”.

Ленин ва Троцкийни эътиборга олмаганда қолганлари дордан қочган, чўчкабоқар, этикдўз, аравакаш даражасида фикрлайдиган, маълумоти йўқ, ўғрию қароқчидан иборат даҳолар эди. Сталин, Калинин, Будёний, Каменев, Свердлов ва бошқалар. Улар мамлакатда юз берган очарчилик, қимматчилик, галаёнларга қарши чора кўра билмадилар. Барча айбларни бойлар, руҳонийлар, зиёлиларга тўнкаб.

камоққа олиш, судсиз отиш ва сургун қилишларга бош-қош бўлдилар. Бунинг оқибатида куни ўтмай қолган аёллар орасида фоҳишаликнинг кўпайиб кетиши фожиали эди.

Лениннинг энг катта рақиби яҳудий конли Троцкий – Лейба Давидович Бронштейн эди. Троцкий зимдан сафдоши Ленинни сиёсий сахнадан суриб ташлашга уринади. У тез орада мамлакат ҳарбий ва денгиз ишлари бўйича халқ комиссари лавозимини эгаллайди. Осетин миллатига мансуб Иосиф Жугашвилининг кимлиги олдиндан маълум. 1906 йилдаёқ Сочи йўналишида кетаётган ҳарбий яхтадан ярим тонна олтину кумушни гумдон қилган қароқчилар бошлиғи. Унга ҳам инқилоб пайтида фавқулодда халқ комиссари лавозими берилган эди. Ўзбилармон, ўжар Сталин одатдагидек Троцкийнинг топшириқларига бўйсунмайди. Тахт учун талашаётган “учбурчак” юзага келганди. Бу Ленин, Троцкий ва Сталин. Улар орасида Феликс Эдмундович Дзержинскийдек бешафқат арбоб ҳам бор.

Бундан ташқари Муваққат ҳукумат даврида ва кейинроқ инқилоб пайтида йўлбошчилар ишончини қозонган жаллод, қонхўр Борис Савинков ҳақида берилган маълумотлар гоят қизиқарлидир. У ҳокимият тепасига келиш учун Ленин ва Троцкийга суиқасд уюштиришни режалаштиради. Бунинг учун француз элчисидан молиявий кўмак олиб туради.

Роман мутолааси жараёнида шуни англаш мумкинки, ҳеч бир арбоб йўқки, Лениннинг тахтига кўз олайтирмаган бўлсин. Ҳеч бир арбоб йўқки, бундай разиллик учун хорижий қорчалонлардан кўмак олмаган бўлсин. Асарда февраль тўнтаришидан сўнг чет эллик “исковуч”ларнинг фаоллиги ошганини кўриш мумкин.

Троцкий шакллантирган ҳарбий комиссарларнинг 43 нафар аъзосидан 34 нафари яҳудий бўлиб чиқади. Улар орасида руслар умуман йўқ. Бу рўйхатни кўрган Лениннинг хасталиги зўраяди. Кейинги пайтларда даҳшатли воқеалардан ўзига келолмаётган Ленин бош оғриғи, тутқанок касалини орттиради.

Мамлакатда болға ва сандон тасвири туширилган кизил юлдузли большевиклар байроғига карши ўларок оқ байрокли оқ гвардиячилар кўшини пайдо бўлади. Уларнинг йўлбошчилари Генерал Корнилов, Антон Деникин ва Александр Колчаклардир. Айниқса, Александр Колчак дунёга машхур саркарда бўлиб, Николай Романовлар хазинаси унинг ихтиёрида эди. Бундай каршилик ҳаракатларини ўз кўзи билан кўргандек моҳирлик билан тасвирлаган адибнинг сеҳрли қалами китобсеварни ҳайратга солиши бежиз эмас. Бунинг учун истеъдоднинг ўзи камлик килади. Катта юрак, сабр-тоқат ва тенгсиз ақлу заковат керак.

Яқин йилларда Ленинга суиқасд уюштиришда айбланган кўзи ожиз Фанни Каплан ҳақида чумчукнинг тилидек келадиган маълумотдан бошқа нарса билмас эдик. Романда қайд этиладики, Фанни Каплан асли украиналик, кўзи ожиз, ярим кар, суюқоёқ яҳудий аёл. Америкада истикомат қилган. У доҳийнинг кардоши, Қримда яшаётган Дмитрий Ильич Ульяновнинг бошини айлантирган эди.

Доҳийга икки марта суиқасд уюштирилади. Биринчисида омон қолган бўлса, иккинчисида жароҳатланади. Аслида Михельсон заводидан чикиб машинага минмокчи бўлган Ленинга ўк узган Фанни Каплан эди. Уни бу ишга даъват этган кардоши Дмитрий Ульянов бўлиб чиқади. Бу суиқасдни Троцкийнинг айгокчилари уюштирган деган тахминлар йўқ эмасди.

Албатта, шифокорлар доҳий танасидаги захарланган ўқни олишади. “Лениннинг аждодлари ва келиб чиқиши ҳақида гапириш ҳамда ёзиш тақиқланиб, доҳийнинг факат рус миллатига мансублиги онгларга кўрғошин каби куйилиб келинганидек, унинг касаллигию ўлими ҳақида ҳам Сталин берган таълимот асосида ва ёзиларди” деб ёзади адиб. Асарда маълум бўладики, Ленин 1902 йили Париж фоҳишасидан орттирилган сифилис касали туфайли 1924 йил 21 январда вафот этган.

Бундан кейинги воқеалар ниҳояда аянчли тус олади. Инқилобчи Надежда Крупская умр йўлдоши Лениндан Инесса Армандни пойтахтдан узоқлаштиришни талаб қилади. Кавказга даволанишга жўнатилган Инесса йўлда омонат жонни эгасига топширади.

Доҳийнинг касали кундан кунга зўрайиб борарди: “Бир деҳқоннинг хатаси Ленин турган уйга жуда яқин бўлиб, кечкурунлари аскарларга сотиш учун сут-қатик олиб бораркан ва кеч қолса, ётиб қоларкан. Унинг ҳикоясига кўра ярим тунда атрофдан бўрининг увиллагани эшитилибди.

Овоз уй томондан келармиш. Солдатлар винтовкаларини кўтарганча чопишибди. Бўрилар уйга ҳужум қилган деб ўйлашибди. Етиб келиб карашса, биринчи қаватдаги айвонда англиялик дўстлари совға қилган креслода ўтирган Ленин кўзини юмиб тўлишаётган ойга қараб иягини кўтариб қашқир каби увлаётган эмиш”.

Бу, албатта, рус манбаларидан олинган ҳаққоний воқеалардан бири. Жаҳонга инқилобни ёямиз, деган доҳийнинг фожиали қисмати аянчли якун топади.

Пролетар доҳийси Карл Маркс “Капитал” асарини яратиб, дунёни бошқа ўзанга, яъни хатарли йўлга бошлаганини сезади. Шу боисдан ҳам ўлими олдидан “Бутун дунё пролетарлари, мени кечиринглар” дея тавба-тазарру қилганди. Бу иқрорномани билмаган ҳолда жаҳон инқилобини амалга оширишга уринган Ленин ҳам уй қамоғида афсус, надомат ва пушаймонлик билан кўз юмади.

Асарда Ленин ва унинг сафдошлари ўз даврида давлатнинг беҳисоб бойликлари ёки хориждан юборилган маблағларни Россиядан ташқаридаги банкларда сақлашганлиги маълум қилинади. Масалан, доҳий Ленин 75 миллион швецария франкини хориж банкида сақлаган. Император Николай Романовнинг олтинлари Япония банкида қўним топган.

Одатдагидек, асарда берилган фалсафий шеърлар кечмиш тарих ва хатолардан сабоқ олишга ундайди. Улардан бирини эътиборингизга ҳавола этамиз:

Тепаси ўйиқ элни,
Ўз ҳолича ўйлатманг.
Қашшоқ юртда машшоқ кўп,
Дардларини куйлатманг.

Аҳли қалблар салимдир,
Мотамларни тўйлатманг.
Адолат ҳамирини,
Абдолларга ийлатманг.

Арғумок, тулпорларни,
Пачакилаб тойлатманг.
Тўкни тўйдириб бўлмас,
Ёрилгунча бийлатманг.

Каззобдан даҳо ясаб,
Нутқу ваъзлар сўйлатманг.
Тентакларга тил бериб,
Сулоласин сийлатманг.

Насли насаб, акрабо,
Сурувини қийлатманг.
Товону тобон маълум,
Пишанг бериб бўйлатманг.

Ўзин билмас ўпкани,
Мақтовларга чийлатманг.
Дордан қочган даллини,
Юлдуз санаб ойлатманг.

Байроқ ҳилпирар ерга,
Пайтавани бойлатманг...

Дунёвий фикрлайдиган, адолатга содиқ, халқ дарди билан яшаётган, бағри кенг устоз адибимиз Нурали Қобул ижоди ва асарлари минглаб мухлислар кўзи ўнгида йўлчи юлдуз бўлиб йўлларини ёритгай!

СУПЕРЖОСУСЛАР ФИТНАСИ ЁХУД ҚОНГА БОТИРИЛГАН ТУРКИСТОН...

Инсон бу ёруғ дунёга келар экан, ўзлигини англамоқ учун энг аввало, фикр тарбиясига эга бўлиши керак. Фикр тарбияси бўлмаган жойда кишилар этикдўз, аравакаш ёки чўпон даражасида фикрлаб, асл ҳақиқат ва асл ватан туйғусини англамай ўтиб кетадилар. Биз истаймизми ёки йўқми мобо-до халқ атайин авомлаштирилса, олимлару, донишмандлар миллат ойдинлари хору зор килинса, масхарабоз, отарчи, раққоса, чаласавод кишилардан кўлбола депутату амалдор ясалса, бундан ортиқ фожиа бўлмаса керак.

Китоб ўқиб, ўзлигини англамаган кимса бора-бора чаласаводга айланади. Баъзи жойларда маънавий “манкурт”лик илдиз отаётган, жамиятни емираётган бир пайтда Нурали Қобулдай жасоратли адибнинг ўз асарлари билан адолат гоёсини тараннум этиб, курашаётгани фавқулодда ноёб ҳодисадир.

Биз яхши биламизки, ўтмишда подшолар ҳар қандай етук шахсларни маҳв этиш, халқлар ўртасида низо чиқариш ёки жангу жадаллар тақдирини хал қилишда жосуслардан фойдаланганлар. Айниқса, XX асрнинг бошларида майдонга келган Шўро мамлакатада дохий Иосиф Сталин раҳнамолигида жосуслик хизматига оид жирканч тузилмалар шаклланган эди. Жосуслар гоҳ ҳарбий, гоҳ руҳоний, гоҳ амалдор, гоҳ оддий дарбадар киёфасида муҳим топшириқларни адо этадилар. Бунини ён-атрофдаги юзлаб одамлар, таникли шахслар пайқамай қоладилар. Ҳатто, жосуслар ўзлари амалга оширган жиноят изларини сездирмайдилар.

Нурали Қобулнинг “Супержосуслар салтанати ёхуд Ататуркдан Амир Олимхону Бериядан Брежневгача”¹⁸ номли роман-памфлети воқеалари Москвада дохий Сталин

¹⁸ Н.Қобул. Супержосуслар салтанати ёхуд Ататуркдан амир Олимхону Бериядан Брежневгача. – Т.: Maʼrifat-bitiklari, 2023. –Б. 454. (Кейинги кўчирмалар шу манбадан олинади).

ва унинг сафдоши Серго Оржоникидзенинг ўзаро суҳбатидан бошланади. Бу суҳбатда тарихда юз йигирмага якин салтанатлар тузган туркий халқлар ва Туркистон масаласи муҳокама қилинади. Доҳий Сталин сафдоши Серго Оржоникидзегга Халқ комиссарлари совети раиси ўринбосари лавозимини таклиф қилади.

Романнинг охирида яна шу воқеага қайтилади. Бу пайтга келиб қатагон сиёсати авж олган, ақлли бошлар, етук кодирлар қамалаётган, отилаётган замон эди. Кремль қабулхонасига кирган Серго Оржоникидзе доҳий Сталинга акаси Папулиянинг ноҳақ қамалганидан норозилик билдиради. Бу норозилик олишувга айланиб кетади ва доҳийни бўғиб олади. Агар кекса болшевик Тевосян етиб келмаганида Сталиннинг аҳволи янада огирлашар эди. Алал-оқибат шу бўлдики, Серго ўз уйида тўппонча билан жонига қасд қилади. Бундай аянчли воқеаларни ўқиган китобсевар келиб чиқиши грузин жухудларидан бўлган, шўро ҳукумати раҳбари Иосиф Сталин нега кетма-кет сафдошлари, амалдорларни камаш, отиш ёки ўлдиришга буйруқ беради? У шунчалик ақлдан озганми?, — дея ўйланиб қолади. Романнинг бошида асаб касалликлари бўйича дунё тан олган етакчи шифокор, профессор Бехтеров боши огриётган, касал Сталинни тиббий текширувдан ўтказди ва унга “параноик”, яъни руҳий хаста ташхисини қўяди. Бу ташхисни доҳийнинг ишончли кишиларидан бири хабар топади. Ва бу олим 1927 йилнинг 27 декабрида ўтказиладиган Бутуниттифок невропатологларнинг биринчи қурултойидан икки кун олдин заҳарлаб ўлдирилади. Бехтеров шогирди Володя Осиповга доҳий ҳақида шундай деганди: “У гоят паст маданиятли кимса. Бундайлар илм-фаннинг асл фидойиларини кадрламайдилар. Љсенкога ўхшаш сохта маддоҳлардан даҳо ясаб, Вавилов ва Флоренский каби ҳақиқий олим ва буюк шахсларни ер ила баробар қиладилар. Боиси, ўзлари бундай дунёвий, катта шахсиятлар олдида шахматдаги пешкага айланиб қоладилар.

Сталин машхур шахслар, етакчи кодирларни сиёсий сахнадан тушириб, ўлдириб юборишдан хузурланадиган шахсга айланганди. Бу ишларни амалга оширишда сафдоши, жаллод Лаврентий Берия муҳим рол ўйнайди. Бу ҳолат менга майна деган қушни эслатди. Майна булбул ёки бошқа ноёб қуш қаерда уя курса, ўша ерда бориб тухумини ёриб ташлайди. Унинг бирдан бир юмуши ноёб қушларнинг уруғини қуритиш. Сталин, Берия, Ежов каби жаллодлар ҳам ана шундай “майна” сифат шахслар бўлишган.

Лаврентий Берия маишатпараст, фоҳишабоз, котил шахс сифатида тарихда қолганини яхши биламиз. У Озарбайжонда ҳам жосуслик хизматининг раҳбари бўлган. Кейинчалик Закавказье ЧКнинг раиси бўлади. У жосусликка танланадиган шахсларни кўпроқ етимлар, халқ душманлари фарзандларидан танлаши бежиз эмас. Манбаларда айтилишича, Бокудаги етимлар ўқийдиган мактаб интернатдан жосуслар таёрланган. Улар энг аввало, ўз халқининг ўтмиши, тарихи, қадриятларига нисбатан нафрат руҳида тарбияланади. Етук шахслар “ола бўжи” қилиб кўрсатилади. Ва ниҳоят, бу тайёр кодирлар турли мамлакатларга жосуслик учун юбориларкан.

Нурали Қобул тафаккур олами чексиз, истедодли адиб. Бундай катта романдаги воқеа-ҳодисалар тафсилотини келтириш имконсиз. Айниқса, Кремльдаги маиший ҳаёт, котилликлар, Туркистондаги ола-тасир воқеалар кенг қамровли, бадий бўёқларда қизиқарли қилиб тасвирлайдики, қойил қоласиз.

Кейинги воқеалар жараёни Туркистон, яъни бизнинг ватанда кечади. Мудофаа ва денгиз флоти комиссари молдаван лўлиси Михаил Фрунзе доҳий Сталин топшириғи билан Бухорога келади. Лаврентий Берия эса супержосус, форс-тожик тилини яхши биладиган армани йигит Георгий Агабековни Бухорога юборади ва Анвар Пошо изидан тушиб, маълумот тўплашга киришади. Китобсевар дўстларимиз яхши биладиларки, Михаил Фрунзе самолёт орқали Бухорои шарифни бомбардимон этади, ҳимоячиларни киргин

қилдиради... Амир Олимхон хотинлари ва канизаклари билан маълум миқдордаги олтинларини туя, хачирга ортиб Афғонистонга қочиб кетади. Асарда Михаил Фрунзе сўзларидан иқтибос келтирилган: “Мусулмонларда миллий руҳ ва бирлик йўқ. Уларни араблар киритган дин бирлаштириб турибди. Бу халқларни миллий автономияларга бўлиб, бир-бирига гиж-гижлаб айириб қўйиш керак. Улар бирлашса, катта куч”.

Тез орада Бухоро Халқ Республикаси ташкил этилади. Жадидчи Файзулла Хўжа раҳбар бўлса, амакиси Усмон Хўжа молия нозири лавозимида хизмат қилади. Аммо, икки қардош бир-бири билан келишмаган. Сабаби, Файзулла Хўжа қизил ўрислар тарафдори, Усмон Хўжа миллий истиқлол ҳаракати йўлбошчиларига хайрихоҳ эди. Охир-оқибат шу бўлдики, Усмон Хўжа Туркияга кетишга мажбур бўлади.

Романда Туркия ҳарбий қўмондони Анвар Пошо ҳақида қизиқарли лавҳалар берилган. Усмонли империяси инқирозга учрагандан сўнг, Анвар Пошо Москвада Ленин ва Сталин билан суҳбатлашади. Бухорои шарифга келиб Файзулла Хўжа ва Туркистон Миллий Бирлик қўмитаси раиси Аҳмад Заки Валидий билан музокара олиб боради. Файзулла Хўжа агар Анвар Пошо Бухоро истиқлолчилик ҳаракатига қўшиладиган бўлса, унга қарши жанг қилишларини очик айтади. Аҳмад Заки Валидий эса Анвар Пошога Афғонистонга кетиш ва ўша ерда туриб миллий истиқлолчиларга раҳнамолик қилиш таклифини билдиради. Аммо, Анвар Пошо Шарқий Бухорога келади ва қизил ўрисларга қарши жангни бошлайди. Тарихий манбалар асосида ёзилган бу қизиқарли лавҳаларни ўқиган китобсевар адибнинг сеҳрли қаламига тасанно деб юбориши аниқ. Мақоламизда эслатиб ўтилган Георгий исмли супержосус Бухорога келади ва Анвар Пошо изидан тушади. Дастлаб шаҳарда кулдорлик тузуми сақланиб қолганлиги, одамлар бамисоли хачирдай сотилаётганининг гувоҳи бўлади.

Шўро ҳарбийлари бошлиғи Олимжон Окчурин билан биргаликда сохта мактублар уюштиради. Анвар Пошо, Иброҳимбек Лақай ва Афғонистонда турган Амир Олимхонни бир-бирига қарши гижгижлайди. Оқибатда Анвар Пошо ўзига бўйсунмаган Иброҳимбек Лақай билан ҳам тўқнашади ва талафот кўради. Қурбон ҳайитидан кейин Балжувонда қизил ўрислар билан бўлган жангда Анвар Пошо ўлдирилади. Туркистон миллий истиклолчилари раҳнамоси Анвар Пошо ҳақида турлича фикрлар мавжуд. Ҳатто, матбуотда уни кораловчи мақолаларни ўқиганмиз. Туркияга қайтиш имкони бўлмаган Анвар Пошо ота юрт Туркистонни қизил ўрислардан озод қилиш қарорига келгани ҳақиқат. Унинг жанглarda кўрсатган қаҳрамонликлари афсонага айланган.

Бу афсонавий саркардани енгил қизил ўрислар учун бош оғриқ муаммо эди. Супержосусларнинг сохта мактублари, ёлгон хабарлари боис туркий саркардалар бир-бирининг оёғига болта ургани афсусланарли ҳолдир. Анвар Пошо шўро аскарлари бошлиғи Олимжон Окчуринга ёзган мактубида Туркистон унга бегона эмаслиги, ота юртга бўлган меҳри чексиз эканлигини ифодалаган: “Бу инсонларнинг томирида оқаётган қон худди меники каби соф туркий қондур. Бу ер русларники эмас, балки туркий халқларнинг асл юртидир”.

Супержосус Георгийнинг хатти-ҳаракатлари бу билан тугамайди. У махсус топшириқ билан Афғонистонга жўнатилади. У Қобулда подшо Омонуллахон, Амир Олимхон ва туркистонлик кўрбошилар ҳақида маълумот тўплаш билан шуғулланади. Бу воқеа-ҳодисаларни ҳикоя қилсак, мақоламиз чўзилиб кетади. Ва ниҳоят, супержосус Москвага қайтади.

Роман-памфлетда ёзувчининг Шўро тузуми ҳақидаги фикрларини келтираман: “Бу тузум гоё ва жамият учун байроқ кўтариб чопувчи сохта байналмилалчилар, кунини куни кул ташлаган қарсакбозу маддоҳлар, кўмочу ковуш пешида елиб югурган гуруҳ-гуруҳ хом-хатала оломонни етиштирган эди”.

Одатдагидек, бу романда Рости Қаландар айтувлари ҳам китобсевар эътиборини жалб этади.

Юртга фаришта эмас,
Асли дажжол дориса.
Эрлари ватан қолиб,
Шайтон шаънин қўриса.

Қизлари қаршисида,
Сунбул сочин тараса.
Улус улус ўлолмас,
Ёв кунига яраса.

Тўккиз отали авлод,
Отасиздан тараса.
Мудом муте қолажак,
Ётдан йўрик сўраса.

Меҳр-ла дўстни эмас,
Душманини ўраса.
Фасод фалакка ўрлар,
Оқибатлар чириса.

Сувга оқар умидлар,
Эзгу тоғи нураса.
Икки сана етарли,
Элат кўзи кўр эса.

Миллат мунофиклашар,
Қабих қошга қараса.
Эрк водийси яшнагай,
Музли тоғлар эриса.

Ота юртни кутқарар,
Бир баходир бор эса.

Адиб Нурали Қобулнинг ушбу асарида шўро тузумининг жирканч иллатлари фош этилади, жамиятга танқидий кўз билан қарашга даъват этади. Туркистон истиклоли орзусида хатоларга йўл қўйган шахсларнинг фожиали ҳаёти ёшларга сабоқ бўлиши лозим.

Бугунги кунда роман-памфлетлар орқали 150 йиллик тарихни битаётган, асл ҳақиқатни баралла айтаётган улуғ адиб Нурали Қобулга ижодий баркамоллик ҳамиша ёр бўлсин!

III. ИЖОДКОР ШАХСИ ҲАҚИДА

САЛОМ ТОҒЛАР – САЛОМ ИЛОҲИЙ СЕВГИЛАР !...

Туркистон тоғ тизмасининг баланд чўққиси Ойқор тоғи пойида шинамгина “дача”да кўноқ бўлган ёзувчи Нурали Қобул билан дийдорлашмоқ саодати насиб этди. Албатта, суҳбатимиз Ойқор тоғининг бетакрор табиати, арчалару, булоклари ҳақида эди. Бу бежиз эмас... Ота юрт, бобо тупроқ соғинчи адибга чексиз илҳом бағишлайди *(Шу ўринда айтиш жоизки, Нурали аканинг ўғли, шунингдек, шогирдимиз Ойқор шинамгина оилавий дам олиш уйини қурганлиги савоб ишлардан бири бўлди).*

Ҳурматли меҳмон, Ўзбекистон халқ устаси, Ўзбекистон ёзувчилар ва рассомлар уюшмаси аъзоси, Риштон кулолчилик мактабининг устозларидан бири Набижон Қодиров билан ҳам танишдим.

Дастлаб, Нурали ака менга китобларини совға қилди. Улар орасида янги нашр этилган “Бобуршоҳнинг буюк бобоси ёхуд чўққа тушган чаён” ҳамда “Супержосуслар салтанати” ҳам бор. Бундан ташқари таниқли адиба Шаҳодат Исахонованинг “Нодираи даврон”, “Гавҳаршодбегим” каби асарларини учратиш мумкин. “Темурийлар” эпопеясининг яқинда чоп этилган “Бобуршоҳнинг буюк бобоси ёхуд чўққа тушган чаён” номли китобида оламга донғи кетган мунажжим Мирзо Улуғбек тарбиясини олган, охир-оқибат онаси малика Гавҳаршодбегимни болта билан чоптириб қатл эттирган, ҳазрат Алишер Навоийнинг тоғаларини ўлдириб, ўзини эса Самарқандга жўнатган буюк ва мураккаб реъл-атворли подшоҳ Султон Абу Саид Мирзонинг ҳаёт йўли ҳикоя қилинади. Бу китобда Султон Абу Саид Мирзонининг бизга номаълум бўлган қирралари очиб берилади.

“Супер жосуслар салтанати” роман-памфлетида XX аср бошларида доҳий саналган Сталин ва супержосусларнинг ҳақиқий башараси ошкор этилади. Анвар Пошо, Аҳмад Заки

Валидий каби бир неча арбобларнинг кечмиши ўқувчини бефарқ қолдирмайди. Ижодий режалар хусусида билги олиш имкони бўлмаса-да, “Темурийлар” эпопеяси ва роман-памфлетларнинг навбатдаги жилдлари чоп этилиши кутилмоқда.

Филология фанлари доктори Қаҳҳор Йўлчиевнинг “Нурали Қобулнинг прозаик маҳорати” сарлавҳали монографияси чоп этилганидан хабардор бўлдим. Китоб адибнинг ижодий лабораторияси билан танишиш имконини беради. Ёзувчининг асарлари қайта-қайта нашр этилмоқда ва мухлислар меҳрини қозонмоқда.

Қайтиш чоғида дўстимиз Собир Холбўтаев кўлимдаги китобларга ҳавас билан қараб: Сиз янада маънавий дунёси бой одамга айланасиз, дедилар. Ташаккур!

Ойқор тоғ, бобо тупроққа хуш келибсиз, Нурали ака!
Салом ва севгилар...

ОЙҚОР ТОҒ ҲАВОСИ ЁХУД ХОНДАМИР ҚОДИРИЙ ҲАЙРАТИ...

Туркистон тоғ тизмасининг баланд қояси бўлган Ойқор бағрида не-не шоҳу султонлар, не-не аҳли донишмандлар, миллатнинг ойдинлари кўноқ бўлмаган дейсиз. Бу арчаси кўп, ҳавоси мусаффо масканда кўноқ бўлган кимса борким, қалби, руҳияти тозарган ҳолда қайтади.

Аввалданок хабар берганимиздек, деярли ўн кундан ортиқ вақт мобайнида таникли адиб Нурали Қобулнинг дам олиш уйида мухлислар ва қишлоқ одамлари ташриф буюрмоқда. Бу галги меҳмонимиз ўзбек романчилиги асосчиси Абдулла Қодирийнинг набираси, шунингдек, шифокор ва ёзувчи Ҳабибулла Қодирийнинг ўғли Хондамир Қодирий билан дийдорлашиш бахти насиб этди. Одатдагидек, боғ ниҳолларини суғораётган Нурали Қобул ва Хондамир Қодирий билан суҳбат самимий ва марокли кечди.

Маълумки, машҳур ёзувчи Абдулла Қодирий 1928-1930 йилларда Самарқандга келганида бизнинг қишлоқдан шоир ва муаллим Баҳром Иброҳимовнинг ижара уйида яшаб, ижод қилганлар. Бу ҳақда ёзувчи Ҳабибулла Қодирийнинг “Отам ҳақида” (1983) китобида эслатиб ўтилган. Ўзбек журналистикасида муносиб из қолдирган бахмаллик Анқабой Худойбаҳтов машҳур ёзувчимиз Абдулла Қодирийнинг “Обид кетмон” асарига муҳаррирлик қилган. Ҳатто, 1937 йилда Анқабой Худойбаҳтов қамалгач, ёзувчилар уюшмаси йиғилишида Комил Яшин: “Анқабой таҳриридан ўтган “Обид кетмон “биз учун ёт асар” дея танқид қилганидан хабаримиз бор. Абдулла Қодирий извошда Баҳром ва Анқабойлар билан Ойқор тоғ этакларида ҳам кўноқ бўлганлар. Тақдирининг тақозосини қарангки, бугунги кунда буюк ёзувчининг набираси, журналист Хондамир Қодирийга ҳам кўноқ бўлиш насиб этди.

Журналист Хондамир Қодирий нафақага чиққан бўлса-да, 2019 йилда ташкил этилган “Абдулла Қодирий уй музейи”

директори лавозимида хизмат қилмоқда. У кўринишидан оддий ва соғлом фикрли шахсиятлардан биридир. Бобо касб боғбонликни хуш кўради. Боғ-роғ ишларида каттик меҳнат қилишини пайқаш қийин эмас. Тошкентдаги Самарканд дарвоза маҳалласида жойлашган “Абдулла Қодирий уй музейи”да катта ер бўлиб, юз тупдан зиёд мевали ва манзарали дарахт экилган. Бундан ташқари юзга яқин узум новдалари парваришланмоқда.

Хондамир Қодирий музей фаолияти ҳақида сўзларкан, ўзбек ва жаҳон адабиёти дурдоналаридан иборат кутубхона ташкил этилганини таъкидлаб ўтди. Абдулла Қодирий ижод мактаби ҳам 2019 йилдан буён фаолият юритиб келмоқда. Маълумот ўрнида айтиш керакки, Хондамир Қодирий бобоси Абдулла Қодирийнинг “Ғирвонлик Маллавой”, “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” асарларини асл нусхаси асосида нашр этишда фаол иштирок этганлар. Хондамир Қодирийнинг Шеркон, Ирфон исмли укалари ва Маҳзума исмли синглиси бор. Айниқса, 2019 йида отаси Ҳабибулла Қодирийнинг “Дийдор қиёматга қолди” номли хотиралар китоби нашр этилди ва Абдулла Қодирий кечмиши ҳақидаги янги маълумотлар мухлислар эътиборига ҳавола этилди.

Адиб Нурали Қобул дарахт ниҳолларини суғориш билан банд эди.

Хондамир ака арчалар, булоқлар, кушларга макон Ойкор тоғнинг ҳавоси ёққанини билдирди. Қишлоқда яшайдиган туркий қавмларнинг урф-одатлари, касбу кори билан кизикди. Ичкари хонада бир пиёла чой баҳона суҳбатлашдик ва эсдалик учун суратга тушдик.

Таассуротларим шундан иборатки, камтар, тўғри сўз, ўта меҳнаткаш ва ҳар қандай асарнинг даражасини бир қарашда илғайдиган зукко журналист Хондамир Қодирийга меҳрим ортди.

Улуғ қардошимиз Нурали ака дам олиш муддати ниҳоясига етганини ва Тошкентга қайтмоқчи эканлигини билдирдилар. Ватаннинг тупроғини азиз билган, қалби халқ

дарди билан ёнган зиёлилар, миллат ойдинлари бор экан,
маънавий қудратимиз юксалиб бораверади.

БОБО ТУПРОҚ СОҒИНЧИ ЁХУД ВАТАН БОҶИЙ, УЛУС ОМОН БЎЛСИН!

Инсон дея аталмиш яратик қаерда бўлмасин хоҳ йўлда, хоҳ саҳрода ёки дунё кезмасин, бир кафт тупроғи кўзга суртгулик киндик томган ватанни соғинади. Тупроғи зар ватанни ҳатто, дунёнинг барча йўллари бориб туташидиган Рим ёки Маккаи Мадинага алишиб бўлмайди.

Албатта, саратоннинг ўртасига келиб Ойқор тоғининг кори тугайди, ариқдан ёки темир кувурдан оқаётган сувлар камаяди. Шундай бўлса-да, табиат, бутун борлиқ ҳамон ям-яшил либосда бўлиб, сўнгги ҳафтада ҳаво ҳарорати бир оз кўтарилди.

Нурали Қобул ҳар гал қишлоққа келганида дастлаб бу ўткинчи дунёни тарк этган ота-она қабри томон йўл олади. Холбўта бобо ва Зебинисо она руҳларига Қуръон оятлари тиловат қилинади. Баъзи ҳолларда Тошкентга қайтиш олдида ҳам бир кириб зиёрат қиладилар. Аслида, инсон боласини тушунадиган энг яқин дўсти ота-онадир. Илоҳо, бу азиз инсонларнинг охиратлари обод бўлсин!

Тонг ёришгандан сўнг, куёш найза бўйи кўтарилганда Ойқор тоққа йўл олдим. Бугунги кунда бу маконга кадам қўйган кўплаб сайёҳларга адибимизнинг ўғли Ойқор курган фин услубидаги шинамгина дам олиш маскани ниҳоятда таниш. Бу ерда адибимиз Нурали Қобул ва меҳмон Усмонали Тошпўлатов билан дийдорлашдим. Ихчамгина, барча қулайликларга эга хонада суҳбатлашдик.

– Бир ҳафта олдин келишни режалаштирган эдим, аммо ўн биринчи китоб роман-памфетнинг охирги боблари чала қолмаслиги учун бира тўла яқунладим. Сизлар бемалол ўтиринглар. Мен боғдаги дарахтларни суғораман, – деди Нурали ака.

Адибимиз деярли ҳар куни, ҳатто куёшнинг жазирама иссиғида ҳам дарахтлар билан суҳбатлашади, суғоради, маҳобатли Ойқор тоққа термулиб тўймайди. Бу ерда ўтган

болалик йиллари, тоғу тошлар, арчалар билан дардлашади. Кечмиш ота-боболар, бу дунёни тарк этган яқин инсонлари хотираси билан яшайди. Ўтган йили таникли журналист Хондамир Қодирий боғда Нурали аканинг оёқ яланг кетмон кўтариб юришини кўриб ҳайрон бўлганди. Ўзлари изох бердилар. Товоним бобо тупрокка тегиб турса, ўзимни яхши ҳис қиламан. Бу тупрок мен учун кадрли ва мукаддасдир.

Ичкарида меҳмон билан танишиш имкониятига эга бўлдим. Фарғонанинг Риштон туманида вояга етган бу инсон анча иқтидор эгаси: Риштон кулолчилик мактабининг устозларидан бири; ўзбек миниатюра санъати рассоми; Риштондаги уйда катта музей ташкил этган; “Ташаббус” — 2014 танловининг вилоят босқичида “Энг яхши ҳунарманд” номинацияси ғолиби.

Шу йили “Маданият ва маърифат” телеканалининг “САЙҚАЛ” кўрсатувида ҳам тажрибали кулол Усмонали Тошпўлатов ижодига бағишланган лавҳаларни видео орқали тамоша қилдим. Уста Ўзбекистон рассомлар бадий академияси аъзоси ва элликдан ортиқ шогирдлари билан фаолият олиб бормоқда. Етмиш ёш остонасида турган Усмонали аканинг қиёфасига назар солсангиз анча ёш кўринади ва руҳияти тетик, ҳазил- мутойибани хуш кўради. Она қишлоғи Бўжай қишилари ҳаётидан олинган қизиқарли ҳангома-ларни китоб ҳолида нашр этган ижодкор ҳисобланади. У кишининг асли касби шифокор, санитария-эпидемиология бўйича етакчи мутахассис. Бундан ташқари хушовоз ҳофиз. Бугун келган меҳмонларга рубоб билан бир неча кўшик-ларни ижро этиб берди.

Бир чойнак чой ичгулик вақтдан кейин жияни Наргиза муаллим, куёви Бахтиёр кириб келди. Бир гуруҳ меҳмонлар Абдуманнон хожи Раҳмонов, оқсоқол Ҳожиқурбон Мамировлар ҳам гурунг беришди.

Адибимиз Нурали ака тез-тез меҳмонлар олдидан чикиб боғдан хабар олар, ҳатто стол устидаги ручкани олиб

шеърларни қоғозга туширарди. Демак, адиб ижод учун жой танламаслиги аён бўлди.

Баракали ижод қилаётган Нурали ака охирги нашр этилган саккизинчи китоб – “Оч ва тўқ сичқонлар салтанати ёхуд оғзидан отилгану оёғидан осилган одамлар” ва “Темурийлар” эпопеясидан баъзи жилдларни совға қилди. Адибнинг маълумотига кўра, роман-пафлетларнинг тўртинчи қайта наشري бошланган ва каттиқ муқовада чиқарилмоқда. Китоблар тезда сотилиб кетиши туфайли баъзи ҳолларда китобсевар мухлисларга китоб совға қилиш мушкул ҳолат бўлаётганини айтиб ўтдилар. Фейсбук орқали берилаётган мақолаларимга рағбат билдирдилар.

Қайтиш чоғида яна бир ҳафта қўноқ бўлишини айтдилар. Демак, бу хонадонда адабиёт ва санъат байрами давом этади. Шу ўринда шогирдимиз Ойқорга меҳмондўстлик ва кексаларга бўлган ҳурмат эҳтироми учун алоҳида ташақкурлар билдираман.

Адибимиз Нурали ака айтгандек ва анча машҳур бўлиб кетган тилакни айтмоқчиман: “ВАТАН БОҚИЙ, УЛУС ОМОН БЎЛСИН”.

ЧАҚНАБ ЎТАРМИЗ...
(Севимли адибимиз Нурали Қобулга)

Сизни кўрсам, қалбимда гурур,
Баланд тоғдай юксалар чексиз.
Дўст дийдори – саодат эрур,
Осмонимда порлоқ қуёшсиз.

Сиз-ла, кўнгил, дардларимиз бир,
Эл билмаса – Оллоҳим билгай.
Мақсад ила йўлларимиз бир,
Мустақиллик туғимиз бўлгай.

Туркистон деб, ёнган қалбимиз,
Барҳам топди жабру жафолар.
Эрка ташна экан дийдамиз,
Юртга қилмоқ керак вафолар!

Ўзбек, қозоқ бирлашсин энди,
Туркман, тожик, қирғиз, кардошим.
Гумроҳ бўлиб кетмасин энди,
Эзилмасин туркий жигарим.

Амир Темур қолдирган байроқ,
Самарқандим миноридадир.
Иншооллоҳ, ўчмагай чироқ,
Туркий иймон мангу дилдадир.

Ёлғизман деб ўйламанг, зинҳор,
Маҳшаргача бирга борамиз.
Эл ғамида ёнмоқ шарафдир,
Кўнглимизни доғлаб юрамиз.

Эрк йўлида жонимиз қурбон,
Ўтдек чакнаб ўтармиз зотан.

Бирлашмаса агар Туркистон,
“Бирлашинг” – деб кетармиз бир кун.

ТУРКИЯНИНГ ЭНГ ЧЕККА ҚИШЛОҒИДА...

Азиз биродарим Сафарали Мамиров! Устоз Нурали Қобулнинг бебаҳо асари ҳақида гўзал тавсифлар берибсиз. Аллоҳ сиздан рози бўлсин!

Ўқиб жуда таъсирландим. Қўлингиз дард кўрмасин, қардошим!

Мен яқинда Туркиянинг 20 дан ортиқ тарихий жойларида, шаҳар ва қишлоқларида бўлиб қайтдим. Саратли деган чекка бир қишлоқда етти қаватдан иборат ер ости шаҳри сақланиб қолган экан. Биз зўрғагина учта қаватига тушиб чиқдик. Юраги бақувват шерикларимиздан бир-иккитаси пастга тушиб кетишди. Улар қайтиб чиққунларига қадар менда ерли халқ вакиллари билан суҳбатлашиш имкони бўлиб қолди.

Шу ерда Алпаслан деган йигит менинг шоира эканимни билиб қолдию, кутилмаганда қаршимда тиз чўкиб, кўлимдан ўпишга изн сўради. Табиийки, бизда номаҳрамга кўл берилмаслигини тушунтирганимдан кейин адрас чопоним этакларини кўзига суртиб тавоф қилди. Ўзим ҳам, атрофимдагилар ҳам ҳайрон.

— Ай гардашим, сан ўзбак айдини Нурли Кабулнида билиюрмисен? — деди ўзбекча гапиришга ҳаракат қилиб. Тушундимки, у устоз Нурали Қобулни сўраяпти.

— Ул абийим ўлур! — дедим менам фахрланиб.

Йигитнинг кўзлари қувончдан ёниб яна ва яна этагимни ўпиб кўзига сура бошлади. Маълум бўлишича, у ўзбекистонлик сайёҳлардан бирининг кўлида устознинг китобларини кўриб, “менга совға қил!” — дебди. Сайёҳ ҳали ўқиб ўитирмаганини айтиб, қизиксанг биров ўқиб бераман деб, баъзи жойларини ўқиб, гапириб берибди.

Биз ҳам китоб ҳақида оз-моз фикрлашдик.

— Ўзбекистонда шундай ёвкур, баҳодир ёзувчилар ҳалиям бор экан. Илтимос, менга шу китобни топиб бер — дея кўлимга бир даста турк лирасини тутқазди.

Мен шокда қолгандим. Наҳотки, наҳотки, Туркиянинг энг чекка қишлоғида устозимнинг шундай мухлиси билан учрашиб турсам?

Мен ёнимда бу китоб йўқлигини, агар аниқ манзил ва телефон рақамини ёзиб берса ватанга қайтгач, почта қилиб юборишим мумкинлигини айтдим. Алпаслан хурсанд бўлиб қогоз ва ручка излай бошлади. Аксига олиб менинг дафтарчам ҳам меҳмонхонада қолган экан. Йигит оёғи куйган товукдек ҳали у одамдан, ҳали бу одамдан қогоз қалам сўраб югурарди. Тополмади шекилли, бизга яқинроқ жойдаги хонадонга қараб чопиб кетди. Афсуски, у қайтгунча бўлмай автобусимиз шошилинич йўлга тушди. Ахир олдимизда яна беш соатлик йўл бор эди-да.

Юрагим ачишганича автобус ўриндигига ўзимни ташладим.

Автобус қалин ўрмонзору баланд тоғлар, чексиз денгизу яшил кенгликлар аро тезлаб борар экан, кўз олдимдан турк қардошим, китобхон Алпасланнинг “Нурлик Кабулнинг гиз қарошин гўрсаддин Аллайим, Аллайим!” – дея қувонишларию, қогоз-қалам излаб зир югуришлари кетмасди. Қулоқларим остида – Аййй, шул битиклер турк тилинда ўлса чўх гўзел ўлур, чўх гўзел! – деган ҳаяжонли овози янграётгандек эди.

Аллоҳ насиб этса, бу воқеани Устоз Нурали оғага айтиб бермоқчи эдим. Сизнинг ҳаволангизни ўкигач, айтишга жазм қилдим.

Мен саёҳатни хуш кўрувчилар сирасига кираман. Ҳозиргача элликдан ортик мамлакатларда бўлдим. Аммо ҳеч қаерда ўша машҳур инсонларнинг мухлисини учратмадим. Аммо Туркиянинг чекка бир қишлоғида Нурали Қобулни “Нурли Қобул” дея эъзозлашларининг гувоҳи бўлдим! Бу ходиса мен учун жуда ажойиб ва ҳаяжонли бўлди. Шунини айтадилар-да “Аллоҳ азиз қилгани бандаси хор этолмас!” – деб.

Ҳақиқатдан ҳам, сиёсий, тарихий мавзуда қалам юртиш учун, аввало, илм, катта ҳаётий тажриба ва асосийси кааатга юрак керак! Устоз умрини Оллоҳ зиёда қилсин!

Гўзал ва залворли мақолангиз учун сизга каттакон раҳмат, қардошим!!!

*Ҳанифа УММАТҚУЛОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси
Фаргона шаҳри*

МУНДАРИЖА

I. “ТЕМУРИЙЛАР” ЭПОПЕЯСИ ҲАҚИДА.....	3
Анқара тўқнашуви: ҳақоратомуз мактуб ва пушаймонлик ...	3
Салтанат ариғини лойқалатган мутаассиб ёхуд ўзим-ўзим деб ўзагини узганлар	11
Ижобат ўлмаяжак дуога омин дейилмас ёхуд ҳаддини билмаган ҳалок бўлур.....	18
Отадушман дўст ўлмас ёхуд кўзларига мил тортилган амирзода	25
Миллатнинг асл қиёфасини яратган адиб	32
Фикр ҳуррияти бўлмаган жойда адли адолат бўлмас	36
Энг даҳшатли дажжол қотиллиги ёхуд султон Улугбек қисмати... ..	43
Донишмандлар хору зор ёхуд иблис ногорасига ўйнаганлар	50
Ҳақ дея ҳайқирганда, қатл этилган одамлар.....	57
II. РОМАН – ПАМФЛЕТЛАР ҲАҚИДА.....	62
Сержило услуб ёхуд инсон қалбидаги оғриқлар.... ..	62
Тафаккур эҳромига қўйилган олтин гишт ёки ҳақиқатнинг машаққатли йўли... ..	70
Тавқи лаънат тамғасини олган ҳукмдорлар ёхуд аросатда қолган мазлумлар.....	77
Тақдир тузоғидан қочиб қутулолмаган ёки синалгану синалмаган фаришталар.....	84
Ой ёруғида кашқирдек уввос тортган дохий ёхуд кизил байроқли инқилоб фожиаси.....	98
Супержосуслар фитнаси ёхуд қонга ботирилган Туркистон... ..	107
III. ИЖОДКОР ШАХСИ ҲАҚИДА.....	114
Салом тоғлар – салом илоҳий севгилар !... ..	114
Ойқор тоғ ҳавоси ёхуд Хондамир Қодирий хайрати... ..	116
Бобо тупроқ соғинчи ёхуд ватан боқий, улус омон бўлсин!	119
Чакнаб ўтармиз... ..	122
Туркиянинг энг чекка қишлоғида... ..	124

Адабий-илмий нашр

ЧАҚНАБ ЎТАРМИЗ...

Муҳаррир:
Имомкул Нуринов

**Тўплам муаллифнинг умумий таҳририда тақдим
этилган.**

“Bookmany print” нашриёти

Нашриёт тасдиқнома рақами № 022246. 28.02.2022 й.

Босишга рухсат этилди: 18.12.2024.

“Times New Roman” гарнитураси. Қоғоз бичими: 60x84 ¹/₁₆

Нашриёт босма табағи 6,9. Шартли босма табок 7,5.

Адади 100 нусха. Офсет усулида босилди.

Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-мавзе, 17-б уй.

“BOOKMANY PRINT” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-мавзе, 17-б уй.